Hayat

TARİH

MUASI

Sayı : 11

Aralık 1970 • 250 Kuruş

Bu çekiliş için son para yatırma tarihi:

31 Aralık 1970
Perşembe

*

YAPI ve KREDİ BANKASI

Daima en iyi hizmet

MORAN: 2454 - HTM - 68

II. Sultan Bâyezid

Hayat TARİH MECMUASI

Bu sayıda neler var

Mevlânâ ve Mevlevî Medeniyeti 4
Yahya Kemal'de Vatan ve Ölüm 8
Cem Sultan ve II. Bâyezid 13
Bayram Hâtıraları 23
Bir Büyük Fransız Öldü 27
Efes'teki Arkeolojik Çalışmalar 33
Orhan Seyfi ile Bir Konuşma 36
Malta Sürgünleri 44
60 Yıl Önce Türkiye 50
Kennedy'lerin Başkanlık Mücadelesi 52
Sinemanın 75 Yılı 59
Ali Kemal 67
Ürdün Kralı Oluyorum 75
Rauf Orbay ile Bir Konuşma 80
Istanbul'a Dönüş 81
SS Teşkilâtı ve Himmler 86
Ülkeler ve İnsanlar 92
Tarihe Akan Bir Ay 95
Tarih Postası 96
Tarih Bilmecesi 98

Hayat TARİH MECMUASI

Aylık Kültür Mecmuası

1 Aralık 1970 Yıl: 6 Cilt: 2
Sayı: 11 Sıra: 71

İMTİYAZ SAHİBİ:
Şevket RADO

NEŞRİYAT MÜDÜRÜ:
Yılmaz ÖZTUNA

MESUL
YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ:
Orhan Ş. YÜKSEL

BASILDIĞI YER:
Tifdruk Matbaacılık Sanayii A. Ş. Basımevi - Divanyolu Türbedar Sok. No: 22, İstanbul
TEL: 27 95 10 (5 hat)

ABONE:
Bateş Bayilik Teşkilâtı. Cağaloğlu-Istanbul TEL: 27 61 10

MEVLÂNÂ VE MEVLEVÎ MEDENİYETİ

Yazan: Nihad Sami Banarlı

MEVLÂNÂ Celâleddîn Rûmî, Anadolu'da âdeta bir medeniyet kurmuş; bir fikir, bir îman ve sanat hayatının aziz kaynağı olmuştur.

Asıl adı Mehemmed olan Celâleddîn'in daha yaygın unvanı: Mevlânâ Celâleddin Rûmî'dir. Bu unvandaki mevlâ, efendi ve mevlânâ, efendimiz, demektir. Ona Rûmî denilişi, sanat, îman ve düşünüş hayatının; o asırlarda Diyâr-ı Rûm diye anılan; Anadolu'da geçmiş ve bu vatanda ebedîleşmiş olmasındandır. (Mevlânâ, babası Sultânu'l - Ulemâ Bahâeddîn Veled'le birlikte Anadolu'ya Horasan'dan gelmişti).

Fânî dünyaya vedâından yedi asır sonra, yalnız kendi milletince değil, geniş bir insanlık tarafından hararetle hatırlanır, sevilir ve takdis edilir olması; aşk ve hakîkat dolu îmanının bütün insanlığı kucaklayan şûlesindendir.

Mevlânâ, hayatında tarîkat kurmamıştı. Çünkü o, yalnız öldüğü gece değil, yaşadığı müddetçe de en büyük sevgili ile tam bir vuslat hâlinde idi. Hayatını, ruhunda ve vicdanında Allah'ı bulmak'dan doğan, büyük tecellî kaplamıştı.

Çevresindeki gönüller bu tecellînin ancak farkında idiler.

Bunun içindir ki ona inanan ve onun yürüdüğü Allah'a varma yolları'nda ilerleyen nice yüzbinlerin Mevlevîlik teşekkülleri, yedi asırdan beri, onun izindeki Erenler'den sıralanmış bir aşk, îman ve sanat kafilesidir.

Esasen, yeryüzünden hiçbir felsefe, Mevlânâ ve Yunus Emre asrının Anadolu'da geliştirdiği Tasavvuf felsefesi kadar, bir milletin bütün halkıyle, bütün hayatı ve sanatıyle birleşerek her dakika duyulan, yaşanılan, âdeta teneffüs edilen bir îman ve ibâdet olmamıştır.

Tasavvuf, XIII. asır Anadolusu'nun buhranlar, isyanlar ve istilâlarla muztarip, içtimâî romantizmi içinde, insan gönüllerini aşka ve Allah'a kanatlandırmakla, Anadolu halkı arasında bir ümit, bir huzur ve teselli kaynağı olmuştur.

Tasavvuf, tamamıyle millî, tekke mimârîsinden; dergâhların döşenişinden; âdeta ruhanî renkler ve füsunlu çizgilerle işlenmiş el - sanatları eserleriyle süslenişinden; insan giyimindeki renk, şekil, ipek, kumaş ve temizlik zevkinden başlayarak, şiire, musikiye ve Mevlevîlik'te bir Allah'a kanatlanış derecesine yükselen dinî raks (semâ') sanatına kadar, bütün güzel sanatları Allah yolunda harekete getirmiş bir tefekkürdür.

Aynı îman, Osmanlı - Türk ordularının da savaş parolası olmuş ve fethedilen yerlere zulüm ve ölüm yerine, sevgi ve şefkat götürmüştür. Fethedilen nice yerde en kısa zamanda bir huzur ve emniyet atmosferi yayılması; bir hayat ve hareket şevkinin başlaması bundandır.

«Her dinden, her mezhepten, her milletten, her insanı, insan olduğu ve Büyük Yaratıcı'dan bir ışık taşıdığı için sevmek» şeklindeki bir ordu ve ordu millet felsefesi, yeryüzünde yalnız Türkiye'de ve bu asırlarda görülmüştür.

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, insanlığa bir

rahmet gibi yağan ve rahmetinden Selçuk ve Osmanlı şahlanışları doğan, büyük bir vicdan hayatının Anadolu'daki kurucu ve inandırıcı simâlarındandır.

Başta Mevlânâ olmak üzere, bütün Anadolu evliyâları, Türk milletine, körükörüne inanışın değil, arayarak, düşünerek; hicran ve heyecanı ömürler dolduran bir Allah'ı kendi vicdanında bulmanın zevklerini duyarak inanışın yeşil yollarını göstermişlerdir. O asırlar Türk halkının, Büyük Allah'a:

Yücelerden yücesin!
Kimse bilmez nicesin
Güzel Tanrı!
Çok câhiller seni gökte arar, yerde ister,
Sen (aslında) inanmışların gönlündesin!

diye seslenmeleri bundandır.

■

Mevlânâ'nın fikir ve gönül yücelten felsefesi, İslâm îmanının bütün esaslarına, İslâm'ın Allah'ına ve Peygamber'ine tam bir ihlâsla bağlıdır.

Bu yüzdendir ki onun büyük Mesnevî'si, hakikatte ve hemen baştan sona, Kur'ân-ı Kerîm'in, Mevlânâ çapında bir evliyâ tarafında yapılmış, heybetli tefsiridir.

Fakat onun İslâm'a ve Kur'ân'a karşı duyduğu bu ihlâs, aynı zamanda insanı semaya kanatlandıran bir duyuş ve düşünüş hürriyeti ile de rüzgârlı idi. İşte bu rüzgârdır ki Allah'a varma yolunda kol kanat açan Mevlevî âyînlerine hem bir sanat havası, hem bir hikmet mânâsı, hem de bir ibadet mahiyeti vermişti.

Bu ibadet, Allah yolunda kendilerinden geçen Mevlevîler'in söyledikleri ilâhîlerle; semaya kol, kanat açtıkları semâ'larla ve bütün varlıklarıyle uydukları Mevlevî musikisi ile birleşmiş bir dinî ve mânevî hazlar manzumesidir.

Mevlânâ, yeryüzüne ilâhî âlem'den yönelmiş insan ruhlarının, tekrar o âleme varmak için giriştikleri bir gönül savaşının serdarlarındandı: Allah'tan kopan ruh padişahının, nefis denilen madde ve ihtiras ordusunu mağlûp etmek ve yalnız varlıkta birlik mâşûkasına gönül vermek suretiyle yeniden Allah'a kavuşacağına inanıyordu.

Mevlânâ, İslâm panteizminin Hak ve Hakikat adını verdiği Allah'a, yani «Büyük Hakikat»e ancak irfan, tefekkür ve sanat yoluyla varılacağına inanıyor ve varlıkların ötesine bu yoldan varmak isteyenlerin başında bulunuyordu.

Mademki insansın... Mademki duyuyor, düşünüyor ve seziyorsun... Büyük Hakikat'i bulmak için gönlünü ve idrakini yoracaksın!

Duyduklarını ve bulduklarını söyleyeceksin. Sen söyleyemezsen, ruhunun vasıl olduğu sırları, sazlara ve semâ'lara söyleteceksin!

Bütün bunlarla dahi söylenemiyecek ölçüde büyük sırlara erdiğin zamandır ki yalnız o zaman susacaksın!.

Diyenler arasında Mevlânâ, nice sırlara lisan ve nice hakikatlere beyan vermiş bir üstün insandır.

Mevlânâ'nın insana verdiği bu kıymet, insanın aynı zamanda ilâhî varlığı idrake en elverişli bir duyuş ve düşünüş imkânına sahip olmasındandır.

Yine Mesnevî adlı eserinde:

«Ey kardeş! Sen yalnız duyuş ve düşünüşten ibaretsin! Geri kalanların ise sadece et ve kemiktir!»

deyişleri bunlandır.

Mevlânâ Celâleddîn, Anadolu'da âdeta bir medeniyet kurdu, demiştim. Mevlânâ'nın kurduğu sadece mânevî bir medeniyet değil, aynı zamanda, devamlı bir endüstri yanında, yine devamlı ve yüksek bir sanat ve tefekkür mektebidir.

Mevlevî mimârîsi, Mevlevî edebiyatı, Mevlevî musikisi, Mevlevî semâ'ı, hattâ, Mevlevî terbiyesi, bu büyük mektebin ihtisas kollarıdır.

Dergâhların döşenişinde ve süslenişinde kullanılan altın, gümüş eşyadan; altın, gümüş işlemelerden; güzel yazı sanatından, oymalara, dokumalara ve çok çeşitli eşyaya kadar herşey Mevlevî dervişlerinin, Mevlevî terbiyesiyle ortaya koydukları, ince ve yüksek sanat eserleridir.

Bu mektepte bir an bile tenbellik yoktur. Çünkü bu mektebin hocaları gibi, bu mektebin öğrencileri de madde aşkıyle değil, Allah aşkıyle çalışıyorlardı. Yaptıkları sanat eserlerini de aynı aşkla ve kullar beğensin diye değil, Allah beğensin diye, o Büyük Yaratıcı'ya lâyık olabilmek duygusuyla yapıyorlardı.

Mevlevî kıyafeti, Mevlevî başlığı, tennûre denilen ve dönerken eteklerinin açılışındaki güzellikle göz ve gönül alan hususî giyim, bunların yine hususî kumaşları ve diğer bütün Mevlevî eşyası, hep aynı ocağın eserleridir.

Mevlevîler'in birbirlerine ve bütün sevip saydıklarına verdikleri aşk, edeb ve tevazu dolu selâmlarda bile mevlevî terbiyesi'nin kibar ve medenî çizgileri şekillenir.

Kıt'alar boyu ülkelere yayılmış bu büyük tarikatın bütün bu hareket ve teferuatı, hiç şüphesiz, Mevlânâ'nın şahsî eseri değildir. Fakat hepsinin başlangıcı ondadır. Onun varlığında, onun sanatında ve onun yolunda yürüyenlerce geliştirilen bir îman, sanat ve kültür hayatındadır.

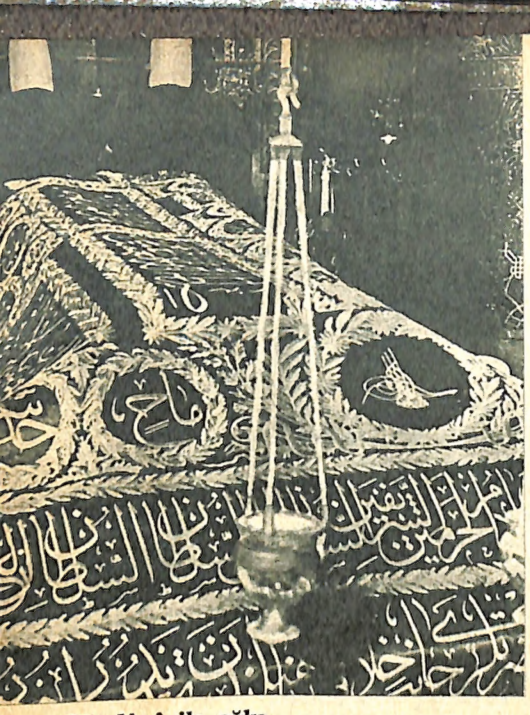

Mevlânâ ile oğlu Sultan Veled'in Konya'da Mevlânâ Müzesi'ndeki sandukaları.

Mevlânâ'nın, XV. asrın büyük İslâm âlimi Molla Câmî'ye:

Nîst Peygamber velî dâred kitâb

«Peygamber değil, lâkin kitabı var!» dedirtecek kadar üstün bir bilgi ve îmanla söylediği şiirleri, hele büyük Mesnevî'si, denilebilir ki, yaratılışın sırlarını terennüm etmiş, sayısız mısralarla süslüdür.

Astronomi'den tıbba; din, felsefe ve içtimaiyat bilgisinden mitolojiye ve psikolojiye kadar, maddî, mânevî, nice derin bilgilerle söylenmiş bu manzum hikmetler ve hikmet dolu hikâyeler kitabı, yedi yüz yıldan beri, her okuyana haz, hayret ve heybet veren, derin ve esrarlı söyleyişlerle yüklüdür. Mesnevî'de lisan, yer yer, nice mısralar boyunca uzayan, ney sesi kadar yanık ve coşkun bir musiki lisanıdır.

Dâvud Peygamber'den beri, Şark'ın, dinî heyecanların ifadesinde, insan sesi kadar yanık konuşturduğu ney, Mevlânâ Celâleddîn devrinde, birden bire, hiçbir zaman o ulvîlikle duyulmamış denecek kadar, ilâhî duyguları, «alev - ses» ler hâline getiren, sihirli bir saz olmuştur.

Ney ve Mevlânâ... Bu ikisinin birbirinden ayrılmış, büyük mânâlı senboller olduğunu, derin irfanla anlayan Türk halkı, bunun içindir ki Türkçe'nin tarihî cinas lisanını dile getirerek:

Niye halketti demê Hazret-i Mevlâ, nâyı
Halka andırmak için Hazret-i Mevlânâ'yı

demiş ve bununla büyük bir hakikati ifade ettiğine inanmıştır.

Bizzat, Mevlânâ tarafından te'yid edilen bir bilgiye göre, Hz. Alî:

«Kur'ân'da ne varsa, Fâtiha'da o vardır: Fâtiha'da ne varsa, Besmele'de, Besmele'de ne varsa, başındaki B harfinde o vardır. Hattâ B harfinde olanların hepsi, bu harfin altındaki nokta'dadır. Ben ise, B altında nokta'yım» demiş.

Tıpkı bunun gibi, Mevlânâ'da ne varsa Mesnevî'de o vardır ve Mesnevî'de ne varsa bu, eserin bizzat Mevlânâ'nın eliyle yazılan ilk 18 beytinde de o vardır.

Mevlevî'yi Mevlânâ söylüyor, Çelebî Hüsameddin yazıyordu. Birbirini kovalıyan beyitler, Mevlânâ'nın dudaklarından bir şiir ve hikmet çağlayanı hâlinde dökülüyor; Hüsameddin, bazı geceler, sabaha kadar Mesnevî yazıyor ve Mevlânâ, uykusuz kalan mürîdinden özür dilemeyi Allah'ına bırakıyordu.

■

Bir nûr, aşk ve kudret sentezi hâlinde var, iyi ve güzel olan Allah'dan, birgün tekrar ona kavuşmak için ayrılan «ruh»un bütün macerası, bütün hicranları, bütün arayış ve buluşlarıyle; bir madde ve ihtiras yuvası hâlindeki nefs'in buna engel olan bütün azgınlıkları, bu kitapta hikâye ediliyordu.

Mevlânâ, insanlık macerasını saran çeşitli hayat hâdiselerinden, en basit ve en olağan vak'alardan, akıllara hayret verecek dersler, ibretler, hikmetler çıkarmakta tam bir dehâ gösteriyordu.

Binbir engeli aşarak insan olma derecesine yükselmiş «ruh»a, vücutta bulunduğu müddetçe edeb ve tevazu tavsiye ediyor; ibadet ölçüsünde çalışma şevki duymanın ve çalışmanın faziletini bildiriyordu.

İnsan ruhunda en ayıpladığı dalâlet, hased'di. Hasedin pençesine düşen insan, ne kötülükler yapabilir; kıskanmanın ve aşağılık duygusunun buhranları içinde ne bayağılıklara düşebilirdi.

Ruh hastalarının, kara sevdaya tutulmuşların dertlerini, nabızlarının atışından anlamayı mümkün gören ve gereken devayı bu gizli ruh kıvranışlarına göre vermeye çalışan bir tıp ve tedavi anlayışını, güzel ve doğru buluyordu.

İnsanlar arasında gerçi en güzel anlaşma vasıtası gönül diliydi. Fakat Mevlânâ, bütün insanlara birbirlerinin lisanından anlar insan olmanın faziletini haber ve-

riyor; insanlara, onları birbirine bağlayacak orta bir dil tavsiye ediyordu.

Mevlânâ, bütün ruh ve vücut illetlerinin devasını, insanı her dertten kurtaran, öldürücü bir aşkta, hattâ bu ilâhî aşkın ıstırabında buluyordu: «Ey bizim sevdası güzel aşkımız!... Ey bizim her derdimizin tabibi! Şâd ol!» diye seslenmesi bundandı.

■

Mesnevî'de ne varsa, onun ilk 18 beytindedir, demiştim. Bu 18 beyitte Mevlânâ:

«Dinle ney'den ki (nasıl) anlatıyor, ayrılıklardan (nasıl) şikâyet ediyor! Beni kamışlıktan kopardılar! Feryadlarım, erkek ve kadın, herkesi ağlattı!» diyordu.

«Ayrılık, sinemi yarık yarık etsin ki, özleyiş derdini açabileyim. Her kim aslından ayrı ve uzak olursa, hep vuslat zamanının izinde olur».

«Ben ki her cemiyette ağlarım. İyi hallilerin de fena hallilerin de arkadaşıyım»; «Her kişi zannınca bana yâr olur. Söyleyişlerimden sırlar almaya çalışır»; «Gerçi benim sırlarım feryadlarımdan uzak değildir. Ancak her gözde ve her kulakta bu sırları görecek veya duyacak ışık yoktur!»

«Ten candan, can da tenden örtülü değildir. Lâkin herkese o can'ı görebilme izni verilmemiştir». «Ney'in şöhretli sadâsı ateştir. Onu hava zannetme! Kimde bu ateş yoksa, yok olmanın yollarını arasın!» diyordu.

«Aşk ateşidir ki ney'in içine düşmüştür. Aşk coşkunluğudur ki şarabın içine düşmüştür»; «Ney, Dost'dan ayrılan kişinin arkadaşı, hâldaşıdır. Onun perdeleridir ki bizim (vuslata engel olan) perdelerimizi yırttı», (Ney gibi hem zehir, hem tiryaak, ne gibi hem hemdem, hem de müştaak olanı kimde gördü?»

«Ney, kanla dolu yoldan söz etmekte, Mecnun'casına aşkın kıssalarını söylemektedir».

«Bu akl'ın mahremi, aklı gitmiş'den başkası değildir. Dil'e de kulaktan gayrı müşteri yoktur».

«Bizim derdimizden günler daraldı!. Günler nice yanlışlara yoldaş oldu!»

«Günler geçiyorsa geçip gitsinler! Ancak ey en temiz, en güzel ve ölümsüz olan!... Sen kal!.»

«Balıklar deniz içindedir fakat suya kanamazlar. Rızkı olmayanlar için günler uzundur»; «Olmamışlar, olmuşların ne hâlinden, ne de dilinden anlar. Böyle olunca, sözü kısa tutmak gerektir, vesselâm!» diyordu.

Ancak, bütün bu veciz ve allégorique sözler, neyi söylüyordu?

Ney'in, ermiş insan, üstün insan demek olduğunu; onun koparıldığı sazlığın Allah'la birlikte bulunduğumuz âlem mânâsına geldiğini; insanda biri hayvanî, öteki ilâhî iki ruh bulunduğunu, fakat bu ten'deki «ilâhî ruh»u görebilmek için, nasıl ney, toprağı ve suyu terk etmişse ve bu yüzden sinesi delik deşik olmuşsa, insanın da sinesi, aşk ateşi ile yarık yarık olarak, maddî heveslerden kurtulması lâzım geldiğini söylüyordu.

Kul ile Allah'ı arasına gerilmiş büyük perdenin yerler ve gökler olmayıp, insanın kendi nefs'i olduğunu; ömrün acı ile, yanlışlarla geçen günlerinin O'na biraz daha yaklaşıyoruz, mânâsına geldiğini söylüyordu.

İçinde bulundukları aşk deryasının (balığın suya kanamayışı gibi) erenleri de kandıramadığını; onların ancak Allah'a kavuşunca kanacaklarını, fakat bütün bunların, insanlara, mutlaka anlayacakları ölçüde söylenmesi lâzım geldiğini söylüyordu.

Mevlânâ'nın, Tanrı'ya varma yolunda kendisine yol gösterenlere ve yoldaş olanlara gönül verişi ise bir başka hikâyedir. Başta Şems-i Tebrîzî olmak üzere, Çelebî Hüsameddîn ve Salâhaddîn Zerkûbî gibi gönül arkadaşları, Mevlânâ'nın, kendilerinde bir başka tecelli bulduğu, ruh ve mânâ arkadaşları idi.

Merhum şâir Yahya Kemal'in, Mevlânâ ile Şems-i Tebrîzî arasında alevlenen bu gönül hadisesini anlayarak söylediği şu mısrâlar, bu ezelî ve ebedî hakikatin terennümleridir:

Hudûd-ı aklı aşan mânevî seferlerde
Yegâne meş'al-i îmân olur gönül gönüle
Yeter hikâyet-i hâlât-ı Şems ü Mevlânâ
Ne rütbe mihr-i dırahşân olur gönül gönüle

■

Engin bir derya olan Mevlânâ'yı bir bardağa sığdırmanın imkânsızlığı karşısında, bu bahsi, yine Mevlânâ'nın, bütün insanlığa hitap kudretindeki şu fikirlerini tekrarlıyarak bitiriyorum:

Mademki insansın... Mademki duyuyor, düşünüyor ve seziyorsun? Büyük hakikati bulmak için gönlünü ve idrakini yoracaksın!.

Duyduklarını ve bulduklarını söyleyeceksin!...

Sen söyleyemezsen, ruhunun vasıl olduğu sırları, şiirlere, sazlara ve «semâ»lara söyleteceksin!

Bütün bunlarla dahi söylenemiyecek ölçüde büyük sırlara erdiğin zaman ise...

İşte o zaman susacaksın!

Doğum Yıldönümü Münasebetiyle

Yahyâ Kemal'de Vatan ve Ölüm

Yazan: Şeymâ Taşçıoğlu

BÜYÜK bir şâir olduğu kadar, büyük bir tarih mütefekkiri olan Yahya Kemal'in; tarihî, coğrâfî, içtimâî bilgi ve hakikatlere dayanan realist bir vatan anlayışı vardır. Vatan hikâyesinin geçirdiği maceraların tetkikinden doğmuş olan bu anlayışta, ölüm, çok önemli bir yer tutar. Bu düşünüş Yahya Kemal tarafından şöyle ifade olunmuştur:

«Vatan hiçbir zaman bir nazariye değil, bir topraktır. Toprak, cedlerin mezarıdır. Camilerin kurulduğu yerdir. Sanayi-i nefîse nâmına ne yapılmışsa, onun sergisidir».

Yahya Kemal'e kadar, edebiyatımızda ve fikriyatımızda daha ziyade siyasî bir fikir olarak düşünülen vatan mefhumu, ilk defa Yahya Kemal tarafından Türk topraklarına karışmış bir halde görülür. Çünkü asırlarca bizim hayatımıza hâkim olan tek kuvvet İslâmiyet ve gazâ ruhudur. Yahya Kemal vatan uğruna asırlar boyunca ölen milyonlarca Türk'ün şehitlik inanışına ve mezar mimarîlerine dikkat etmiş, bu yaratışta millî tekevvünümüzün sırrını bulmuştur.

Türkler, asırlarca fethettikleri ülkelerde en kısa zamanda Türklük'le Müslümanlığın ve iklimin sentezinden doğan millî mimarîlerini kurarlar; «yerleştikleri mahallede Müslümanlığın nûru belirir, beş vakitte ezan işitilir, asmalı minâre, gölgeli mescid peydâ olur; sokak köşesinde bir türbenin kandili uyanır, hâsılı o toprağın o köşesi îmâna gelirdi» (1).

Türkler'in kurduğu bu mimarîde ölümle hayatın birbirine kaynamış olduğu görülür. Yaşayanlarla ölenleri bir arada gösteren bu peyzajı yaratan, Türklüğün kendine has ölüm felsefesidir. Çünkü Türk, savaş meydanlarına İslâmiyet'in en yüksek mertebesi olan şehâdete ermek için atılmış; halk, evlerini cennet bahçelerinde, ebedî hayata ulaşan bu ruhlar etrafında kurmaktan uhrevî bir saadet duymuş; hepsi birer evliyâ olan bu kahramanların kabirlerini hat sanatının, taş yontma sanatının şâheserleriyle süslemiştir.

Yahya Kemal'e göre Türk vatanı, vatanın fethi yolunda şehit olanlardan başlayarak, daha sonra ölenler ve onların kabirleri etrafında beliren, dinî - millî ölüm mimarîsiyle ve bütün ölülerin ruhânîyeti çevresinde yaşayanların maneviyatı içinde vatan olmuştur.

Yahya Kemal'in vatan anlayışındaki bu maddî - manevî kompozisyon, daha Üs-

---

(1) Yahya Kemal, Azîz Istanbul, s. 122.

küb'de çocukluk yıllarında başlar. Büyük şâirin:

Fîrûze kubbelerle bizim şehrimizde o;
Yalnız bizimdi, çevre ve rûhiyle bizdi o,
Üsküb ki Şar-dağ'ında devâmıydı Bursa'nın,
Bir lâle bahçesiydi dökülmüş temiz kanın».

mısralarıyle ifade ettiği bu şehir; hem halkının yaşayışı, konuşuşu, giyinişiyle, hem destanlaşmış Türk kahramanlığını aksettiren evliyâlarıyle, tıpkı Bursa gibi, büyük bir Türk şehridir.

Vaktiyle küçük bir köy olan Üsküb, 1392 yılında Yıldırım Bâyezid tarafından fetholunmuştur. Şehrin kuruluşuna Paşa Yiğit ile başlanmış, bu topraklara vatanın diğer yerlerinden gelen Türk halkı yerleştirilmiş ve Üsküb; paşalar, gaziler tarafından tek bir tâbirle evlâd-ı fâtihan (fatihlerin çocukları) tarafından yaptırılan camiler, türbeler, medreselerle genişlemiştir.

Üsküb bir Balkan şehri olduğu için asırlarca Türk milletinin Avrupa topraklarına yaptığı akınların ve savaş ordularının geçtiği yer olmuş; Üsküblüler, nesiller boyu cedlerinin kahramanlık hikâyelerini dinleyerek büyümüşlerdir. Bu kahramanlık hikâyeleri, yıllar geçtikçe efsane hüviyetini almış ve Üsküb halkı; savaşları, şehitleri hattâ padişahları bu efsane ruhunun arkasından görmüşlerdir. Bu sebeple padişahlar, evliyâlar birbirine karışmış; Birinci ve İkinci Kosova zaferlerini kazanan iki Murad, tek Murad ismiyle birleştirilmiş, II. Murad'ın kızı Beyhan Sultan da halk hafızasında Beyanbaba isimli bir evliyâ olarak kalmıştır.

Üsküb'ün bu kuruluş ve genişleyişine ecdâdıyla katılmış bir ailenin çocuğu olan Yahya Kemal'in doğduğu ev, cedlerinden biri olduğu söylenen İshak Bey'in kabri ve Gazi İshak Bey mezarlığının pek yakınında idi. Hattâ şâirin kendi ifadesine göre, bu evin etrafı o kadar ruhanî idi ki: «Kapımızın önünde yüksek bir mezar taşı dikili dururdu; meçhul bir evliyâya atfolunduğu için oradan kaldırılmadı. Zaten hayli metindi de... Karşımızda Gavri Baba ve Yeşil Baba yatardı. Kandil geceleri bu velîlerin yerleri mumlarla donanırdı» (2).

Yahya Kemal, bu peyzajın ruhundaki akislerini tamamlayan manevî terbiyesini ise, annesinden almıştır. Büyük şâir o günlerini anlattığı hâtıralarında bu tesi-

---

(2) Sermet Sami Uysal, Yahya Kemalle Sohbetler, s. 173 - 174.

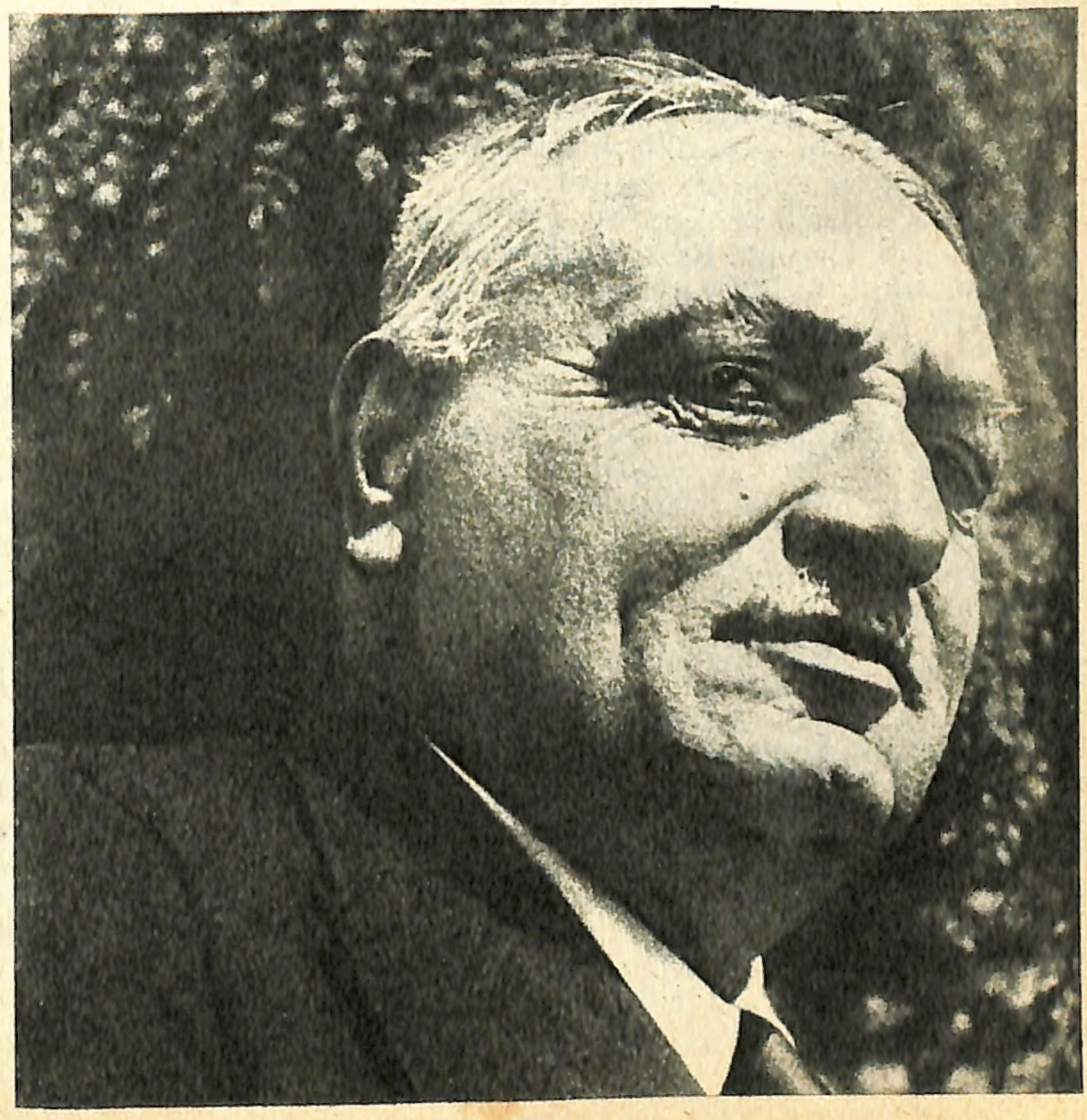

Mütefekkir şâir Yahya Kemal Beyatlı.

ri şu satırlarla ifade ediyordu:

«Annem, Yazıcızâde'yi, sabah namazlarını kıldıktan sonra okurdu. Beyaz baş örtüsü ile, elindeki kitaba îmanla eğilişini hâlâ görür gibiyim. Çok yerlerini anlamadığım halde, annemin yüksek sesle ve makamla okuyuşundan dinlediğim Muhammediye'nin o mısraları bana, bizim öz maceramız, evimizin, mahallemizin, Üsküb'ün ve müphem surette bütün milletimizin dünya ve ahiret macerası gibi gelirdi. Daha o yaşta, Yazıcızâde Mehmed Efendi'nin Türklükle İslâmlığı yoğuran, millî, İslâmî harsini benliğimde hissetmeğe başlamıştım».

Bu hissediş daha sonraları mâzi hasreti hâlinde gelişir. Bu özlemde yıllarca dinlediğim Üsküb evliyâlarının, ecdâdının kahramanlık hikâyelerinin, Rakofça çiftliğinin ve kendisine Battal Gazî Destanı'nı okuyan, serhad türküleri söyleyen lalası Hüseyin Ağa'nın tesirleri vardır.

Yahya Kemal, yazları dedesine gazâ hakkı olarak verilen çiftliğe giderdi. Büyük şâirin:

Aldım Rakofça kırlarının hür havâsını,
Duydum akıncı cedlerimin ihtirâsını.

dediği Rakofça kırları, bu büyük çiftliğe dahildir. Bir zamanlar bizim olan topraklar, artık bu kırların ötesinde kalmış ve bu çiftlik, Sırbistan'a sınır olmuştur. Yahya Kemal, her yaz şimâle doğru asırlarca koşan eski Türk akıncılarının ruhunu taşıyan bu çiftlikte sınırlara uzanıp, büyük bir özleyiş içinde, bu bitip tükenmek bilmeyen kırların ötesine bakmış, bu kırlardaki hür havaya teneffüs ederek, akıncı cedlerinin yaşadıkları asırları, bir mazi özlemi hâlinde duymuştur.

Bu mazi özlemi ve tarih sevgisi Sultan Abdülhamid devrinde Balkanlar'ı bir humma gibi saran ihtilâl hazırlıkları esnasında artar.

■

Fakat Yahya Kemal'in tarih şuuru yahut tarihi idealist bir araştırıcı gayretiyle öğrenme ihtiyacı Fransa'da başlamıştır. Onun Fransa'da bulunduğu senelerde Sırplar'ın, Rumlar'ın ve Bulgarlar'ın Paris'te tertipledikleri Türkiye aleyhdârı milliyetçi mitingler bunda müessir olmuştur. Kendi memleketinin içinde dolaşan felâketlerin Paris'te farkına varan Yahya Kemal, bütün bunlara karşı ilimle silâhlanma şuurunu da orada idrak etmişti. Bu idrak Yahya Kemal'i ciddî tarih çalışmalarına yöneltir; araştırmalarının tamamıyle ilmî ve metodik bir yola girmesi ise Paris'te Siyasî İlimler Mektebi'nin Dış Siyaset Şubesi'ndeki hocaları vasıtasıyle olmuştur. Bu şubede o zamanın en büyük Fransız tarihçisi sayılan Albert Sorel, diğer büyük tarihçiler, Albert Vandal, Emile Bourgeois vardır. Yahya Kemal, bu hocaları arasında en çok Sorel'i sevmiş, onun derslerinden başka evinde verdiği çaylara da devam etmiş, tarih musahabelerinde bulunmuştur.

Albert Sorel, kendisinden evvelki hocaları gibi «tarih ortasında Fransızlığı arama» yolunun âlimlerindendir. «Fransız milletinin menşei nedir?» sorusunu ilmî bir şekilde cevaplandıran Michelet gibi, Fustel de Coulanges gibi ve onun talebesi Camille Jullian gibi Fransız tarihçileri «Fransız milletini 1000 yılda Fransa'nın toprağı yarattı» diyorlardı. Çünkü «bir millet ister Latin kültürünün tesirinde kalsın, ister kalmasın, yeni bir coğrafyaya yerleştiği ve uzun zaman orada kaldığı müddetçe, ya tekâmül eder, veya değişir; Fransa gibi yepyeni bir millet olur».

Sağlam tarih metodları ve düşünceleriyle Albert Sorel tarafından anlatılan bu hüküm, Yahya Kemal'i Türk tarihi üzerinde derin düşünceye sevk etmişti.

Fakat Yahya Kemal'in araştırmalarına istikamet veren, onu hayalî tarih tezlerinden uzaklaştırıp, vesikalarla isbat edilen tarihçiliğe yönelten Fustel de Coulanges'ın bir sözüdür: «Coulanges, Fransa'nın yaratılışını ararken tahmine müstenid bazı muhakemelerde bulunan talebelerden birisine, kulaklarını tıkayarak demiş ki:

— Aman susunuz! Susunuz! Elinizde bir parça kâğıt var mı?

Yani demek istemiş ki, bir milletin teşekkülünü idrakte, tahmine, uydurmaya zerre kadar yer olmasın ve bütün idrak, yazılmış kâğıtlara, taşa hâkkedilmiş yazıya, zamandan kalmış eserlere, hâsılı filolojik ve arkeolojik vesikalara istinad etsin.

Yahya Kemal Istanbul'a döndüğü zaman, Türklüğü tarih ortasında ve coğrafyada aramak şeklindeki müddeâsını, Fustel de Coulanges'ın vesikaya istinad eden metoduna göre gerçekleştirmek için; milletimizin bu topraklar üzerinde kurduğu mimarîyi tek tek gezme kararındadır. Fakat, Istanbul harp acıları içindedir. Balkan Harbi, yüz elli senede, yüz binlerce Türk'ün kanı dökülerek fethedilen Rumeli'nin elimizden çıkmasına sebep olur. Yahya Kemal'in vatan hakkında ilk yazısı bu ıstıraplı günlerde çıkar. Peyâm-ı Edebî'de «Çamlar Altında Musahabe» başlığı altında intişar eden bu yazıda, vatanın varlığı ve büyüklüğü sanatkârâne bir üslûbla anlatılırken, ölülere de temas edi-

Yahya Kemal'in 1926'da çekilmiş bir resmi.

lerek şöyle deniliyor:

«Bu denize müntehâsı olan Boğaz ve o Boğaz'dan çıktıktan sonra takip edeceğimiz sahil İskenderun'a kadar nâmütenâhi bir bağlık gibi giden eski ilâhların toprağı... ondan sonra peygamberler vatanı Suriye... tâ güneşli Arabistan'a kadar bir mavi çerçeve içindeki koskoca toprak kitlesi bizim!... Bu sahilden yükselen dağların arkasında, beyaz şehirler var. Hepsinin minarelerinde günde beş defa ezanlar okunuyor. Bizim gibi konuşan, Allah'ın karşısında bizim dualarımızı tekrar eden, bizim ağladığımız günler ağlayan, güldüğümüz zamanlar gülen, milyonlarca insan bu toprağa uzanmış yatıyor. Onların kalbi, kuvveti, hayatı bizim! Biz bu küre üstünde bir kuvvetiz değil mi?»

12 haziran 1330'da yine Peyâm-ı Edebî'de neşrolunan diğer yazısında ise, Maurras'ın «Herkes gömülmek için bir yer düşünür hattâ seçer. Gömülmemizi istediğimiz yer asıl vatanımızdır» fikrini, «Siyah servi ve beyaz minare arasında yaşamayı ve ölmeyi dileyen» Henri de Rénier'yi, «Ben Osmanlı doğmuşum» diyen Lamartine'i misâl vererek anlatıyor.

■

Fakat Yahya Kemal, çocukluğunda müphem surette duyduğu ve Fransa'da sistemleştirdiği bu fikirlerini henüz millî bünyemize tatbik etmiş değildir.

Birinci Cihan Harbi, Mondros mütarekesi ve Istanbul'un işgali gibi ıstıraplı günler, her Türk gibi Yahya Kemal'i de derin üzüntüye sürükler. Vatan şehirlerini ve istiklâlimizi kaybetme tehlikesi içinde bulunduğumuz işgal günlerinde, Yahya Kemal, millî bütünlüğümüzü nasıl koruyacağımızı düşünür. «Asırlardan beri yerleştiğimiz bu topraklardan acaba bizi atabilirler mi, yoksa Türk ruhu vatan topraklarına, oradan atılamıyacak kadar kuvvetle yerleşmiş bulunuyor mu...» Yahya Kemal, bu ikinci ihtimali düşünerek camilerimizi, medreselerimizi, kabristanlarımızı birer birer gezer, kabir taşlarını okur ve sonunda görür ki en kuvvetli hakikat budur.

«1921 - 22 arasında Tevhîd-i Efkâr'a Millî Hareket'e dair, milliyeti benim anladığım yolda, bir nevi yazılar yazıyordum. Hemen hepsi eski Istanbul'un ruhânî semtlerini teşrih etmeye çalışan bu nesirlerde, fetih hâtıraları vs Istanbul toprağına gömülmüş olan ilk cedlerin mezarları etrafında teşekkül etmiş mahallelerin mânâları, hulâsa bu toprağın vatan toprağı diye tekevvün edişinin hikâyesi vardı» (3) diyen şâir, yeni sanatta memleketin ruhundan bir şey ifade etmek isteyen ressam, şâir ve nâsirlerimize ithaf ettiği bir yazısında, vatan mefhumunu şu satırlarla ifade ediyordu:

«Şimdiye kadar vatan mefhumu kafamızda siyasî bir fikirdi. O fikirden çıkan

---

(3) Nihad Sami Banarlı, Yahya Kemal'in Hâtıraları.

eserler meydandadır. (Meselâ) Hâmid, vatan mefhumunu mevzu olarak intihâb etmiş ve o mevzuda Endülüs'e, İran'a, Hindistan'a dair eserler yazıyordu, vatan fikrini neşrediyor, fakat Türk toprağını görmüyordu.

«Mütarekeden sonra içimde derin bir üzüntü vardı. Istanbul'un mütarekeden Fetih senesine kadar giden eski hâlini özlüyordum. Gönlümü avutmak için surlarda, Eyüp'te, Edirnekapı ve Topkapı semtlerinde, Süleymaniye'de, Sarayiçi'nde, Anadolu ve Rumeli Hisarları'nda, Kâğıthane vadisinde, tek başıma gezmeye gidiyordum. Bu gezintilerimde öğrendim ki, Türk ruhu bizden ziyade bu topraklardadır.

«Evet bu topraklardadır. Doğduğum günden beri yalnız kitap sahifelerinde, Frenkçe yeni bir kelime gibi gördüğüm vatan mefhumunu, Istanbul'un toprağında, tabiate karışmış bir mahiyette görünce sevindim. Eyüp'te, türbeye yakın bir mezar taşı vardır. Üzerindeki burma kavuktan hemen anlaşılır ki altında Istanbul'a Fâtih'le beraber girmiş olan Türkler'den biri yatıyor; bugün yaşayan en millî şâirimizde bu taşta hissedilen Türk ruhu yoktur diyebilirim. Bu taş, Fetih devrinin keyifli bir askeri gibi, önümde kavuğu yıkmış duruyordu; etrafındaki toprağa bir vatan rengi veriyordu. Vatana dair hiçbir yazıdan, hiçbir sözden bu taş karşısında duyduğum vatan zevkini duyamadım... Bu gezintilerimdeki tecrübelerden sonra toprağı sevdim, o derece ki Istanbul'un her köşesini keşfetmeye ömrüm kifayet etmiyecek diye korkuyorum».

Yahya Kemal'e vatan sevgisini ve şuurunu aşılayan bu peyzaj, fetihten beri bu toprağa sinmiş olan padişah, gazi, evliyâ ruhları, Yunanlılar'ın İzmir'i işgal ettikleri günlerde kanlar içinde boğulacağını zannettikleri Türk milletine yepyeni bir kuvvet verdi.

«Felâketin bin acısına mukabil bir hayrı da olmaz olur mu? Yunanlılar bin seneden beri Hudâvendigâr toprağına kök salmış olan Türklüğün köklerini koparmaya savaşırken, o topraklar altında yatan ilk Türk beylerini, ilk İslâm şehitlerini, ilk Osmanlı padişahlarını uyandırdılar. İki sene evvel İzmir rıhtımında açtıkları facia devresinde bu millet umdukları gibi kanlar içinde boğulmadı, bilakis kanlar içinde dirildi, gözlerini açtı, yeni, yepyeni bir hayat idrak etti. Ertuğrul'un türbesini yıktıklarını duyanlar, Küçük Asya'nın bütün dağlarından iniyor. Söğüt'e doğru yürüyor. Bu saat Hudâvendigâr toprağına doğru, bütün Anadolu'da öyle önüne geçilmez bir yürüyüş var; Tesalya ovalarını inleten meşhur türkü bütün Anadolu vadilerinden geliyor:

Eğil dağlar eğil üstünden aşam
Yeni tâlim çıkmış varam alışam!»

Yahya Kemal, Varşova elçisi iken, kordiplomatikle beraber.

Cem Sultan ve II. Bâyezid

Yılmaz Öztuna

OTAĞ-I Hümâyûn, Gebze ile Maltepe arasına kurulmuştu. Bu mevki bundan böyle «Sultan Çayırı» veya «Hunkâr Çayırı» diye anılacaktı. 3 mayıs 1481 perşembe günü öğleden sonra saat 4'te Fâtih II. Sultan Mehmed Hân, burada öldü. 49 yaşını bir ay ve beş gün geçiyordu. Bu sırada gökyüzünde hâkim gezegen, savaş seyyaresi sayılan Merih (Mars) idi. Ertuğrul Gazi'nin ölümü ve Osman Gazi'nin tahta çıkması üzerinden tam 200 yıl geçmişti.

Büyük Hâkan, 25 nisan günü «Saray-ı Cedîd = Yeni Saray» denilen Topkapı Sarayı'ndan ayrılmış, Boğaz'ı geçmiş, Üsküdar'a çıkmıştı. Orduy-ı Hümâyûn, sefer hâlindeydi. Bütün dünyanın dikkati, bu seferin hedefi üzerinde toplanmış, fakat hiçbir devlet, bu hedefi öğrenebilecek bir delil elde edememişti. Vezirler bile bilmiyorlardı. Mısır'a mı, Rodos'a mı, İtalya'ya mı? Hedef meçhuldü ve padişahın ölümü ile beraber, ebedî bir sır olarak kalmıştı.

Büyük hükümdarın belli bir rahatsızlığı yoktu. Birkaç gün içinde kan kusarak öldü. Zehirlendiği anlaşıldı.

Suikastın faili, padişahın hususî hekimlerinden ve müşavirlerinden Vezir Yâkub Paşa idi. Bu adam aslen «Maestro Iacopo» adında bir Venedikli Yahudi idi. İhtida etmiş, Fâtih'in hizmetine girmişti. Ancak Venedik hesabına casusluk ediyordu.

Venedik, şimdiye kadar tam on dört defa Fâtih'e karşı suikast tertip etmiş, hiç birinde muvaffak olamamıştı. On beşinci suikastın hedefini bulduğu anlaşılıyordu. Venedik'in, başarılı bir suikast için Yâkub Paşa'ya yaptığı vaadler, muazzamdı: 35.000 duka altını, kendisi ve erkek tarafından devam edecek bütün torunları için Venedik vatandaşı olma hakkı, bunlar için bütün vergi ve mükellefiyetlerden muafiyet...

Ancak Yâkub Paşa, nâm-ı diğer Maestro Iacopo, bütün bunlara kavuşamadı. Hıyaneti fark edildi. Türk askerleri tarafından ordugâhta parça parça edildi.

«BÜYÜK KARTAL ÖLDÜ!»

Emsalsiz haberi, Istanbul halkından önce bir Venedik casusu öğrendi. Derhal Venedik Cumhuriyeti'nin Istanbul büyükelçisi olan balyoza bildirdi. Balyoz: «La Grande Aquila è morta! = Büyük Kartal öldü!» cümlesini taşıyan bir nâme yazdı, bir kuryeye verdi. Kurye, birkaç at çatlatarak haberi 16 gün içinde Venedik'e ulaştıracaktı. Haber ondan sonra bütün İtalya'ya, Avrupa'ya ve dünyaya yayılacaktı. Papa, 3 gün, 3 gece bütün Avrupa kiliselerinin çanlarının çalmasını emredecek, İtalya'da toplar atılacak, şenlikler yapılacaktı. Fâtih'in kendilerini Papa'nın ve Ve-

nedik'in baskısından kurtarmasını bekleyen küçük İtalyan hükümdarları, talihlerine küseceklerdi.

Hiç beklenmeyen ve asla ihtimal verilmeyen ölüm, bir kâbus gibi Vezîr-i âzam Karamanlı Mehmed Paşa'nın omuzlarına çökmüştü. Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin torunlarından, merhum hükümdarın en yakın müşaviri, bilgin bir devlet adamı idi. Ölümün getireceği kargaşalıkların devlete vereceği zararları düşünüyor, mesuliyetinin büyüklüğü karşısında titriyordu.

Vezîr-i âzamın ilk emirleri şöyle oldu:

— Yollar tutulsun, ferd-i vâhid Üsküdar'dan Istanbul'a geçmesin. Ne kadar kadırga, kayık, sandal, sal varsa asker el koysun; tâ ki Boğaz geçilmesin ve saâdetlü hunkârın cennet - mekân olduğu, sâhib-i saltanat varıncaya kadar şüyû bulmasın.

«Sâhib-i saltanat» kimdi? Şehzâde Bâyezid mi, Şehzâde Cem mi? Fâtih'in hayatta başka oğlu yoktu. Veliaht - Şehzâde Bâyezid, 31 yaşında idi; Amasya'da sancak beyi sıfatıyle bulunuyordu. Konya sancak beyi sıfatıyle «Karaman Tahtı» nda oturan Şehzâde Cem ise, 22 yaşındaydı. Fâtih, Cem'i daha çok severdi. Fakat saltanat sırası, ondan 9 yaş büyük olan Sultan Bâyezid'de idi.

Karamanlı Mehmed Paşa, Çandarlı-zâde İbrahim Paşa, Mustafa Paşa gibi vezirler, Cem'i tutuyorlardı. Eski vezîr-i âzam İshak Paşa, dâmadı olan yine eski vezîr-i âzamlardan Gedik Ahmed Paşa ise Bâyezid taraftarı idiler. Gedik Ahmed Paşa, İtalya'da Otranto'da bulunuyordu. İshak Paşa, Istanbul'da idi.

Her iki şehzâdenin taraftarları, amansız bir fırka mücadelesi içindeydiler. Karamanlı Mehmed Paşa, her iki şehzâdeye de ulak gönderdi. Daha yakında, Konya'da olan Cem'in önce gelip tahta oturacağını tahmin ediyordu.

Ancak İshak Paşa, Cem'e giden habercîyi yolda öldürttü ve Doğu Roma Fâtihi'nin küçük şehzâdesi, babasının ölüm haberini geç aldı.

İshak Paşa, bununla kalmadı. Adamları vasıtasıyle, Fâtih'in ölümünden daha 12 saat geçmemişti ki haberi almıştı. Derhal yeniçerileri kışkırttı. Karamanlı Mehmed Paşa'yı öldürttü. Istanbul'da kargaşalık çıktı. Fakat 24 saat içinde İshak Paşa duruma hâkim oldu. İstanbul'da bulunan

Akkerman seferi sırasında, II. Bâyezid'in kendisine iltihak eden Kırım Hânı Mengli Giray'ı kabûlü.

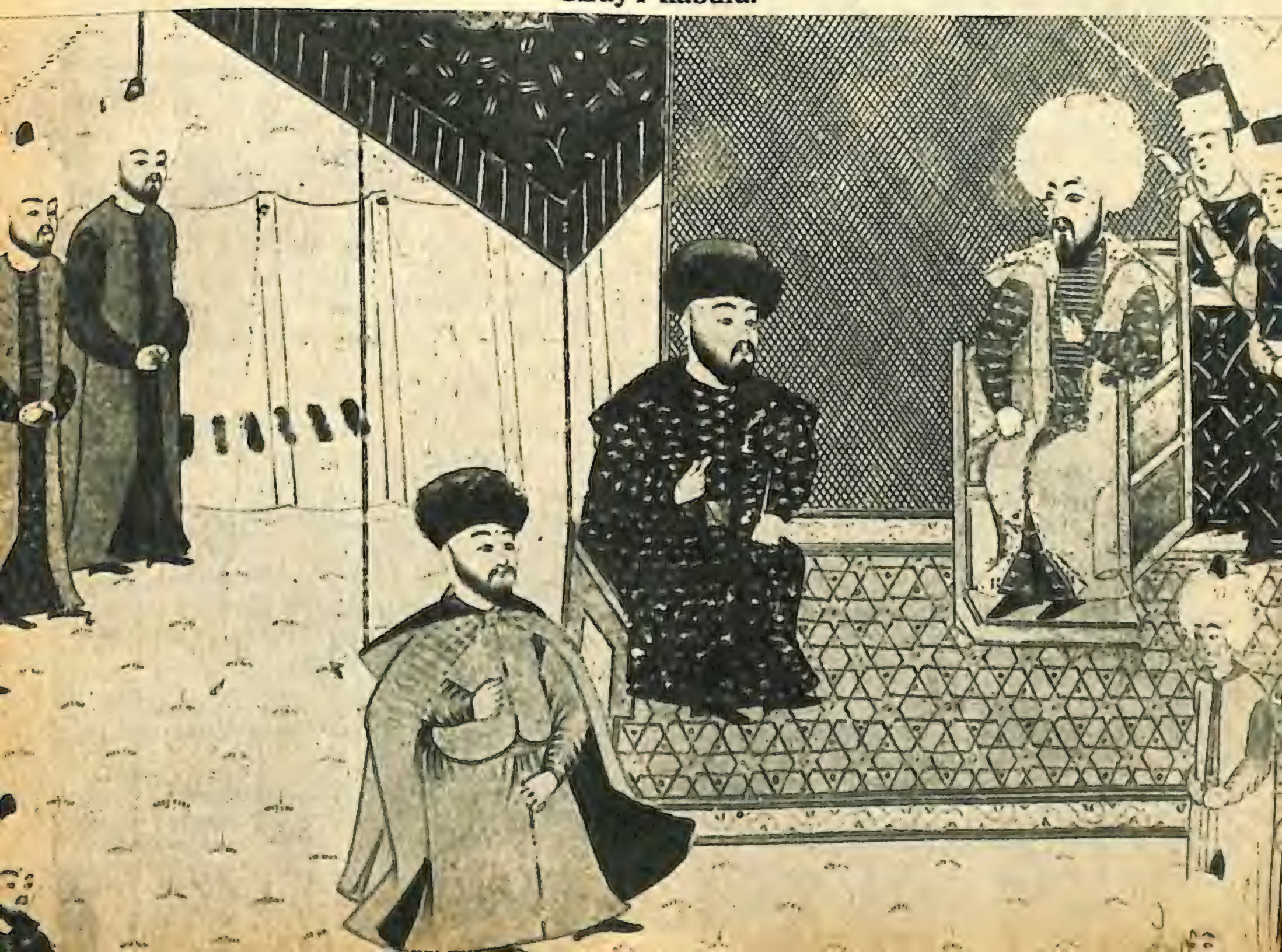

Sultan Bâyezid'in üçüncü oğlu 14 yaşındaki Şehzâde Korkut'u, babası Amasya'dan gelinceye kadar «saltanat nâibi» sıfatıyle tahta oturttu. Cem ve taraftarları, fırsatı kaçırmışlardı.

Sultan Bâyezid, babasının ölümünden 18 gün sonra, 21 mayısta Bolu yoluyle Istanbul'a geldi. Yanında, Amasya'dan getirdiği 4.000 atlı vardı. Tahta oturdu. İshak Paşa'ya sadâret mührünü verdi. Ertesi gün, Fâtih Sultan Mehmed'in cenaze merasimi yapıldı. Sultan Bâyezid ağlayarak babasının tabutu altına girdi. Cihan tarihi, şahsiyetinin her cephesi dev olan böylesine büyük bir hükümdar görmüş müydü? Dârâ'ların, İskender'lerin, Sezarların, Avgustus'ların, Yustinyanus'ların, III. Abdurrahman'ların, Gazneli Mahmud'ların, Alp-Arslan'ların, Salâhaddin Eyyûbî'lerin, Alâeddin Keykubâd'ların, Kubılay'ların, Yıldırım'ların şöhreti, Doğu Roma Fâtihi'ninki yanında sönmüştü.

Cihana sığmayacak sanılan hükümdarın tabutu, kendi yaptırdığı Fâtih Camii'nin musallâ taşına bırakıldı. Şeyh Muslihuddin Mustafa Vefâ Efendi:

— Er kişi niyetine! diyerek namaza başlattı.

II. Sultan Mehmed Han'ın musallâ taşında, herhangi bir faniden en küçük farkı kalmamıştı.

Çağ açan, dünyayı titreten büyük hâkan, yüz binlerce Istanbullu'nun en samimî teessürleri arasında gömüldü. Teessür dalgası, Rumeli'ne, Tuna boylarına, Kırım'a, Toros yamaçlarına doğru yayıldı. Oradan Şam'a, Bağdad'a, Tebriz'e, Kahire'ye, Mekke'ye ve Medine'ye, Tunus'a, Fas'a, Semerkand ile Buhârâ'ya, Delhi'ye ve Kâşgar'a atladı. Hangi hükümdar İslâm'ın şânını Sultan Mehmed'den fazla yükseltebilmişti? Hangisi yüzyıllar ötesinden Hazret-i Peygamber'in takdir ve tahsinine nail olabilmişti?

Haber, Türkistan'dan Çin ve Maçin'e, Rumeli'nden Macar ovalarına, oradan İskoçya ve Norveç'e, Portekiz ve Kastilya'ya kadar uzandı. Bu ülkelerde sevinç hâkimdi. Moskova varoşlarına, İtalya sahillerine kadar el atan büyük cihangir artık yoktu. Türk hamlesi durmuş, tükenmiş, kırılmıştı.

Babasının ölümüne kan ağlayan ve tahtı ağabeyine kaptırdığına yanan Sultan Cem ise, 28 mayısta Bursa'ya girdi. Bir hafta önce Sultan Bâyezid'in Istanbul'da taht'a oturduğunu öğrendi. Fakat saltanat mücadelesini yapmak azmindeydi. Kendini padişah ilân etti. Namına hutbe okutup sikke kestirdi.

TÜRKLER, İTALYA'DAN ÇEKİLİYOR

Dünyayı allak bullak eden haber İtalya'da yayılınca, Hıristiyanlar, Türkler'i İtalya'da tuttukları tehlikeli köprübaşından atmak istediler. Napoli Kralı'nın gücü buna yetmiyordu. Dâmadı olan Macaristan Kralı Matthias Corvinus'tan, aynı hanedandan olan Aragon Kralı'ndan, diğer İtalyan devletlerinden yardım istedi. Yardımcı birlikler gelince, Otranto kalesi önünde göründü. Napoli, Papalık, Aragon ve Kastilya'ya ait 40 parça harp gemisi de denizden Otranto'yu sardı.

Fâtih'in ölüm haberi, Otranto müdafileri arasında şevksizlik yaratmıştı. Haberi alır almaz, kayınpederi İshak Paşa tarafından çağırılan Gedik Ahmed Paşa'nın, Otranto'yu bırakıp Istanbul'a gitmesi, şevksizliği arttırdı. Gedik Ahmed, Bursa Yenişehri'nde Sultan Bâyezid'i buldu. İtalya fütuhatının eşsiz ganimetlerini sundu. Sultan Bâyezid, kardeşi Cem'i Bursa'dan çıkarmak üzere ilerliyordu. Gedik Ahmed, Cem'in eski lalası olmasına rağmen, meşrû hükümdarın tarafındaydı.

Otranto'yu şimdi Hayreddin Paşa müdafaa edecekti. 8.000 askeri ve bir buçuk yıllık mühimmatı vardı. Bu kadarcık bir kuvvetle birkaç büyük Avrupa devletinin kara ve deniz kuvvetlerine karşı koymak imkânsızdı. Hıristiyan ordusunun başında Napoli Kralı, donanmasının başında da oğlu ve veliahdı olan Kalabriya Dukası vardı.

Hayreddin Paşa, mukavemet edip boş yere sekiz bin Türk'ü harcamak istemedi. Türk askerinin, topları dahil, bütün silâh ve malları ile çekilmesine müsaade ettiği takdirde, kaleyi teslim edeceğini bildirdi. Kral, teklifi kabûl etti. Bu işi çabuk bitirmek, Türkiye'den yardım gelip başına belâ açılmasını önlemek istiyordu. Hayreddin Paşa, askerini gemilere bindirdi. Otranto Boğazı'nı geçip Arnavutluk'ta Türk topraklarına çıktı. 10 eylül 1481 günü, Fâtih'in İtalya fütuhatı, başladığı yerde bitmiş oldu. Türkler, Otranto yarımadasında tam on üç ay kalmışlardı.

Az sonra Sultan Bâyezid'in elçisi Ozguroğlu Kasım Bey, Napoli Sarayı'na geldi. Bir anlaşmaya varıldı. Türkiye, İtalya'ya bir daha çıkartma yapmamayı taahhüt etti. Napoli de, krallığı içindeki bütün Türk ve Türk olmayan Müslüman esirleri Türkiye'ye yollamayı, Hayreddin Paşa'nın götüremediği ağır topları göndermeyi kabûl etti. Donanmay-ı Hümâyûn, dostça olmak şartıyle Adriya ve Yunan Denizleri'nde serbestçe dolaşacaktı. Böylece, pek velveleli başlayan İtalya seferi, Avrupa'nın hiç ümit etmediği bir tarzda, sönük şekilde

Cem Sultan şehzâdeliği sırasında.

sona erdi. Buna sebep, Sultan Bâyezid'in bütün gücünü kardeşi Cem meselesi üzerinde toplamak istemesiydi. Zira bu mesele, devletin bütünlüğünü tehdit ediyordu.

Otranto'ya giren İtalyanlar, Türkler'in yaptıkları tahkimatı incelediler ve Türk istihkâm usûlünü örnek alarak birçok kalelerini yeniden düzenlediler.

Sultan Bâyezid, 20 haziranda Bursa Yenişehri'nde geçen meydan muharebesinde kardeşi Sultan Cem'i kolayca yendi. Cem, Konya'ya kaçtı. Burada üç gün kaldı. Uzun yıllar valilik yaptığı ve çok sevildiği bu beldeden, halkın göz yaşları arasında ayrıldı. Ağabeyinin kuvvetleri tarafından takip ediliyordu. Nitekim Sultan Bâyezid, büyük oğlu Veliaht - Şehzâde Dâmad Abdullah'ı, Konya'ya yolladı ve Karaman tahtına oturttu.

Cem, Çukurova'ya geldi. Burası, Memlûkler'e tâbi Ramazanoğulları'na aitti. Ramazanoğlu, şehzâdeyi karşıladı. Elini öptü. Cem, 300 kişilik maiyeti ile oradan Şam'a gitti ve Ablah Sarayı'nda misafir edildi. 26 eylülde, Türk Memlûk devletinin taht şehri olan Kahire'ye vardı. Konya'dan ayrıldığı iki ay, yirmi sekiz gün olmuştu.

Memlûk sultanı Kayıtbay, Cem'i büyük merasimle karşıladı; elini sıktı. Halk da, Fâtih'in şanlı hâtırasına saygı göstererek, Cem'e candan tezahüratta bulundu.

CEM, ANADOLU'YA DÖNÜYOR

Sultan Cem, Kahire'de aylarca kaldı. Bir ara hacca gitti. 12 mart 1482'de Kahire'ye döndü. 26 martta, Anadolu'ya gitmek üzere, Sultan Kayıtbay'a veda etti.

Sultan Cem'in Anadolu'ya hareket ettiği duyulunca, Istanbul'da yeniden huzursuzluk başladı. Sultan Kayıtbay, şehzâdeye 65.000 duka altını vermişti. Cem, 6 mayısta Haleb'e, 14 mayısta Adana'ya vardı. Adana'da dayısı Karamanoğlu Sultan - zâde Kasım Bey'le buluştu. Tac ve tahtını Osmanlılar'dan geri almak isteyen Karamanoğlu, Cem'i saltanat mücadelesi için kışkırtıyordu. Sultan Bâyezid, hükümdarlık arzusundan vazgeçtiği takdirde, kardeşine yılda bir milyon akça ödemeyi teklif ve taahhüt etti. Cem, bu mâkul teklifi reddetti.

Sultan Cem, Konya Ereğlisi'ne geldiği zaman, ağabeyinin elçilerini karşısında buldu. Sultan Bâyezid, teklifini tekrar ediyor:

— Sevgili karındaşım, diyordu; saâdetle Kuds-i Şerîf'te ikamet eylersen, cennetmekân pederimiz zamanında ne miktar hassın var ise — ki bir milyon akçadır — her yıl muayyen günde göndermek, boynuma borç olur. Ancak yemin et ve saltanat külfetini iddiadan vaz geç!

Cem, bu teklife de kulak vermedi. Ön-

ce Konya'yı, sonra Ankara'yı almak istedi. İki şehre de kabûl edilmedi. Mısır'a dönmek üzere Taşeli'ne geldi. Fakat münasip bir gemi bulamadı. Suriye yolunu kullanmak istemiyordu. Çünkü Sultan Bâyezid, Çukurova'dan geçtiği takdirde tevkif edilmesi için Dulkadıroğlu Alâüddevle Bey'e emir vermişti. Rodos yolu kalıyordu.

Rodos'taki Saint - Jean Şövalyeleri'nin üstâd-ı âzamı Fransız asıllı Pierre d'Aubusson da şehzâdeyi ısrarlı ve nazik bir dille davet ediyordu.

Sultan Cem, 29 temmuz 1482'de Rodos limanında Hıristiyan topraklarına ayak bastı. Evvelce üstâd-ı âzamla imzaladığı bir senet mucibince, istediği zaman adadan ayrılabilecekti. Fakat Pierre d'Aubusson, yeminine sadık kalmadı. Hukuk, şeref, ahlâk telâkkilerini ayaklar altına aldı. Cem'i bırakmadı.

CEM FRANSA'DA

Fâtih'in küçük oğlu, 34 gün Rodos'ta kaldı. Eylülün ilk günü, arzusu hilâfına, Şövalyeler tarafından yola çıkarıldı. Deniz yolculuğu 46 gün sürdü. Arada birkaç limanda dinlendi. Sonunda Nice şehrine vardı. Savoie dukasına ait, Akdeniz'in en güzel şehirlerinden biriydi. Cem, epey eğlendi. Türkçe ve Farsça şiirler yazarak üzüntüsünü unutmak istedi. Avrupa üzerinde ilk intıbaları müsbetti:

Acâib şehr imiş bû şehr-i Nitse
Ki kaalır yânınâ her kim ne itse

Kardeşi Sultan Cem'in Avrupa'ya gitmesi ve Hıristiyanlar'ın eline geçmesi, Sultan Bâyezid'i çok müşkül durumda bıraktı. Buna rağmen, hanedanın şerefini korumaya dikkat ediyordu. Cem, Anadolu'dan kaçarken zorluk gösteren bazı şahısları şiddetle cezalandırdı. Cem, bir âsî olabilirdi. Fakat aynı zamanda bir Osmanoğlu idi. Hiçbir sebeple bir Osmanoğlu'na saygısızlık edilemezdi.

Sultan Bâyezid, kardeşini elinde tutan Rodos Saint - Jean Şövalyeleri Üstad-ı âzamı d'Aubusson'la bir anlaşmaya vardı. 7 aralık 1482'de bir muahede imzaladı. Buna göre her yılın 1 ağustos günü, kardeşinin masraflarına karşılık, Üstâd-ı âzam'a 45 000 duka altını ödeyecekti.

Bu sırada Cem, milletlerarası en mühim mesele hâline gelmişti. Papa, Fransa, Napoli ve Macaristan kralları, Memlûk Sultanı, Venedik doçu, Doğu Roma Fâtihi'nin küçük oğlunu ele geçirmek, hiç olmazsa bu meseleden kendi lehlerine bir pay çıkarmak istiyorlardı. Sultan Kayıtbay, Cem'i verirse, Fransa Kralı XI. Louis'ye bir milyon duka altını gibi muazzam bir meblâğ ödeyeceğini bildirdi. Fakat Cem, XI. Louis'nin elinde değildi. Şövalyeler, Fransa kralının tehditlerine kulak asmamış, şehzâdeyi ona vermemişlerdi.

Fakat Papa'nın tehditleri, XI. Louis'ninkileri geçiyordu. Mukaddes Peder, şehzâdenin ancak Roma'da muhafaza edilebileceğini söylüyor, yeni bir Haçlı seferi için ancak kendisinin Avrupa'yı ayağa kaldırabileceğini ilâve ediyordu.

21 şubat 1483'te Cem, 15 yaşındaki Savoie dukası I. Charles'la görüştü. Kuvvetli şahsiyetiyle genç hükümdarın üzerinde öyle büyük bir tesir bıraktı ki, I. Charles, şehzâdeyi kurtarmak fikrine kapıldı. Ancak Şövalyeler, bunu öğrendiler. Cem'in maiyetinden 29 kişiyi zorla şehzâdenin yanından ayırdılar ve sıkı muhafaza tedbirleri aldılar.

Bu sırada Sultan Bâyezid'in XI. Louis'ye yolladığı fevkalâde elçi Hüseyin Bey, Savoie'dan geçiyordu. Sultan Cem'le görüşmek istedi. Şövalyeler müsaade etmediler. Fakat padişahın, kardeşine yazdığı mektubu alıp, Cem'e verdiler. 30 ağustosta XI. Louis öldü ve şehzâdeyi muhafaza etmek daha da zorlaştı. Cem, 2 aylık bir ikamet için Sassenage Şatosu'na götürüldü.

Şatonun sahibi Baron Jacques de Sassenage'ın güzel kızı Philippine - Hélène'le sevişmeye başlayan Cem'in aşkı, şövalyelerin seyahate devam etmeyi istemeleri yüzünden yarıda kaldı.

Sultan Bâyezid, bazen tehditle, bazen yumuşaklıkla, Cem buhranını lehine halletmeye çalışıyordu. Cem'in Kahire'de kalan ailesini Sultan Kayıtbay'dan istedi. Memlûk Sultanı, bu isteği reddedince, iki büyük Türk devleti arasında yakın bir harbin tohumları atılmış oldu.

Şövalyeler de her taraftan gelen tehditlerden bıkıp usanmışlardı. Yüklü bir para karşılığında şehzâdeyi Macaristan Kralı Matthias Cornivus'a teslim etmeye karar verdiler. Bu kralın babası Hunyadi Janos, Cem'in babası Fâtih Sultan Mehmed'le Belgrad'da yaptığı muharebede ölmüştü. Onun için Avrupa'nın en güçlü kara devletinin hükümdarı olan Macaristan kralının, Cem hakkında iyi niyetler beslediği söylenemezdi.

Fakat Venedik öyle şiddetle müdahale etti ki, Şövalyeler, bu niyetlerinden vazgeçtiler. En güçlü denizci devletle bozuşmayı göze alamazlardı. Zira Rodos da denizci bir devletti. Şimdi rakipler, iyiden iyiye birbirlerini yemeye başlamışlardı. Fransa için en korkunç ihtimal, Cem'in

ediyordu. Herkes adam öldürmeye ve yağmaya başladı. Bir adam, tecavüz ettikten sonra iki genç kızı öldürmüştü. Olay Papa'ya bildirildi. Papa'nın oda hizmetkârı şikâyet edene:

— Tanrı, dedi; suçlunun ölmesini değil, yaşamasını ve kefaretini vermesini istiyor!

Kim itiraz edebilirdi? Papanın sözü, Tanrı'nın sözüydü. VIII. Innocentius devrinde yalnız Roma şehrinde günde vasatî 10 katil vakası olmuştu. Şehrin nüfusu, 100.000 idi. Neyse ki bu menfur papa fazla yaşamadı. Namuslu Hıristiyanlar, ölüm haberiyle rahat bir nefes aldılar.

Ama yerine geçen VI. Alessandro, ondan da beter çıktı. Papa III. Calixtus'un yeğeni olan bu Borgia hanedanından İspanyol, dine yenilikler de getirdi: Ölülerin de günahlarını affetmenin ve Tanrı katında affettirmenin elinde olduğunu resmen ilân etti. Bu maskaralık, bin beş yüz seneden beri hiçbir papanın aklına gelmemişti. Hangi evlât, günahkâr annesini cehennem'in ateşleri içinde bırakabilirdi? Hangi ana, oğlunun günahlarının silinmesini istemezdi? Papaya binlerce müracaat oldu. Papa, iyi para verenlerin ölülerinin günahlarının affedildiğini bildiriyordu.

VI. Alessandro, bir yandan öteki dünyadaki ölüleri ateşten kurtarırken, öbür taraftan da bu dünyada yaşayanları ateşte kızartmak işini hızlandırdı. Papanın mümessili olarak Almanya'nın küçücük bir bölgesine, Trier piskoposluğuna gönderilen iki rahip, dinsizlikle suçladıkları tam 6.000 zavallıyı ateşte yanarak ölüme mahkûm ettiler. Almanlar, belâyı hafif atlattıkları için şükürler ettiler. Zira İspanya'da engizisyon, diğer bütün ülkelerdekilere rahmet okutuyordu. Bu ülkede yüz binlerce Müslüman Arap, Yahudi ve Hıristiyan ateşte kızartılmıştı. Engizisyon mahkemelerinden böyle bir karar almak için, bir şahsı büyücülükle itham etmek kâfiydi.

İspanya'da zalim olan VI. Alessandro, İtalya'da merhametliydi. Kendi ülkesinde az insanı ateşe gönderdi. Zira, mallarını ve paralarını almak daha iyi oluyordu. İspanya'da, Almanya'da bunu pek yapamıyordu. İşte Sultan Bâyezid'in dostu geçinen, zaman zaman düşmanlarından bunalınca padişaha mektup yazıp Türk ordusunun İtalya'ya gelmesini rica eden VI. Alessandro, böyle bir adamdı.

İşte Gırnâta'da bir milyon yazma kitabı yaktıran engizisyon ve onun başı olan

II. Sultan Bâyezid'i avda gösteren bir minyatür.

II. Bâyezid adını Istanbul'da bir semte vermiştir: Beyazıt. Resimde Beyazıt Camii görülüyor.

Papa buydu. Kardinal Ximenès, kendi eliyle tek başına 80.000 yazmayı yakmakla övünüyordu. Dünyanın en büyük Müslüman kütüphanesi mahvolurken, papanın en büyük Hıristiyan kütüphanesi olan kitaplarının sayısı zorlukla on bini buluyordu.

İşte solgun, kederli asîl çehresi, şahin gagasına benzeyen burnu, ateşli, hulyalı ve zeki siyah gözleri ile Roma'ya ayak bastığı andan itibaren bütün alâkaları üzerinde toplayan Sultan Cem, böyle bir muhitte yaşayacaktı.

13 mart 1489 sabahı Sultan Cem, Roma dışında muazzam bir kalabalık tarafından karşılandı. Halk, «Roma İmparatoru'nun oğlu ve kardeşi» (Fâtih'in oğlu ve Bâyezid'in kardeşi) olan şahsı görmek için birbirini çiğniyordu. Papa, resmî karşılayıcı olarak oğlu Francesco Cybo'yu ve birkaç kardinali göndermişti. Cem, büyük hükümdarlara yapılan bir merasimle Vatikan Sarayı'na götürüldü. Misafir hükümdarlara mahsus daire, şehzâdeye tahsis edilmişti.

CEM VE PAPA VIII. INNOCENTİUS

Sultan Cem'i Roma dışında karşılayanlar arasında, şehzâdeyi papanın elinden koparıp Kahire'ye götürmek amacıyle gelmiş olan Memlûk elçileri de vardı. Büyükelçi, şehzâdeyi görünce, uzaktan toprağı öptü. Cem'in işareti üzerine yaklaştı. Üzengide duran ayaklarını da öptükten sonra biraz konuştu.

Papa, kardinalleri ve Roma'daki bütün elçilerle beraber Cem'i, Vatikan Sarayı'nın büyük kabûl salonunda ayakta karşıladı. VIII. Innocentius, tacını ve merasim elbisesini giymişti. Kardinallerin al renkte cüppeleri, göz alıyordu.

Teşrifat memurları Cem'e, imparatorların bile papanın ayaklarını öptüklerini, kendisinin hiç olmazsa eğilmesini söylediler. Şehzâde:

— Yalnız cennet - mekân babamın karşısında eğildim, dedi; başkasının karşısında eğilmek, benim için zillettir.

Teşrifatçılar ısrar edince, şu cevabı verdi:

— Ölmeyi bu zillete tercih ederim.

Dediğini yaptı. VIII. Innocentius'u yalnız başıyle selâmladı. Papa, şehzâdeyi kucaklayıp öptü. Bu, Hıristiyanlar için akıl almaz bir iltifattı.

Bundan sonraki üç gün, şehzâdenin şerefine yapılan şenlik ve ziyafetlerle geçti. Roma asîlleri, şehzâdeyi davet etmek ve onun tarafından kabûl edilmek için çıldırıyorlardı. Cem'le görüşmek, züppelik de-

recesinde bir merak olmuştu. Görüşebilenler, görüşemeyenlere caka yapıyorlardı.

Sultan Cem, geniş dairesinde rahat, fakat huzursuzdu.

Sık sık papa tarafından davet ediliyordu. Papanın teklifi, bir Haçlı hareketi meydana getirmek, Cem'i, Osmanlı tahtı hayali ile elde etmekti. Hattâ bir defasında üstü kapalı bir şekilde Hıristiyan olmasını îmâ edince şehzâde fena halde sinirlendi:

— Bu teklifiniz hakarettir, dedi; İslâm dinine ihanet etmek aklımdan geçmez. Dünya saltanatını verseniz artık benim arzum kalmamıştır. Bütün emelim, Kahire'ye gitmek, ailemin yanında ömrümü tamamlamaktır.

Papa, müteessir oldu. Ağladı veya ağlar gibi yaptı.

VIII. Innocentius, hiçbir konuşmasında istediği neticeyi elde edemedi. Türk şehzâdesinin sağlam millî terbiyesi, bükülmez mizacı, kıvrak zekâsı, daima papayı altüst etti. Sultan Cem, Doğu dillerinden başka Latince, Yunanca, İtalyanca, Fransızca konuşmasını ve yazmasını da öğrenmişti.

VIII. Innocentius, üç büyük hükümdarın, Sultan Bâyezid'in, Sultan Kayıtbay'ın ve Macaristan Kralı Matthias'ın devamlı baskısı altındaydı. Bunlar, şehzâdeyi elde etmekten hâlâ ümit kesmemişlerdi. 1490 kasımında Sultan Bâyezid'in elçisi Kapıcıbaşı Koca Mustafa Bey, Roma'ya geldi. Cem'in üç yıllık tahsisatını birden papaya teslim etti. Ayrıca, Hazret-i İsâ'nın böğrüne saplanan mızrak olduğuna inanılan mukaddes nesneyi de padişahın bir hediyesi olarak sundu.

Mustafa Bey, Sultan Cem tarafından gerçek bir hükümdara yakışan merasimle kabûl edildi. Şehzâdenin ayağını öpen Türk elçisi, Sultan Bâyezid'in nâmesini ve hediyelerini verdi.

Sultan Cem, iyi kalpliliğinden, Roma'da gezintiye çıktığı zaman, yollarda gördüğü fakirlere şahane sadakalar dağıtıyordu. Bu hâl, yanlış tefsir edildi. Avrupa'da bütün insanlığa şamil bir anlayış teşekkül edememişti; her şey din zaviyesinden görülürdü. Roma halkı arasında, Cem'in, Hıristiyanlığa meylettiği dedikodusu yayıldı. Dedikodu papaya kadar ulaştı. VIII. Innocentius, bir teşebbüs daha yaptı: Bu defa açıkça Hıristiyan olmasını şehzâdeye teklif etti. Cem, ayağa kalkıp mülâkata son verince, insan ruhiyatından çok iyi anlayan Papa, teselli edici ve özür dileyici sözler söyledi.

1492 ağustosunda VIII. Innocentius öldü. Cem, Roma'ya geleli 3 yıl, 5 ay olmuştu. VI. Alessandro Borgia, papa seçildi. Cem, daha serbest bir hayata kavuştu. Roma dışında atla gezmesine bile müsamaha gösteriliyordu. Cem, Borgialar'ın en gözde davetlisi olarak ziyafetlere, sefahat âlemlerine katıldı. Bir rivayete göre papanın kızı Lucrezia Borgia, bir ziyafette şevka gelip şehzâdenin karşısında çırılçıplak soyunarak dans etti.

1494 ekiminde genç Fransa Kralı VIII. Charles, fütuhat maksadıyle İtalya'ya girdi. Bu sırada Cem, Roma'da San Angelo Sarayı'nda oturuyordu.

Rodos'un Saint - Jean Şövalyeleri, Cem'in muhafazasını tamamen papaya bırakıp gitmişlerdi. Şövalyeler, veda için şehzâdenin huzuruna çıkıp diz çökünce, kendisini o kadar tazyik etmelerine ve haksız olarak ellerine geçirmelerine rağmen müteessir oldu; iyi sözler söyledi. Bu adamlar da emir kulu idiler. Yıllarca muhafız sıfatıyle de olsa hizmetinde bulunmuşlar, şehzâdenin gurbet arkadaşı olmuşlardı. Papa, Rodos üstâd-ı âzamı d'Aubusson'a kardinallik pâyesi verdi.

SULTAN CEM'İN ÖLÜMÜ

21 ocak 1495 günü papa, yanında VIII. Charles olduğu halde, Sultan Cem'i resmen ziyaret etmek üzere San Angelo Sarayı'na geldi. VIII. Charles ile şehzâdeyi tanıştırdı. Büyük merasim yapıldı. Fransız askerî mızıkası neşeli havalar çalıyordu.

Bundan sonra VI. Alessandro Borgia, Fransa kralının baskısına dayanamadı; Cem'i VIII. Charles'a teslim etti. Fransa kralı, güneye, Napoli'ye iniyordu. Cem'i ve maiyetini de yanına aldı.

Türk şehzâdesi yolda rahatsızlandı. Öleceğini hissetti. II. Bâyezid'e mektup yazdı. Kahire'deki annesini ve maiyetindeki adamları himaye etmesini rica etti. Rahatsızlığı devam ettiği müddetçe VIII. Charles, her gün Cem'i ziyaret etti. Samimî bir alâka gösterdi. O kadar yıl Avrupa'da yaşayan şehzâdenin, kendi eline geçer geçmez ölmesinden endişe ediyordu. Bir ziyaretinde, iyileşir iyileşmez kendisini tutmamaya karar verdiğini, nereye isterse gitmesi için emrine vasıta vereceğini söyledi. Cem, fevkalâde sevindi.

25 şubat sabahı Sultan Cem, Napoli'de öldü. 35 yaşını 3 ay, 3 gün geçmişti. Fransa'da Avrupa'ya ayak basalı tam 12 yıl, 4 ay, 29 gün olmuştu.

Şehzâdenin ölüm sebebi anlaşılamadı ve münakaşalı kaldı. Papa VI. Alessandro Borgia tarafından zehirletildiği söylendi. Papa, şehzâdeyi VIII. Charles'a teslim et-

II. Sultan Bâyezid Han Velî.

tiği için Sultan Bâyezid'in ve başka hükümdarların kendisinden hesap soracaklarından korkuyordu. Bu iş için II. Bâyezid'den rüşvet aldığı da söylendi. Zehir işinde Avrupa'nın en büyük üstâdı olduğu zaten biliniyordu.

Şehzâde'ye, maiyetindeki Celâl ve Sinan Beyler tarafından dinî merasim yapıldı. Cenaze tahnit edildi. VIII. Charles, cenazeyi Celâl ve Sinan Beyler'e teslim etti. Onlar da tabutu kısa süre için Napoli Kralı Ferrante'nin saraylarından birinin bahçesine yerleştirdiler.

Haber az zamanda Istanbul'a erişti. Sultan Bâyezid'in irâdesi ile üç gün matem ilân edildi. Bütün Osmanlı ülkelerinde «gaaib cenaze namazı» kılındı. Fakirlere 100 000 akça dağıtıldı. Istanbul'da dükkânlar ve çarşılar kapandı. Halk, Istanbul Fâtihi'nin sevgili küçük oğlunun âkıbetine çok üzüldü.

Cem'in ölüsü bile devletlerarası bir mevzu teşkil etti. Gerek Sultan Bâyezid, gerek Papa, tabutu teslim etmesi için Napoli kralını tazyik etmeye başladılar. Papa'nın bu hususlaki talebi, yüzsüzlüğün daniskasıydı ve maksat şüphesiz, tabutu II. Bâyezid'e satmaktı. Müzakereler ve tehditler, iki yıl sürdü. Fâtih olsa donanma gönderir, Napoli sahillerini yaktırırdı. Fakat Sultan Bâyezid sabırlı adamdı.

1499 ocağında tabutun Türkiye'ye gitmek üzere gemiye konduğunu öğrenen Papa, müthiş öfkelendi. Krala dehşetli bir tehdit mektubu gönderdi. Kendisini yüz binlerce altın ödenmesi muhakkak olan bir tabuttan mahrum eden Napoli kralına hakaretler savurdu. Nihayet cenaze, Mudanya'da karaya çıkarıldı. Bursa'ya nakledildi. Cem, ağabeyi Şehzâde Mustafa'nın türbesine, onun yanına gömüldü.

Sultan Bâyezid, en büyük kâbusundan, kendisini Avrupa'ya karşı büyük ölçüde teşebbüslerden alıkoyan mâniadan kurtulmuştu. Kardeşi için Şövalyeler'e ve Papalar'a tam 600.000 duka altını ödemişti. Ayrıca cenaze için de Napoli kralına para vermişti. Zaten cenazeyi, 8 gün içinde teslim edilmediği takdirde Güney İtalya sahillerine asker çıkarıp zorla alacağını bildirerek güçlükle elde edebilmişti. Kral Frederico, gerçekte bu tehditten ürkmüştü. Napoli filosu, tabutu, Avlonya'da bekleyen ve Sultan Cem'i top atışlarıyle selâmlayan Donanmay-ı Hümâyûn'a teslim etmişti.

Cem'in harikulâde olduğu nisbette acıklı macerası, İslâm âleminde de, Avrupa'da da unutulmadı. Papa'nın şehzâde ile VIII. Charles'ı tanıştırdığı merasimde bulunan Sanuto, Cem'i şöyle tasvir ediyordu: «Şehzâdenin hareket ve tavırlarında büyük bir harp adamının vasıfları müşahede ediliyordu. Hafif sakallı, eğri burunlu, yanık çehreli, uzunca boylu, çevik ve vakar sahibi bu prens, babası Sultan Mehmed'e benziyordu. Böyle bir adamın Türkiye'nin başına geçememiş olması, Hıristiyanlar için, Tanrı'nın bir lutfudur».

Cem meselesi kapandıktan sonra Sultan Bâyezid, 1499'da Venedik'e karşı Güney Mora'ya sefere çıktı. Ertesi yıl aynı hedefe 5. sefer-i hümâyûnunu yaptı. Bu bölgedeki son Venedik kalelerini aldı. 14 aralık 1502'de Venedik'le sulh yapıldı. Sultan Bâyezid'in son yılları, Doğu'da Şah İsmail Safevî'nin zuhuru, içte oğulları, şehzâdelerin mücadeleleri yüzünden sıkıntılı geçti.

Sultan Bâyezid, 24 nisan 1512'de tahtını oğullarından Yavuz Selim'e bıraktı. Dimetoka'daki sarayda oturmak istedi. Oğlu Yavuz, babasının elini öptü, duasını aldı, surlara kadar, at üzerinde giden babasına yaya refakat etti. Sultan Bâyezid, Istanbul'dan hareketinden 32 gün sonra yolda Edirne yakınlarında Havsa kasabasının Abalar köyünde 62 yaşında öldü.

Babası Fâtih gibi çok büyük işler yapmamıştı. Fakat, Edirne ve Istanbul'daki Beyazıt külliyeleri ile, Türk milletinin unutamıyacağı bir isim bıraktı.

Bayram Hâtıraları

Yazan: Reşad Ekrem Koçu

YILDA iki dinî bayram, biri üç gün, îd-i saîd-i fıtr (Ramazan, Şeker Bayramı), diğeri dört gün, îd-i adhâ (Kurban Bayramı) Istanbul'da, asırlar boyunca yerleşmiş an'anelere sahip olmuş, merasim ile tes'id edilegelmiştir.

Eskiden ayak takımından, âyana, eşrafa varınca, mütevazı çatı altından saraylara, kâşanelere, kadın, erkek, pîr ü civân bu dinî meserret günlerinin tes'idine haftalarca evvelinden hazırlanırdı. Istanbul'un en garip sakininin, hemşehrisinin köşesinde dahi bayramlık tertemiz bir esvap bulunmuştur.

On yedinci asrın büyük şâiri Şeyhulislâm Yahyâ Efendi bir gazelinde Istanbul'un bu bayram havası için:

Ana küçük büyük bir câme-i zîbâyı hâzırlar
Aceb makbûl-i âlemdir, aceb mergûbdur bayram!

diyor; ve aynı gazelde, kalenderâne, hürriyetle taassubdan sıyrılarak bayramı âşıkları çileden çıkaran bir mahbuba benzetiyor:

Münevver tal'at-î ferhundesî bir hûbdur bayram
Güneş yüzlû hilâl ebrûlu bir mahbûbdur bayram

Görûnür rûzedâr-î hicre ancak yılda bir kerre
Çok eğlenmez gider bir dilber-î mahcûbdur bayram
Zamânındâ değil bir kûşe hây-û hûydan hâlî
Civân-î fitne-cû mahbûb-ı şehr-âşûbdur bayram.

Mehmed Âkif de:

Pür hânedir âfâk, cihan başka cihandır
Bayram ne kadar hoş, ne şetâretli zamandır!.

diyerek, bayram günlerinde yaz olsun, kış olsun, Istanbul'un günlük hayatının daima değiştiğini, büyük şehre neş'e saçıldığını kabûl ediyor.

Asrımızın başında, Balkan Harbi ile Rumeli'ndeki geniş topraklarımız elden çıkınca, Birinci Cihan Harbi'nde de imparatorluğumuz kesin olarak tasfiye edilince, Istanbul'un eski bayram havası da kayboldu. Artık bayramlar haftalarca öncesinden başlayan hazırlıklarla karşılanmıyor, usûlen kutlanıyor.

Bayramlar ve eski Istanbul'da bayram günlerinin tes'îdi üzerine en güzel, derli toplu yazı, muallim ve muharrir Tâhirü'l-Mevlevî'nin (Tâhir Olgun) kalemi ile, müessisi ve sahibi bulunduğu dinî, edebî ve içtimaî «Mahfil» in Hicrî 1339 şevval tarihli (Milâdî 1921) nüshasında intişar etmiştir. Bir Şeker Bayramı münasebetiyle yazılmış olan bu güzel makalenin şu kısımlarını birlikte okuyalım:

«Müslümanlıkta bayram, hicretin ikinci yılı şevvalinde başlamıştır.

«Ramazan-ı Şerîf'in 29'uncu akşamı şeval hilâli görülebildiği takdirde, ertesi günün bayram olacağı mahalle bekçilerinin

çaldığı davul ile ilân olunur. Şevval hilâli görülmediği takdirde ramazanın otuzuncu günü ikindi vakti toplar atılıp ertesi bayram olduğu halka bildirilir ve bayramın üçüncü günü ikindi vaktine kadar namaz vakitlerinde top atılmasına devam edilir. Bir defa, I. Sultan Mahmud zamanında ve bir ramazanın 30' uncu cuma gününde, (31 aralık 1739) o günün bayram olduğu sabit olmasına binaen, kuşluk vaktine doğru toplar atılmak ve dellâl çağırmak suretiyle bayram ilân edilmiş ve camilerde bayram namazı kılınarak sonra cuma namazı kılınmıştır.

«Bayram gecesi, Istanbul'un hamamları sabaha kadar açık bulundurulur ve hepsi de tas tas üstüne denilecek derecede kalabalık olurdu. Çünkü bayramı temiz bedenle karşılamak âdet hükmüne girmiştir. Senede bir defa sıcak su yüzü gören ayak takımı, bayram münasebetiyle istihmama riayet eder. O gece kalabalık olan bir de şekerci dükkânıdır, zaten bu dükkânların en revaçlı zamanı reçel ve şurub dolayısıyle ramazan günleri, şeker ve şekerleme münasebetiyle de bayram gecesi ve günleridir.

BAYRAM NAMAZI

«Bayram gecesi sabaha karşı mahalle bekçileri davullarının tantanası ile halkı uyandırırlar. Sonra atılan toplarla sabah namazı vakti ilân olunur, minareler üzerinde lâhûtî bir sadâ yükselir. Abdest nuru ile parlayan her yüz, zemîn-i ubûdiyete kapanmak için cami-i şerîfe teveccüh eyler. Hattâ küçük kalbinde büyük bir îman zevki bulunan Müslüman çocukları da bayramlıklarını giymiş olarak, babaları yahut velîleriyle birlikte camiye giderler. Yalnız çocukların değil, büyüklerin de bayramda temiz ve yeni elbise giymeleri sünnettir. Sabah namazı kılınır. Kalblerde huruşa gelen tekbir ve tehlillerle kubbe-i semâ cezbedâr olur. Sabah namazının hitamında bir hoca efendi kürsüye çıkıp bayram namazı vaktine kadar vaız ve nasihatte bulunur.

«Cami-i şerîf dahilinde bazı zevat yekdiğeri ile bayramlaşır. Bayramlaşma, el öpmek, öpüşmek, musâfaha ve muânaka etmekle yapılır. Camiden çıkanlar da ulemâ ve meşayihin, yahut sinnen ileri olanların ellerini öpüp, dualarını alırlar.

«Evlere gelince, alettertip el öpülür. Ebeveynin elini öpen çocuklar mahalledeki evleri dolaşırlar ve komşuların ellerini öpüp dua ile beraber bayramlık mendil alırlar; çocuklar ailelerinin derece-i kudretine göre yapılmış olan bayramlıklarını giyinirler ve yeni elbise içinde masumâne bir tefahürle gezinirler. Bir gün evvelinden giyinip kuşanmış olanlarla eskiden «Arife çiçeği ..... böceği» diye eğlenirlerdi. Bir de, artık unutulmaya başlanan çok iyi bir usûl vardı ki o da, bayram namazından sonra kabristana giderek yakınlarının kabirlerinin ziyaret edilmesiydi. Istanbul'da buna çok dikkat edilirdi. Sur dışındaki mezarlıklarda bayram sabahları epeyce kalabalık görülür ve servilerin hazin hışırtıları arasında yanık tilâvet sadâları duyulurdu.

MEVLEVÎLER'İN BAYRAM NAMAZI

«Topkapısı haricinde kâin Yenikapı Mevlevîhânesi'nde minber olmadığı için şeyhi ve dervişânı, bayram namazlarını civarındaki Merkezefendi Cami-i Şerîfi'nde edâ ederler ve namazdan sonra cemaatle dışarı çıkıp, türbe önünde kemâl-i tâzim ile dururlar, bâdehû mevlevîhâne ve Merkezefendi dergâhı şeyhi efendiler çıkarlar, mevlevî şeyhi, Merkezefendi huzurunda dua ve Fâtiha okur, bâdehû gülbank çekilir ve her iki şeyh bayramlaştıktan sonra mevlevîler dışarı çıkarlar, bir cem-i-gafîr tarafından tâzim, teşyi edilirler; sürur-ı îdî izhar için ney ve kudûm çalarak mevlevîhâneye avdet ve orada beynel-ihvân muayede ile ihvân-ı din ve tarikat için dua ederler. Senelerden beri teamül hükmüne girmiş bu geliş şekli merhum Mehmed Celâleddin Efendi'nin zamanında «Mevlevî şeyhi bayram selâmlığı yapıyor!» diye Sultan Abdülhamid merhuma jurnal edilmiş, fakat icrasına devam olunması hakkında irâde-i senîye çıkmıştı. Hem bu resmi görmek, hem de yakınlarının kabrini ziyaret etmek için gelenlerin çokluğundan Merkezefendi Camii ile kabristanında o gün fazla cemaat ve züvvar bulunurdu.

TEBRİKE GELENLER

«Bayramın ilk günü, ilk tebrike gelen mahalle bekçileridir. Bekçi baba, otuz ramazan çaldığı davulunu o gün de gümbürdeterek ve arkasında eli sırıklı bir de muavini bulunarak kapıları devreder. Her kapıdan verilen bahşiş para olursa bekçinin cebine girer, mendil ve basma gibi şeyler ise sırığa bağlanır.

«Mahalle bekçisini tulumbacılar takip eder. Bunların vürûdu, çifte nekkare ve zurna sesinden ve bir de her kapının önünde atılan ve bahşişin verilmesi gecikince tekerrür eden «tulumbacılar!...» nârasından anlaşılır. Tulumbacıların arkasından belediye süprüntü arabacıları ge-

Bir bayram gecesinde Süleymaniye Camii.

lir. Bunlar gayet hakikatli kimselerdir, eyyâm-ı sairede girmedikleri sokakları, yahut hiç uğramadıkları evleri bile bayram günü ziyaret ile bayram tebrikinde bulunmak nezaketini gösterirler.

«Daha sonra komşu çocukları gelip el öperler, birer mendil veyahut birkaç kuruş bayram harçlığı ile gönülleri hoş edilerek giderler. Daha sonra hısım akrabadan gelenler ve yazma mendille sarılmış şeker ve yemiş getirenler olur.

«Kadınların bayram tebriki gezmesi öbür bayrama kadar sürdüğü halde, erkekler arasında garip bir telâkki vardır; bayram günleri eskidikçe, tebrikin ehemmiyeti de azalacağı, binâenaleyh büyüklerin tebrik ziyaretini geciktirmek edep ve tâzime muhalif düşeceği vehmi hasıl olmuştur. Bunun için tebrikine gidilecek zevatın en büyükleri birinci gün, mutavassıtları ikinci, daha dûn mertebedekileri de üçüncü gün ziyaret olunur. Tebrik, ziyaretçilerinden çokları ihlâs için değil, hulûs için gittikleri cihetle, ev sahibini bulamazlarsa daha memnun olurlar ve isimlerini «bendeleri, kulları, çâkerleri» gibi elfâz ile birlikte züvvar pusulasına yazıp dönerler. Bayramda misafire evvelâ şeker ve sonra kahve verilmek âdettir. Eskiden şeker tepsisi misafirin önüne konulur ve misafir ondan sonra istediği kadar yemeğe mezun bulunurdu; sonraları ise şeker tepsisi getiriliyor, züvvarın önünde tutuluyor ve bir tane alınır alınmaz çekilip götürülüyor.

RESMÎ DAİRELERDE BAYRAM

«Şeker Bayramı'nın dördüncü ve Kurban Bayramı'nın beşinci günleri devâir açılır ve hemen o günkü meşgale bayramlaşmaya hasredilir. Bir daireyi teşkil eden kademelerden her birindeki memurlar evvelâ kendi aralarında bayramlaşırlar, sonra mümeyyizleri önde olarak müdüre giderler, müdürler de idarelerindeki efendilerin önüne düşüp müsteşara, nâzıra götürürler. Ziyaretine gidilen zat, koltuğundan kalkıp ayakta durur, iltifat göstermek isterse masasından bir, iki adım ileri çıkmak lutfunda bulunur. Resmî muayedeler, küçüklerin kandilli temennâsından, büyüklerin vakurane mukabelesinden ibarettir.

«Erkân ve ümerânın ziyaretinden sonra kalem mümeyyizleri, refakatindeki kâtipleri alıp kalem kalem dolaşırlar ve bayramlaşırlar. Nâzırlardan bazılarının bayramlaşmayı pek haklı olarak men ettikleri de görülmüştür».

Görgüsünün, bilgisinin ve zengin hâtıralarını, deryadan katra, pek azını kalem diline verebilmiş ve ölümü büyük kayıplardan biri olmuş Tâhirü'l - Mevlevî'nin bu didaktik yazısının yanında, eski İstan-

bul bayramları üzerine en güzel konuşmuş muharrir, Büyük Istanbullu Ahmed Rasim'dir. «Gülüp Ağladıklarım...» adındaki eserinin «Eski Günler» başlıklı bendindeki birkaç satırla Istanbullular'ın bir yıllık hayatının panoramasını çiziyor:

«Düğünler, gelin seyirleri: gidiş, biniş, surre, mevlid alayları; Kadir gecesi, çaylar, ramazan, bayramlar, aşûra, mâtem-i İrâniyan; Kâğıthâne, Eyyub, Fulyabahçesi; Tokmaklıdede, Merkez Efendi, Cafer Baba ziyaretleri; Salıpazarı'na, büyük çarşıya, vapurla Boğaziçi'ne gidiş; koç, horoz döğüşleri temaşâsı; beygir koşturma, mâcun çevirme...».

Bu satırlar ve devamı öyle bir renk ve hareket, bir hây ü hûy sağnağıdır ki, bayramlar bir kelime olup kayboluvermiştir. Fakat aynı kalem bayramı, sanat tezgâhına koyduğu zaman hurda teferruatı ile işliyor. Bayram yaklaşmaktadır. Istanbul'da on binlerce çocuk o şetaret günlerini bilerek bilmeyerek iple çekiyor; muharrir Darüşşafaka'da okumuştur. Hayatın merâretini küçücük iken tatmıştır. Kesif halk tabakasının günlük hayatının yakından âşinâsıdır; çocuk için bayram evvelâ yeni esvap, yeni pabuçtur. Ölmez eser «Şehir Mektupları»nda bir parça bu âşinâlıkla yazılmıştır:

«Çocuklar bir daha söylüyorum, sözüme dikkat edin, beni dinleyin, bayram geliyor, ruba isteriz diye sızlanın, söylenin, mırıl mırıl mırıldanın, somurtun, homurdanın, kifayet etmezse sıcak odadan çıkıp avluda gizli gizli ağlayın, sofraya oturmayın, yemeği herkese zehir edin. Babanız kızsın, size dayak atsın siz yine aldırmayın, fakat dayak acısı ile ağlayın. Büyük anneniz meraklansın, küçük kardeşiniz size bakarak o da başlasın, arada komşunun oğlanını azdırın. Analarınız boyunlarını büksünler.

«— Efendi! Bey! Çocuğu mahzun ediyoruz, desinler, evde kavga çıksın.

«Babanız: — Almayacağım!. diye bağırsın. Kayınvalide atılsın:

«— Bizim dâmad kadar cimri görmedim!. diye söylensin, bir patırdı da böyle kopsun. Fakat unutmayın hâ! Yine siz tepinin, sızlanın, evi çın çın öttürün. Mâhut yayık seslerle:

«— Ruba isterim!. diye var kuvvetinizle bağırın. Feryad edin, ağlarken tebdil-i makam ederek, duvara doğru dönerek uluyun, gözünüzden yaşlar insin, hıçkırıklar, hığ hığlarla kaameti azdırın, yoksa başka türlü ruba alınmaz. Geçen bayramdaki elbise ile kalırsınız. Eğer, babanız hırsla evden fırlarsa mahalle kahvesi önüne kadar ardı sıra gidin. Bekçiyi gözetleyin, tutar hâ! sakadan hazer edin, yakalar hâ! Bakkalı yabana atmayın, kurnazdır. Manavı nasıl olsa aldatırsınız. Koşar gibi yapıp, elma küfesine kendinizi verin, birkaç tane alınırsa mübahtır. İmamefendi tutmaya kalkışırsa hem kaçın, hem iki yumruğunuzu birbirine vurarak «elif be te se, cimdallı köse» yi okuyun, o size yanaşamaz. Kayyum işe karışacak olursa «kayyum başı, kayık başı» nağmesini tutturun. O da müdefi olur. Müezzin yobazdır. Hoş geçinin, o koşarsa yalvarın; «İnşallah imam olursun, tutma beni» diye ricalarda bulunun...

«Çocukluk hakikaten lâtiftir, sevimlidir. Ağlamalar can sıkar ama o heves-i mâsumâneyi kırmaya gönül rıza göstermez. Nasıl çocuklar benim kadar size yol gösteren var mı? Fakat şuna da dikkat edin, babanız: «Yarın gidelim alalım!» derdemez susun. Mütebessimâne yanına oturun. Boynuna sarılın, şapır şupur öpün. Gündelik istemeyin. Akşama iftarda uslu oturun, bir şey istiyor mu diye gözünün içine bakın. İlk işarette alesta bulunun. Yalnız sabahleyin erkence kalkıp güzergâha durun, belki oruç keyfi ile unutur. Yüzünüzü silin, kendinize biraz çeki düzen verin».

Eski Istanbul hayatında meyhane akşamcılığı, ayak takımı ve esnaf ile orta tabakadan bazı kimselerin şahsî itiyadı olmaktan çıkmış, büyük şehrin sanat ve edebiyat tarihinde bir fasıl teşkil edecek kadar zengin hâtıralara sahip olmuştur. Cumhuriyet inkılâbından evvel ramazanlarda bütün meyhaneler arife günü kapatılır; resmen kapanır, bir ay kapalı kalarak Şeker Bayramı'nın birinci günü akşamı açılırdı; Şeker Bayramları, Istanbul akşamcılarının ayrıca bir hürriyet bayramı, katmerli bayram olurdu.

Büyük gedikli meyhanelerin sahipleri arasında sofrabaşı bildikleri kimselerin evlerine, bayram günü sabahı, mevsimine göre son derecede dikkatle, itinâ ile hazırlanmış bir koca tabak dolusu midye yahut uskumru dolması gönderilirdi, bu dolmalara «Unutma beni dolması» denilirdi. Üzerleri tertemiz tülbendlerle örtülmüş dolma tabaklarını da, yine başından ayağına tertemiz giydirilmiş ve herbiri cennet kaçkını denilecek kadar güzel çırak oğlanlar, «muğbeçeler», «ateş oğlanları», «Sakız mahbubları» getirirlerdi.

Istanbul'un rind, kalender şâirleri, rindâne, kalenderâne yaşayan zevk ve safâ erbâbı bağlarda, bahçeler, kahvelerde, gezip tozdukları, ülfet, muhabbet ve iyş ü işret ettikleri mâşuklarından ramazan ayı boyunca uzak kalırlardı.

Bir Büyük Fransız Öldü

Geçen ay ölen General de Gaulle, II. Dünya savaşı'nın hayatta kalan liderlerinin sonuncusuydu.

General de Gaulle'ün gençliği.

BİR büyük adam daha öldü.
Savaştan savaşa, cepheden cepheye koşarak yurdunu, milletini düşman istilâsından, müstevlilerin zulmünden kurtarmak için kan, barut kokusu, ıstırap, inilti arasında çalışan bir büyük adam daha ölümsüzler katına göçtü.

Siyasî ve ekonomik buhranlarla itibarını kaybetmeye yüz tutmuş Fransa'ya yeniden itibar kazandıran, Fransızlar'ı gene eski yüzyıllardaki gibi yücelten bir büyük adam, bir büyük Fransız daha, hatâsıyle sevabıyle tarih sayfalarına geçti.

General Charles de Gaulle, sadece ülkesini düşman istilâsından kurtaran bir büyük adam değildir; ona, sosyal, ekonomik ve siyaset alanında, bozulan iç istikrar ve hükümet buhranlarını demir pençesiyle düzeltip eski itibarını kazandıran bir büyük Fransız'dır.

BAŞARILI BİR HAYAT HİKÂYESİ

Charles de Gaulle, 1890 yılında Lille'de doğdu. Babası felsefe profesörüydü. Fransa'nın ünlü St. Cyr askerî okulunu bitirerek 1913 yılında orduya katıldı.

33. piyade alayında görev aldığı zaman genç bir subaydı; okul ve dar bir aile çevresinin dışına henüz çıkmamıştı. 33. piyade alayı erleri çoğunlukla köylü ve madenciydi. Sert tabiat şartlarıyla yoğuruldukları için oldukça katı mizaçlıydılar. Bunlar arasında geçen zaman, de Gaulle'e çok şeyler kazandırdı; halkını, milletinin bir bölgesinde doğup büyüyen insanları tanıdı.

I. Dünya Savaşı çıktığı zaman, de Gaulle teğmendi. 24 yaşındaydı. Alayı, Belçika sınırı yakınlarındaki Meuse geçidine yerleşti.

Çarpışmalar kanlı ve sert oluyordu. 15 ağustosta yaralandı. İyileştikten sonra 2. tümen emrine verildi. Tarih, 20 ocak 1915'ti. Kısa zamanda kendisini gösterdi.

Aynı yılın 4 eylülünde yüzbaşılığa yükseldi ve 10. bölük komutanlığına getirildi. O sıralarda Almanlar, Verdun üzerinde büyük bir taarruza geçmişlerdi. Fransızlar'ın 1. ordusu taarruza dayanamayıp bölündü, böylece birliği Douaumont'da sarılı kaldı.

Girişilen şiddetli çarpışmalar sonucunda de Gaulle'ün kumanda ettiği bölükten bir kişi bile kurtulamadı, de Gaulle de gözünden yaralandı ve Almanlar'a esir düştü. Günlerden martın 2'si, yıl 1916'ydi.

İki yıl süren esaret hayatı, de Gaulle'e çalışma, düşünme imkânı vermişti. Ama o yine de, 5 defa kaçmaya çalışmış, be-

De Gaulle, I. Dünya Savaşı'na katılmış ve yaralanmıştı.

şinde de yakalanmış, Szuczyn, Rosenburg, Griedberg, Magdeburg, Ludwigshafen ve Ingolstadt'taki esir kamplarında sıkıcı, ıstırapla dolu günler geçirmiştir.

Mütarekeden sonra General Haller'in Polonya ordusuna tayin edilen Yüzbaşı de Gaulle, Ruslar'a karşı yapılan savaşa katıldı. 1921'de Saint - Cyr'e harp tarihi öğretmeni oldu. 1924'te Yüksek Savaş Okulu'nu bitirdi. Mareşal Pétain'in kurmay heyetine girdi. Bundan sonra çeşitli görevlerde bulundu, bu arada bir müddet Beyrut'ta kaldı.

Bu yıllarda de Gaulle, çalışmasını daha çok nazariye alanına kaydırmıştı. 1931 yılında yayınladığı eserlerle, askerî alanda dikkati çekmesini bildi. De Gaulle, bundan böyle sabit savunma hatları yerine tank ve uçaklar yardımıyla yapılacak hareketli bir savaşa taraftar olduğunu açıkladı.

1934 yılına kadar yayınladığı çeşitli eserlerle, de Gaulle, Fransız ordusunun seçkin mütefekkirlerinden biri olduğunu göstermişti. Bütün nazariyeleri, müstakbel bir harpte zırhlı vasıta ve uçakların oynayacağı rol üzerinde toplanıyordu. Ancak mes'ul makamlarda bulunanlar, birkaç kişi hariç, onun bu fikirlerini benimsemediler.

II. Dünya Savaşı başladığı zaman, de Gaulle 507. tank alayı kumandanıydı. Almanlar'ın giriştiği yıldırım savaşı, onun nekadar haklı olduğunu göstermişti. 15 mayısta 4. zırhlı tümenin başına getirildi ve Almanlar'ın Montcornet hücumunu durdurdu (17 mayıs). Daha sonra Abbeville'de de aynı başarıyı göstererek Almanlar'ı durdurunca, generalliğe yükseltildi. 6 haziranda Başbakan Reynaud tarafından Millî Savunma Bakanlığında görevlendirildi. Ancak yaptığı tavsiyelerin hçibiri dinlenmiyordu. 16 haziranda Mareşal Pétain'in mütareke istemesi üzerine Londra'ya gitti. 18 haziranda Londra radyosunda, Fransız milletine, tarihe geçen hitabesini yaptı. Artık Fransa'nın kurtuluş hareketini fiilen eline almıştı.

O sırada Fransa'nın durumu şöyledir: Alsace ve Lorraine ve Fransa'nın bütün kuzey kısmı Almanlar'ın elindedir. Vichy hükümetine Fransa'nın güneyi bırakılmıştır. Donanması silâhtan tecrid edilmiş, silâhı elinden alınmış, atâlete mahkûm 100

Bir Büyük Fransız Öldü

Geçen ay ölen General de Gaulle, II. Dünya savaşı'nın hayatta kalan liderlerinin sonuncusuydu.

General de Gaulle'ün gençliği.

BİR büyük adam daha öldü.
Savaştan savaşa, cepheden cepheye koşarak yurdunu, milletini düşman istilâsından, müstevlilerin zulmünden kurtarmak için kan, barut kokusu, ıstırap, inilti arasında çalışan bir büyük adam daha ölümsüzler katına göçtü.

Siyasî ve ekonomik buhranlarla itibarını kaybetmeye yüz tutmuş Fransa'ya yeniden itibar kazandıran, Fransızlar'ı gene eski yüzyıllardaki gibi yücelten bir büyük adam, bir büyük Fransız daha, hatâsıyle sevabıyle tarih sayfalarına geçti.

General Charles de Gaulle, sadece ülkesini düşman istilâsından kurtaran bir büyük adam değildir; ona, sosyal, ekonomik ve siyaset alanında, bozulan iç istikrar ve hükümet buhranlarını demir pençesiyle düzeltip eski itibarını kazandıran bir büyük Fransız'dır.

BAŞARILI BİR HAYAT HİKÂYESİ

Charles de Gaulle, 1890 yılında Lille'de doğdu. Babası felsefe profesörüydü. Fransa'nın ünlü St. Cyr askerî okulunu bitirerek 1913 yılında orduya katıldı.

33. piyade alayında görev aldığı zaman genç bir subaydı; okul ve dar bir aile çevresinin dışına henüz çıkmamıştı. 33. piyade alayı erleri çoğunlukla köylü ve madenciydi. Sert tabiat şartlarıyla yoğuruldukları için oldukça katı mizaçlıydılar. Bunlar arasında geçen zaman, de Gaulle'e çok şeyler kazandırdı; halkını, milletinin bir bölgesinde doğup büyüyen insanları tanıdı.

I. Dünya Savaşı çıktığı zaman, de Gaulle teğmendi. 24 yaşındaydı. Alayı, Belçika sınırı yakınlarındaki Meuse geçidine yerleşti.

Çarpışmalar kanlı ve sert oluyordu. 15 ağustosta yaralandı. İyileştikten sonra 2. tümen emrine verildi. Tarih, 20 ocak 1915'ti. Kısa zamanda kendisini gösterdi.

Aynı yılın 4 eylülünde yüzbaşılığa yükseldi ve 10. bölük komutanlığına getirildi. O sıralarda Almanlar, Verdun üzerinde büyük bir taarruza geçmişlerdi. Fransızlar'ın 1. ordusu taarruza dayanamayıp bölündü, böylece birliği Douaumont'da sarılı kaldı.

Girişilen şiddetli çarpışmalar sonucunda de Gaulle'ün kumanda ettiği bölükten bir kişi bile kurtulamadı, de Gaulle de gözünden yaralandı ve Almanlar'a esir düştü. Günlerden martın 2'si, yıl 1916'ydi.

İki yıl süren esaret hayatı, de Gaulle'e çalışma, düşünme imkânı vermişti. Ama o yine de, 5 defa kaçmaya çalışmış, be-

GENERAL DE GAULLE'ÜN 18 HAZİRAN 1940'TA LONDRA RADYOSUNDAN, FRANSIZ MİLLETİNE SESLENİŞİ

Senelerde beri Fransız ordularının başında bulunan şefler bir hükümet kurdular.

Bu hükümet, ordularımızın bozguna uğradığını beyan ederek, savaşa son vermek için düşmanla temasa geçti.

Şüphesiz, düşmanın, kara ve havaya hâkim olan mekanik kuvveti bizi boğmuştu, yine de öyledir.

Almanlar'ın sayısız tankları, uçakları ve taktiği bizi geriletti. Şeflerimizi, bugün bulundukları yere getiren de Almanlar'ın tankları, uçakları ve taktikleri oldu.

Ama son söz söylenmiş midir? Ümidi kaybetmek mi lâzımdır? Bozgun nihâî midir? Hayır!

İnanın bana! Ben, sebepleri biliyor ve Fransa için hiçbir şeyin kaybolmadığını beyan ediyorum. Bugün bizi yenen aynı şartlar, günün birinde Fransa'nın zaferini sağlayacaktır.

Zira Fransa yalnız değildir! Yalnız değildir! Yalnız değildir! Arkasında büyük bir imparatorluk vardır. Denizi elinde tutan ve kavgaya devam eden Britanya İmparatorluğuyla birleşebilir. İngiltere gibi, Birleşik Devletler'in sonsuz ve muazzam endüstrisinden faydalanabilir.

Bu harp, vatanımızın bedbaht topraklarına mahsus değildir. Bu harp, Fransa muharebesiyle bitmiş değildir. Bu harp, bir dünya harbidir. Bütün hatâlar, bütün gecikmeler, bütün ıstıraplar, bir gün düşmanımızı ezmeye yarayacak vasatların meydana çıkmasını önleyemez. Bugün teknik üstünlük bizi çarptı, yarın, daha büyük bir teknik üstünlükle muzaffer olabiliriz. Dünyanın kaderi bu zafere bağlıdır.

Ben, hâlen Londra'da bulunan General de Gaulle, İngiltere topraklarında bulunan veya buraya gelecek olan Fransız erlerini ve subaylarını, silâhlarıyla veya silâhsız olarak benimle temasa geçmeye dâvet ediyorum. Hâlen İngiltere topraklarında bulunan veya buraya gelecek olan mühendisleri, usta işçileri benimle temasa geçmeye dâvet ediyorum.

Her ne olursa olsun, Fransız mukavemet hareketi sönmemelidir ve sönmeyecektir.

General de Gaulle, cumhurbaşkanıyken halk arasında.

LONDRA RADYOSUNDAN FRANSIZ MİLLETİNE HİTABI

19 haziran 1940

İçinde bulunduğumuz şu saatte, bütün Fransızlar normal iktidarın kaybolduğunu anlamış bulunuyorlar.

Fransızlar'ın ruhundaki ıstırap muvacehesinde; düşman hizmetine düşmüş bir hükümetin artık işe yaramaz hâle gelmesi muvacehesinde; müesseselerimizi yürütebilmek imkânsızlıkları muvacehesinde; ben, Fransız askeri ve Fransız şefi General de Gaulle, Fransa adına konuşma hakkını kendimde görüyorum.

Fransa adına beyan ederim ki:

Elinde silâh bulunan her Fransız, mutlak olarak mukavemete devam etmeye mecburdur.

Silâhları bırakmak, askerî bir mevkii terketmek, Fransız toprağının herhangi bir parçasını düşmana terketmek, vatana karşı işlenmiş bir suç olacaktır.

bin kişilik bir ordusu vardır sadece.

Hür Fransız mukavemet hareketinin başına geçen General de Gaulle, yalnız Fransa'nın müstemlekelerini idare etmekle kalmıyor, Fransa'da kurulan yeraltı teşkilâtını da yönetiyordu.

De Gaulle'ün mücadelesi, savaşın sonuna kadar devam etti. Fransa.nın temsilcisi olarak hükümet başkanlarıyla, kumandanlar ve başkumandanlarla temaslarda bulundu. Cezâyir, Mareşal Pétain'i temsil eden kuvvetlerin elindeydi. General de Gaulle, İngiliz ve Amerikalılar'ın yardımıyla 1942'de, savaşan Fransızlar'ın reisi olarak burada da kendisini kabûl ettirdi. 30 mayısta Cezâyir'e gitti. Fransız Kurtuluş hareketini, 1943 yılında, General Giraud ile beraber yönetti. Giraud'nun silinmesi üzerine tek başına mücadeleye devam etti. 1944'te zafer artık iyice yaklaşmıştı. General de Gaulle o yılın haziranında Kurtuluş Komitesi tâbirini, Fransa Cumhuriyeti Geçici Hükümeti olarak değiştirdi.

General de Gaulle, 25 ağustos 1944'te muzaffer olarak Paris'e girdi. Bu arada Fransız ordusu ve müttefikler, ülkenin kurtuluşunu tamamlıyor, Almanya'nın içlerine giriyorlardı. Millî birliği kuran de Gaulle hükümeti, ülkenin her yanında merkezî otoriteyi kurdu. Ayrıca büyük yapı reformlarını tahakkuk ettirdi.

De Gaulle, zaferden sonra, Fransa idarî müesseselerine verilecek şekli kararlaştırmak üzere bir referandum yaptı. Kendi isteğine uygun olarak oy kullananların % 96'sı yeni bir anayasa istediler. Kurucu meclis teşekkül etti ve de Gaulle'ü geçici hükümet başkanlığına getirdi. De Gaulle bir yıl kadar bu görevde kaldıysa da, çeşitli parti oyunları yüzünden 1946 ocağında istifa etti.

De Gaulle, II. Dünya Savaşı'nda, Roosevelt ve Churchill ile beraber.

Cumhurbaşkanı de Gaulle, Türkiye'yi ziyaretinde Dışişleri Bakanı Çağlayangil'le.

16 haziran 1946'da yaptığı Bayeux konuşmasında, de Gaulle, IV. Cumhuriyeti meydana getiren anayasaya olan itimatsızlığını anlattı, mahzurlarını söyledi.

İstifa eden General de Gaulle'ün yerine sosyalist Félix Couin geldi. Hükümeti bir koalisyonla yönetmeye başladı. Ancak, Fransa günden güne buhrana doğru sürükleniyordu.

DE GAULLE CUMHURBAŞKANI

General de Gaulle, savaştan sonra ilk defa, komünistlere hükümette görev vermişti. Komünistler de gittikçe güçleniyorlardı. 1947 yılında Başbakan Paul Ramadier, komünistleri hükümetten çıkarınca iktidardan düşürüldü.

Zaten de Gaulle, hazırlanan anayasaya göre kurulacak hükümetlerin zayıf olacağını ileri sürmüştü. 1947'de Rassemblement du Peuple Français (Fransız Halk Topluluğu) Partisi'ni kurdu. Parti, 1951 seçimlerinde önemli bir sonuç elde edemedi. 1953'te dağıldı.

De Gaulle ise, partisinin dağıldığı tarihten sonra, siyasî hayattan çekilmişti. 1958'e kadar olan bu süre içinde «Mémoires de Guerre» (Savaş Hâtıraları) adlı 3 ciltlik eserini yazdı. 1958'de Fransa'nın bir iç savaş tehlikesiyle karşı karşıya kalması, General de Gaulle'ü yeniden siyaset sahnesine çıkardı.

Siyasî buhran günden güne şiddetleniyor, Cezâyir bir kanser gibi, memleketin huzurunu durmadan kemiriyordu. Hükümetler kuruluyor, düşüyor, gene kuruluyor ama, bir çözüm bulunamıyordu.

12 mayısta P. Pflimlin, hükümeti kurdu. Bundan bir gün sonra, 13 mayısta Cezâyir'de olaylar patlak verdi. Yeni hükümetten memnun olmayanlar, Cezâyir'i savunmak için bir komite kurarak, Pflimlin hükümetini tanımayacaklarını bildirdiler.

Fransa'da huzursuzluk artmış, memnun olmayanların homurtusu çoğalmaya başlamıştı. Cezâyir'de başkaldıranlar, milletin kaderine General de Gaulle'ün el koymasını istiyordu. Durum çok gergindi. Paraşütçüler Korsika'ya gelmeye başlamıştı.

O gün Paris, tarihî anlar yaşıyordu. Başbakan Pflimlin istifaya hazırlanıyor, General de Gaulle, vazife görmeye hazır olduğunu söylüyordu.

Ya şartları? Cumhurbaşkanı René Coty, her iki meclis başkanını, G. Monnerville ile A. L. Troquer'yi çağırtıp, hemen General de Gaulle ile konuşmalarını istedi. Meclis başkanları, General ile konuşup, şartlarını öğreneceklerdi.

General de Gaulle, II. Dünya Savaşı'nda, Londra'da.

V. CUMHURİYET

Başbakan Pflimlin'in olağanüstü yetkileri vardı ama, duruma hâkim olamıyordu. Fransız Millî Meclisi'nde bir konuşma yaparak, Fransa'nın bir iç savaşın eşiğine geldiğini belirtti ve istifasını verdi.

1 haziran 1958, Fransa için bir dönüm noktası teşkil eder. General de Gaulle, olağanüstü yetkilerle altı ay için iktidara geldi ve hemen yeni anayasayı hazırlamaya koyuldu.

28 eylülde anayasa tasarısı referanduma sunuldu ve büyük bir çoğunlukla kabûl edildi. 26.603.464 seçmenin 22.596.850'si (yani seçmenin % 84,9'u) oy kullanmış ve 17.668.790'ı müsbet oy vermişti. Evet diyenler % 79,2 idi.

Yeni anayasa cumhurbaşkanına çok geniş yetkiler ve siyasî kudret veriyor ama, meclisin fonksiyonunu zayıflatıyordu. Aynı zamanda Fransa'nın denizaşırı müstemlekelerine isterlerse, bağımsız olmalarını, isterlerse yeni birliğe girmelerini öngörüyordu.

Cezâyir'deki halkın % 96,5'i, Fransa ile bağların devamı için oy kullandı.

1958 yılının 23 ve 30 kasımlarında Fransızlar sandık başına giderek yeni meclisi seçtiler. General de Gaulle, 21 aralıkta (7 yıl için) cumhurbaşkanı seçildi ve 1958 yılının ocağında göreve başladı.

General de Gaulle, iki yıl ülkeyi yeni anayasaya ve yeni programlara göre yönetti. 1960 yılında Cezâyir'deki subaylar ayaklanınca, durum yeniden karıştı. General de Gaulle, Cezâyir'e bağımsızlık vermek istiyor, Cezâyir'in kendi mukadderatını kendisinin tayin etmesi düşüncesini savunuyordu.

Cezâyir'deki Fransız generalleri oradaki askerî birlikleri peşlerine katarak ayaklandılarsa da, başarı gösteremediler. General de Gaulle, hepsini altetmesini bildi. Böylece ayaklanma kansız bir şekilde bastırıldı.

General de Gaulle daha sonraki yıllarda ülkeyi sükûnet içinde idare etti. 1965'te yeniden cumhurbaşkanlığına getirildi. 1968'de Türkiye'ye resmî bir ziyaret yaptı. 1969'da Fransa yeniden huzursuz bir devreye girdi. General de Gaulle, sert bir asker ama, mükemmel bir demokrattı.

Yeniden referanduma başvurdu. 27 nisan 1969'da yapılan referandumda «hayır» diyenlerin ekseriyeti alması üzerine cumhurbaşkanlığından istifa etti. Yerine Georges Pompidou geçti.

Zaferlerle dolu bir siyaset hayatını, şerefle kapatan de Gaulle, ertesi yıl, 9 kasımda hayata gözlerini yumdu.

Ö. D.

Efes'teki Arkeolojik Çalışmalar

Yazan: Julia Babeluk
Çeviren: Reşat Uzmen

TÜRKİYE toprakları üzerinde ve bilhassa Anadolu'nun batı kıyılarında pek çok tarihî şehirler mevcuttur. Halen bu topraklar Türkiye'nin en verimli bölgesi olup, eski devirlerde yaşayanlar da bölgenin iyi hava şartlarından ve verimliliğinden istifade ediyorlardı. Tarihte zenginliği ile meşhur şehirlerden biri de, o zamanlar Ege kıyılarında bulunan Efes şehridir. Limanı, o devrin en önemli limanlarından olup, Akdeniz ülkeleri ile İran, Hind ve hattâ Çin ile her türlü mal mübadelesinin merkezini teşkil ediyordu. Bugün Küçük Menderes nehrinin denize döküldüğü yer, eski Efes'in takriben 10 km. batısına düşer. Bu büyük şehir, 1000 yıldan beri terkedilmiş durumdadır; zamanla nehrin getirdiği çamurlarla örtülmüştür. 2.500 yıl önce Efes'te yaşayan, Antik devir filozoflarından Heraklit'in: «Dünyada hiçbir şey kalıcı değildir; her şey zamanla değişir...» dediği gibi Efes de zamanla bu hâle gelmiştir.

Arkeolojik araştırmaların yani kazılar yaparak devirlerin medeniyetlerini ortaya koyma işinin gelişmesi ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında önem kazanmıştır. Alman Schliemann'ın Çanakkale civarında Truva harabelerini bulması, dünyada büyük yankılar uyandırdı. Artık bundan sonra çeşitli ülkelerden gelen arkeoloji uzmanları, eski devirlerde pek çok medeniyetlerin yaşayıp geliştiği Osmanlı topraklarında kazılar yapmak üzere akın etmeye başladı.

O zamandan beri Türkiye topraklarında eski medeniyetlerin büyüklüğüne yaraşır ölçüde eserler bulunmuştur, hâlâ da bulunmaktadır. Bu kalıntılar eski devirlerin yazarlarının bahsettiklerinin uydurulmuş efsâneler değil fakat hakikatler olduğunu ortaya koymuş, üstelik yapılan kazıların değerlendirilmesinde önemli rol oynamışlardır.

Zamanında bu topraklar üzerinde hüküm süren, bir halktan diğer halka geçen 10.000 yıllık Küçük Asya medeniyetinin büyük kültürünün yüksek medenîleştirme vasfının devamlı gelişimi gözler önüne seriliyordu.

Batı ile Doğu arasında bir köprü vazifesi gören, medeniyetin beşiği Anadolu kadar, hiçbir ülke geçmişine ait bu kadar zengin delillere sahip değildir.

Cumhuriyetin ilk devirlerinden itibaren, modern arkeoloji, Türkiye'de süratli bir gelişme gösterdi. Ekrem Akurgal gibi profesörler, neşrettikleri sayısız yayın ile ilim dünyasında haklı olarak şöhret sahibi oldular.

Eski Efes'in bulunduğu yerde ilk araştırmalar, İngilizler tarafından yapıldı. J. T. Wood, eski devrin 7 hârikasından biri olan Artemis mâbedini bulmak için o bölgede, 1869 ilâ 1874 arasında birçok defa kazılar yaptırdı. Bu mâbed 263 yılında Anadolu'yu işgal eden Gotlar tarafından tahrip edildiğinden pek az kalıntı bulunabildi. III. ve X. yüzyıllar arasında mâbedin yıkıntılarının sağladığı taş ve mermer yığını, diğer tapınakların ve binaların yapılmasında kullanıldı. Romalılar'ın son devrinde konulduğu sanılan, üzerinde yazılar olan bu büyük mermer parçalarına hâlen Efes'in eski tiyatrosunun sahnesinin yanında rastlanmaktadır.

MODERN KAZILAR

Eski Efes'in modern ilmî araştırmalar yönünden tetkiki, yani sistematik kazıların ilki, 1895 yılında Viyana Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü'nden gelen Avusturyalılar tarafından yapıldı. Başlangıçta Osmanlı hükümeti ile karşılıklı bir mukavele yapıldı. 75 yıl boyunca yapılan kazılar neticesinde eski Efes ile Selçuk şehri arasındaki İon tipi şehirlerin ve Roma ile Bizans devrinin muhteşem şehrinin, kalıntılarına rastlandı. Şimdiki durumda bu bölge bütün Orta Doğu'nun kazı bakımından en ilgi çekici yeri olarak kabûl edilmektedir. Sadece iki dünya savaşı sırasında ara verilen bu araştırmalar, Avusturya ve Türkiye'nin dostâne bağları ile devam etmiş ve Türk hükümetinin sağladığı uzmanlar sayesinde daha da gelişmiştir. Her yıl orayı ziyaret eden 300.000'i aşkın yerli ve yabancı turist Efes'in dünya çapında bir ilgiye sahip olduğunu isbat etmektedir.

Anadolu'nun bu meşhur şehri, birçok dinlerin etkisi altında kalmıştır. En önemli ilâhesi Artemis olup, efsânelere göre Efes'in ilk parladığı yıllarda, tapınağı gökten düşmüştür. 1956 yılında Romalılar'a ait bu bolluk ilâhesinin birer sanat şâheseri olan iki mermerden heykeli bulunmuştur. Bunlar hâlen Selçuk müzesinde bulunmaktadır. Bundan başka bu müzede eski ilâh ve ilâhelerin, Roma imparatorlarının ve Efes hükümdarlarının mermer heykelleri bulunmaktadır.

Hıristiyanlık yayılıp da, Efes şehrini tesiri altına alınca, şehir sâkinleri her tarafı haçlarla donatmışlar ve ilâhların heykellerinin kollarını ve başlarını kırarak onların tabiat üstü bir kuvvete sahip olmadıklarını ispat etmek istemişlerdir.

«Dünyada hiçbir şey kalıcı değildir; her şey zamanla değişir...» Bu, 2500 yıl önce Efes'te yaşayan Heraklit'in temel prensibidir.

Efes'te, Mısır ilâhı Serapis'e ithaf edilmiş bir tapınağa rastlanmıştır. Son kazılarda II - III. yüzyıllara ait Efes yapılarının içinde, en az 2500 yıl öncesine ait Mısır menşeli SEM dinine ait bronzdan fevkalâde güzel, ustalıkla işlenmiş heykeller de bulunmuştur. Bütün bunlarla karşılaşınca insanın aklına, 2000 yıl önce Efesliler'in arkeolojik eserlere karşı ilgi duydukları geliyor. Devlet agorasında yapılan kazılarda, Roma devri Efes'inden kalan ve Antonius ile Kleopatra'nın Efes'te kaldıkları zaman yapıldığı zannedilen bir tapınağa daha rastlanmıştır.

Efes civarındaki dağlarda bulunan Meryem Ana'nın yeri, asırlardan beri Hıristiyan olsun, Müslüman olsun pek çok ziyaretçi çekmektedir. XIV. yüzyıldan beri Efes ve Selçuk'un manzarası, Aydınoğulları Beyleri tarafından yaptırılan İsâ Bey Camii ile değişmiştir.

Şimdiki Efes'in bir harabe yığını olduğu gerçektir, ancak tetkik edildiğinde çok ilgi çekici durumlarla karşılaşılabilir. Güneşin ışınları mermerlerin üzerindeki oymalara vurdukça akseden parıltılar, etraftaki yeşillikle kontrast yapan eski beyaz duvarlar üzerinde ışık oyunlarına sebep olmaktadır. Mermer döşeli sokaklarda, heybetli başlıklı kolonlar arasında yürümek, hamamları, jimnazyumları, agoraları ziyaret etmek insana ayrı bir zevk verir. Hadrian'ın sevimli tapınağı ile Selsus'un kütüphanesi tamir edilerek hemen hemen eski hâline sokulmuştur. Sadece arkeoloji uzmanı değil, herhangi bir ziyaretçi için bile Asya'daki Roma şehirlerinin en önemlisi olan Efes'in, nasıl bir kültür ve ticaret merkezi olduğunu anlamak mümkündür.

YENİ ÇALIŞMALAR

Roma devri Efes'inin özel evleri cidden görülmeye değer. Uzun zamandan beri gayet iyi bir şekilde muhafaza edildiği için teferruatını görmek mümkün oluyor; çok katlı binalar, kolonlu avlular, duvarları renkli resimlerle süslü salonlar ve hepsinden önemlisi modern tesisleri aratmıyacak bir kanalizasyon teşkilâtı.

Avusturyalı arkeologlar, daima Türk makamlarının yakın işbirliğini görmüşlerdir. Geçen eylül ayında (29.9.1970) ilme büyük hizmetleri dokunmuş olan Efes kazılarının önemini anmak için Efes'teki eski tiyatroda büyük bir tören düzenlenmiştir.

Avusturya hükümeti, Büyükelçisi, Kültür Konseyi, Arkeologları ve Delegasyon

Efes'ten bir görünüş.

Başkanı olarak İlim ve Araştırma Bakanı tarafından temsil edilmiştir. Bakan Madam Dr. Hertha Firnberg güzel bir konuşma yaparak, milletlerarası ilmin ve bilhassa Avusturya hükümetinin, Türk devletinin son 75 yıl içinde araştırmalar için gösterdiği dostâne işbirliğine şükranlarını bildirmiştir. Efes araştırmalarının devamı ve aradaki dostluğun bir nişânesi olarak, Bakan hanıma «Fahrî Selçuk Belediye Başkanlığı» ve Avusturya kazılarını idare eden Prof. Dr. Vetters ve maiyetindeki hanım ve beylere «Fahrî Selçuklu» unvanları verilmiştir.

Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü, Hikmet Gürçay, Millî Eğitim Bakanlığı adına konuşmuştur. 75 yıldır yapılan Efes kazıları münasebetiyle verilen törende, dünya çapında şöhret sahibi 100'ü aşkın Alman, Fransız, İtalyan, Danimarkalı ve Amerikalı arkeoloji profesörü bulunmuştur. Prof. Ekrem Akurgal ve Doçent Yusuf Baysal, Türkiye'yi temsil eden ilim adamları olarak aynı törende bulunmuşlardır.

«Avusturyalı arkeologlar» ile Selçuk şehri arasında eskiden beri sıkı bir bağlılık doğmuştur. Selçuk Belediyesi, geceyi neşelendirmek için bir sürpriz yaparak, millî kıyafetler giymiş Selçuklu kız ve erkeklerden meydana gelmiş folklor ekibine millî oyunlar oynatmıştır. Orada bulunanlar gösteriler karşısında takdirlerini gizleyememişler ve hayranlıklarını ayakta uzun uzun alkışlamak suretiyle göstermişlerdir.

Efes'teki törende bile, dünyanın içinde bulunduğu durum unutulmamış, Selçuk Belediye Başkanı yaptığı konuşmada, meydana gelecek bir nükleer savaşın, ülkeleri ve onlarla birlikte eski medeniyet kalıntılarını da sileceğini sözlerine ilâve etmiştir.

2500 yıl önce Lidya Kralı Krezüs orduları ile Efes şehrini kuşattığı zaman, şehir halkı, bir halatla civarda bulunan Artemis heykelini şehirlerine bağlamış, böylece sembolik olarak bu tapınağa bağlı olduklarını göstermek istemişlerdir.

Krezüs de bunun üzerine şehir halkını affetmiş ve bugün ancak kalıntılarına rastlanan güzel, zarif sütunlar göndererek, tapınağın güzelleşmesini sağlamıştır.

Orhan Seyfi Orhon'la Bir Konuşma

"Uydurma Dille Edebiyat Olmaz"

Röportaj: Öz Dokuman
Fotoğraflar: Kutlu Ertuna

OTOMOBİL Şişli'ye doğru kıvrılırken lisedeki talebelik günlerimi düşünüyordum. Hayatın ne tuhaf tecellisi oluyor. O zamanlar Beş Hececiler'i ders olarak öğreniyorduk. İsimlerini de bir çırpıda saymak şarttı. Bazan karıştırdığım olurdu; Celâl Sâhir'i Beş Hececiler'den sayar, Enis Behic'i hatırlayamazdım. Ama hiç karıştırmadığım iki isim vardı: Faruk Nafiz ve Orhan Seyfi. Faruk Nafiz'in Han Duvarları neyse, Orhan Seyfi'nin de Peri Kızı ile Çoban Hikâyesi benim için oydu.

Lisedeyken pek ağır gelen dîvân şiirinden sonra, Tevfik Fikretler, Mehmed Âkifler'i zevkle okumaya başlamıştık. Hece şâirleri ise doğrudan doğruya bize hitab ediyordu. Anlaşılmayan hiçbir tarafları yoktu. Duyguları da, dilleri de bize yabancı gelmiyordu. Bundan yarım asır önce yeniydiler, yepyeniydiler. Ama asla yadırganmıyorlardı. Çünkü ifade ettikleri duygular bizim duygularımız, dil, bizim dilimizdi.

Orhan Seyfi, gerçek Türkçe'yi şiirimize sokan edîblerimizden biriydi. Onunla konuşmaya giderken, bu düşünceler arasında, yolun nasıl geçtiğini bilmedim. Şişli'yi biraz geçince arabadan indim. Evi hemen orada...

Orhan Seyfi Orhon, uzun boylu, hareketli ve renkli konuşan bir yazar. Aslında şâir demem gerek ama o, yazı hayatının hemen her dalında kalem oynatmış edîb.

Orhan Seyfi'nin «Çocuk Adam» adlı bir romanı vardır; çeşitli gazetelerde «Fiske» müstear adıyla mizah yazıları yazmış, fıkra ve makaleler yayınlamıştır.

— Şiir yazmaya ne zaman başladınız? diye sordum.

Kalın, siyah çerçeveli gözlüğünün ardından bir süre baktı, sonra:

— Mercan Îdâdisi'nde talebeydim, diye anlattı. Hocamız Celâl Sâhir idi. Edebiyat, şiir aşkını ondan aldık. O zamanlar mektepte bir duvar gazetesi çıkarırdık. Ben de bu gazeteye şiirler yazıyordum.

— Celâl Sâhir'in teşviki olmuştur tabiî?

— Efendim, Celâl Sâhir hocamız... Üzerimizde tesiri olmuştur tabiî. Teşviki de şöyle oldu: Bir şiir yazmıştım, Celâl Sâhir beğenmiş bunu, şiirin altına tebrikler diye yazmış. Kazandığım ilk takdir budur işte.

Orhan Seyfi, Istanbul'da Çengelköy'de doğmuş. Oradaki Havuzbaşı okulunu, sonra da Beylerbeyi Rüşdiyesi'ni bitirmiş. Oradan da Mercan Îdâdisi'ne geçmiş. Ba-

bası Mîralay Emin Bey, annesi Nimet Hanım'dır.

— Mercan Îdâdisi'nden sonra? Diye soruyorum.

— 1914 senesinde Mekteb-i Hukuk'tan, yani Istanbul Dârü'l - fünûnu Hukuk Fakütesi'nden mezun oldum.

— Hatırımda kaldığına göre, Meclis-i Meb'ûsân'da da bir görev almıştınız?

Orhan Seyfi, kalın siyah çerçeveli gözlüğünü çıkardı, eliyle geniş bir kavis çizerek:

— O, 1914 senesindeydi, dedi. Evet, o yıl Hukuk Fakültesi'ni bitirmiştim. Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı Kavânin ve İçtimaat-ı Umumiye Kâtibi tayin edildim.

— Kaç yıl bu görevde kaldınız?

— Meclis kapatılıncaya kadar bu vazifede kaldım.

Genç Orhan Seyfi daha okul sıralarındayken şiirler karalıyor... İçindeki, hayalindeki sevgiliye mısralar söylüyor... Bir şâirin nelerden ilham aldığı merak konusudur. Bir an düşünüp soruyorum:

— İlk şiirinizi nasıl yazdınız? Yani tanınmanızı sağlayan şiiriniz demek istiyorum...

Yine geniş bir hareket yapıyor, azıcık sesini kısarak:

— Fırtına ve Kar, diyor, İşte beni tanıtan, gittiğim toplantılarda ısrarla okumam istenen ilk şiirim budur. Fırtına ve Kar, aruzla yazılmıştır.

Sözünü keserek soruyorum:

— Acaba yılını söylemek...

— 1916... Evet 1916 senesinde. O zamanlar 25 yaşlarında bir gençtim. Yani insanın hayalindeki sevgiliye şiirler terennüm ettiği bir devir. Fırtına ve Kar şiirim hemen tutuldu, beğenildi; pek çok kimse tarafından ezberlendi.

Sonra koltuğun yanındaki raftan bir kitap alarak birkaç sayfasını karıştırdı. Açık renk gözleri, buğulu buğulu olmuştu. 25 yaşın heyecanıyle anlatıyor şimdi:

— Aruz veznini kullanarak yazdım Fırtına ve Kar'ı. Burada şunu söylemek isterim. Fırtına ve Kar ile bir sevgi efsanesi anlatılmak, bir sevgi efsanesi yaşatılmak istenmiştir. Fırtına... Bazen hızlı uğultu hâlinde, bazen biteviye eser rüzgâr. Değişik vezin kalıpları kullanarak, veznin ritmi ile fırtına taklit edilmiştir. Bunun için bu kısım serbest müstezatlarla yazılmıştır. Bakın size okuyayım:

Kudurmuşsan denizden intikam al!
Ufuklardan zalâm al!
Ağaçlar yık, bulutlar çâk çâk et!
Bütün dünyayı istersen helâk et!

Orhan Seyfi Orhon, 5 hececilerin tanınmış simalarından birldir.

Orhan Seyfi, «Biz, halkın konuştuğu dille terennüm etmek isterdik» derken.

Fakat yalnız,
Benim sessiz ve ıssız
Şu hücremden çekil, hülyâmı bozma,
Benim rüyâmı bozma!
Nedir tehevvürün ey bâd,
Bu bitmeyen feryâd,
Bu sayhalar, bu gurîv?
Ey dîv,
Kudurmuşsan denizden intikam al!
Ufuklardan zalâm al!

Orhan Seyfi bir an sustu, sonra gözlerini kısarak:

— Bakın burada, «bulutlar çâk çâk et» diyorum; «Bu sayhalar bu gırîv? Ey dîv» diyorum. Ama düşünün ki bu manzume, 1915'lerde yazılmıştır. O devirde, yazı dili terkiplerle doluydu. Cenâb'ın ve Fikret'in şiirlerini hatırlayın... Bense fırtınayı anlatırken «Kudurmuşsan denizden intikam al» diye başlıyordum. Zaten Fırtına ve Kar için kısaca terkiplerin çözülmesidir, diyebilirim.

Orhan Seyfi sustu yine, açık renk gözlerini sayfada dolaştırdı, sonra devam etti:

— Derken «Fırtınanın» ardından kar gelir. Kar... Durgun, sessiz ve sakindir. Karda, fırtınanın değişik hızla esen uğultulu rüzgârı yoktur; karda apayrı bir tahkiye vardır. Bakın:

Dışarda yorgun adımlar... Çalındı
sonra kapım;
«Acep gelen bu zaman kim?...» dedim,
gidip açtım.
Görünce kalbimi oynattı bir küçük
lerziş,
Garîb çehreli, âsârdîde bir derviş;
Elinde buzdan asâ, koltuğunda bir
ney var;
Omuzlarında uzun, bembeyaz uzun
saçlar...
— Ne var, dedim, nereden geldin
ihtiyar, ne adın?
— Uzak, uzak... dedi, meçhul, uzak
ufuklardan;
Sürüklüyor beni ruhumda duyduğum
hicran!
Kutupların geçerek müncemid
denizlerini,
Ümidimin aradım her tarafta izlerini,
Yabancı yolların üstünde ağladım,
koştum;
Baharın aşkım, «Kış» tır ismim
ey dostum!

HECE VEZNİNE DOĞRU

Aradan yarım yüzyıl geçmiş ama, bir yazarın başarıya ulaşan, topluma malolan ilk eseri kolay unutulur mu?

— Az önce Cenâb'ın, Fikret'in şiirlerinden söz etmiştiniz. Bu iki şâirimizin olgunlaşmanız üzerinde etkisi olduğunu mu söylemek istediniz?

Orhan Seyfi, ellerini iki yana açarak gür kaşlarını çattı:

— Hayır, dedi. O devri bir düşünün. Yazı dilimiz Arapça ve Farsça gramerin tesiriyle halkın Türkçesi'nden çok değişik bir tarzda kullanılıyor. Biz ise bir avuç genç, Türkçe'yi Arapça ve Farsça gramerden kurtarmak gerektiğine inanıyoruz. Eski kelimeler, terkipler yerine Türkçe kullanmak istiyoruz. İşte bu hedefimiz, bu idealimiz için şâir arkadaşlarla beraber çalıştık.

— Yani aruz kalıpları içinde süssüz, terkiplerden arınmış Türkçe'yi kullandınız, öyle mi?

— Evet; hem de Cenab'ların, Fikret'lerin, Hâmid'lerin sağ olduğu bir devirde. Biz çok gençtik. Hâmid, Fikret, Cenâb üstadlar yaşıyordu. Cenâb'ın, Fikret'in, Hâmid'in şiirleri Osmanlıca terkiplerle doluydu. Onlara karşı biz piyonlar, şaha karşı hareket ediyorduk. İnanılmaz ama muvaffak olduk. Hem de kısa zamanda.

— Ya, Fırtına ve Kar şiirinizi nereden ilham aldığınızı sorabilir miyim?

Orhan Seyfi hafiften gülümsedi:

— Yaşımız 18 - 20. Hayalimizde aşklar icad ediyorduk, o zamanlar. Hayalimizde flörtlerimiz, sevgililerimiz vardı. Diyebilirim ki biz her zaman âşıktık. Şiiri seviyor, hislerimizi terennüm etmek istiyorduk.

— Peki, hece ile şiir yazmanız?

— Ha bakın, en önemli mesele bu, işte. Fırtına ve Kar aruz vezniyle yazılmıştır. O şiirimi yazdığım zaman artık aruz veznine hâkimdim. Fırtına ve Kar, benim için bir merhale olmuştu. Ama biz halkın diliyle konuşmak, halkın konuştuğu dille terennüm etmek istiyorduk. Sade dille, halkın diliyle şiirler yazmaya çalışıyorduk ki, karşımıza Zıyâ Gökalp çıktı.Halkın konuştuğu Türkçe'yi kullanarak, aruz vezniyle yazdığım şiirlerimi beğenmiş. Bir gün: ««Orhan Seyfi Bey, dedi. Bu milletin kendisinin edebî bir dili olmalıdır. Siz bunu şiirde başardınız ama yetmez, bu. Asıl bu milletin şâiri olmak istiyorsanız, halkın diliyle, halkın kelimeleriyle yazmalısınız».

Orhan Seyfi, arkadaşımıza Türk dili hakkındaki görüşlerini anlatıyor.

— Demek hece ile şiir yazmanız bu tarihten sonra oldu, öyle mi?

Orhan Seyfi, sol eliyle «dur» der gibi işaret ederek:

— Zıyâ Gökalp, bize en güzel işin, temiz Türkçe'yle, yaşayan, halkın konuştuğu Türkçe'yle şiir yazmak olduğunu söyledi. Bu söz bana çok tesir etti. İyice heyecanlanmıştım, böylece hiçbir örneği olmayan bir yolda ilerlemeye başladım.

PERİ KIZI İLE ÇOBAN HİKÂYESİ

Hece vezni ile yeni şiir yazmaya çalışmak Orhan Seyfi için imkânsız gibi görünüyor; çünkü o, aruz ile terbiye edilmiştir, aruzun melodisini, inşasını, resmini çok iyi bilmektedir. Hece vezni ise ona göre yepyeni bir yoldur.

Ya, bu yepyeni yolda, lirizmi bulmak, muhayyilesindeki sevgiliye şiirler fısıldamak... Mümkün mü bu? Diye soruyorum.

— Mümkünmüş ki oldu, diyor. Arûzun bütün hünerlerini bilmeme rağmen, ondan ayrılarak hece ile şiir terennüm etmeye başladım. Durun size bu yolda ilk başarabildiğim manzumeyi okuyayım. Adı: Gözlerde Seyahat...

Çıktım bugün güzellerin gözlerinde
seyahate:
Bu yolculuk bilmem nasıl erecekti
nihayete?

Mavi gözler... pek asabî, dalgalı bir
deniz gibi:
Yeşil gözler en ziyade mütemayil
hıyanete.

Sarışınlar... yorgun bir yaz semasını
andırıyor,
İlk bûsede başlayacak taliinden
şikâyete.

Elâ gözler... akşam gibi gölge dolu,
hicran dolu;
Bu gözlerde hiç tesadüf etmedim ben
saadete.

Gece oldu... en sonunda siyah gözler
geldi, durdum;
Bu karanlık yolda artık imkân yoktu
seyahate!

İşte bu şiirim çabucak beğenildi ve yayıldı. Zaten terkiplerle dolu bir şiir âleminde «Çıktım bugün güzellerin gözlerinde seyahate» diye başlamam, herkesi şaşkına çeviriyordu.

Orhan Seyfi, iyiden iyiye heyecanlanmıştı; kitaptan bir sayfa daha çevirdi, sonra yine sol elinin işaret parmağını «dur» der gibisine yukarı kaldırdı:

— Geçme... Bu da, hece ile yazılmış ilk şiirlerimden:

Kız, bir ince su gibi
Karşımdan akıp geçme!
Nisan bulutu gibi
Ufkumda çakıp geçme!

Erdi her günüm düne,
Kocaldım günden güne.
Kız, o taze göğsüne
Bir çiçek takıp geçme!

Beni yalnız bırakma,
Kalbimi artık yakma
Ya bana böyle bakma
Ya böyle bakıp geçme!

Birden aklıma Peri Kızı'yla Çoban Hikâyesi geldi; uzun bir destandır bu; galiba da Orhan Seyfi'nin en çok tanınmasına, şöhretinin dar çerçeveden taşarak tâ uzaklara yayılmasına sebep olan ilk şiirlerindendir.

Bir an susumasından yararlanarak:

— Peri Kızı'yla Çoban Hikâyesi, dedim usulca.

Orhan Seyfi, peri kızıyla çoban sözünü duyunca dikleşti birden, ellerini iki yanına açıp:

— Bir destandır, o, dedi. Temiz Türkçe'yle, halkın konuştuğu dille yazılmış bir masaldır o. Bu masalı, pek çok defa, gittiğim topluluklarda bana tekrar ettirdiler, okumam için ısrar ettiler. Hattâ, Almanya'da matbaacılık tahsil eden iki gencimiz, tezini bu destan üzerine yaptı; sonradan yurda gelince hazırladıkları kitabı bana gösterdikleri zaman gözlerim yaşardı âdeta.

Sonra, okudu Peri Kızıyla Çoban masalını; açık renk gözleri, ilk başarı kazandığı yıllardaki gibi pırıldıyordu:

Çok eski bir zamanda,
— Oğuz Han hükümdarmış —
İşitmiştim Turan'da
Bir peri kızı varmış.

Bu nazlı peri kızı,
Bu güzellik yıldızı,
Her gönülde bir sızı
Bırakarak yaşarmış.

Issız dağlarda gezer,
Yokmuş izinden eser,
Bazen göründüğü yer,
Bir sihirli pınarmış.

Dilde de Millîyetçilik akımına önderlik eden Zıyâ Gökalp.

Yüzü penbe bir şafak,
Gülse güller açacak...
Yaşarmış elden uzak,
Dostları çobanlarmış,

Bu kız öyle güzel ki:
Çıldırtır aşkı belki,
O kadar muhayyel ki,
Akıllara zararmış.

Cefa imiş âdeti!
Hiç yokmuş merhameti,
Sevmeyen bu âfeti
Sevenden bahtiyarmış.

Orhan Seyfi durdu azıcık, derin bir soluk aldı, sonra:

— Şevkle, canla başla çalıştığımız o günleri hatırlarım hâlâ, dedi. Zıyâ Gökalp, dilde milliyetçilik, Türkçülüğün en değerlisidir, diye öğretmişti. Ben ve diğer hececi şâir arkadaşlarım, bu yolda ilerliyerek konuştuğumuz güzel Türkçe'yi edebî dil yapmaya çalıştık. Bu masal, hece çalışmamın ilk muvaffak örneğidir. Dinleyin şunu:

Ulu Hakan Oğuz Han,
Bu kızı merak eder,
Görmek ister yakından.
Çağırtır yanına... Der:

Sevimli kız güzel kız!
Dağ başlarında yalnız,
Yaşıyorsun, bu neden?
Bu güzelliğinle sen
Bir sihirli güneşsin!

Sevimli kız, güzel kız!
Tek yaratmaz, Tanrımız
Kimseyi tabiatta.
Var bir eşin elbette,
Sen de birine eşsin!

Kız, böyle tek yaşamak
Yaraşır mı — hele bak! —
Senin gibi güzele?
Gel, karış artık «El»e;
Neslimiz güzelleşsin!

Orhan Seyfi, ilk çalışmalarının, ilk başarılarının heyecanını duyuyor yeniden; coşmuş anlatıyor:

— Dil ve edebiyat, her türlü akımlardan sıyrılmalıdır. İnsanların olgunlaştıktan sonra bu dünyanın dışında başka bir dünya hissetmeleri... Maddî ihtiyaçların dışında güzellik arzularını tatmin yolları

aramaları... işte edebiyat bu. Biz şiiri kendimiz için söylüyorduk. Bu arzumuzu tatmin için terennüm ediyorduk. İlerlediğimiz bu yeni yolda hükümetten destek görmedik; hareketimiz sübvansyone değildi... İçimizde duyuyorduk, bunu ifadeye çalışıyorduk. Edebiyat bir fikre, bir politikaya vasıta edilebilir. Eskiden didaktik dediğimiz nev'in şekil değiştirmişidir bu.

Orhan Seyfi sol eliyle geniş bir hareket yaptı yine, gür kaşlarını kaldırdı. Bir anlık susmasından yararlanarak atıldım:

— Hecenin beş şâiri, derler, sizler için...

— Ha... Evet, diye gülümsedi. Hocamız Celâl Sâhir, aylık bir kitap yayınlıyordu. Yıl, 1920. 1. Kitap, 2. Kitap, 3. Kitap... Biz beş hececi şâir arkadaş buraya şiir yazıyor, temiz, halkın konuştuğu Türkçe ile terennüm ediyorduk. Enis Behiç, Hâlid Fahri, Yusuf Zıyâ, Faruk Nafiz ve ben. Biz, aruzu da, heceyi de kullanıyor ama, halkın temiz Türkçesiyle terennüm ediyorduk.

— Dil nasıl olmalı sizce?

— Bir milletin konuştuğu dil, onun edebiyatının, sanatının dili olmalı... Yani halkın konuştuğu dil, millî dil olmalı. Her millet için kendi dili en güzeldir. Biz güzel Türkçemizi, halkın konuştuğu Türkçe'yi kullanarak, önümüzde örnek olmayan yolda ilerlemeye çalıştık. Yazılmayan, sadece konuşulan Türkçe'yi, edebiyat dili yapmaya çalıştık. Dâvâmız, o Türkçe'yle, en güzel mısraları, en güzel şiirleri söyleyebilmekti. Osmanlıca'nın ortaya koyduğu örneklerden çok, halkın konuştuğu dillere, halkın hislerine hitap etmek istedik. Biz nazariyeyle meşgul olmadık. Ortaya döktüğümüz örnekler muvaffak oldu. Çünkü Türkçe'yi seviyorduk. Onun ifade tarzını, onun güzelliğini seviyorduk. Arkasında bir politika taşıyan edebiyat, edebiyat değildir. Edebiyatta yenilik, uydurma kelimelerle, sapık ideolojilerle olmaz. Gerçek Türkçe'yi edebiyata sokan Türk edebiyatında çığır açan edîbler, eserlerini verirken lugatlerden uydurma kelimeler aramadılar, sapık ideolojilere bel bağlamadılar.

Teşekkür edip ayrılırken:

— Ya son yıllardaki çalışmalarınız? Diye sordum.

— Size aruzla yazdığım bir şiirimi okuyayım, dedi.

İnsan,
Yaşar üç türlü, şu üç dünyada:
Evvelâ,
«Şunu sevdim, bunu sevdim!» diyerek,
Ömrü sevmekle geçer!

«Çok eski bir zamanda, Oğuz Hân hükümdarmış».

«Çünkü Türkçe'nin ifade tarzını, güzelliğini seviyorduk».

Sözde olgunlaşır ondan sonra:
«Şunu yaptım, bunu yaptım!» diyerek,
Ömrü saymakla geçer!

İhtiyarlıkta tanır dünyayı,
«Kahbe dünya!» diyerek,
«Hey gidi dünya!» diyerek,
Ömrü sövmekle geçer!

VASİYET

Dostlarım, toplanın öldüğüm zaman;
Riyayı o günlük bir yana atın!
Tutunuz tabutun bir kenarından;
Bir derin çukura beni fırlatın!

Kalınca büsbütün sizden uzakta,
Vücudüm çürürken kara toprakta,
Uzanın rahatça sıcak yatakta,
Yaşamak gururu içinde yatın!

Yüzyüze getirmez bizi asırlar,
Meydana vurulsun saklanan sırlar,
Sayılsın şahsıma ait kusurlar,
Korkmayın içine yalan da katın!

Anlayım: kimlermiş dost sandıklarım?
Muhabbetlerini kıskandıklarım?
Anlayım: ne boşmuş inandıklarım?
Şu yalan hayatı bana anlatın!

Dostlarım, anmayın artık adımı!
Siliniz gönülden eski yadımı!
Kırınız sonuncu itimadımı;
Ölünce bir daha beni aldatın!

SERÇELER

Küçük serçeler diyorlar ki:
— Yaşarız hür, bu dost ağaçlarda
Şu ince dallar için, hiç değilse yük değiliz.
Küçüğüz çok şükür büyük değiliz!

Malta Sürgünleri

Yazı ve Fotoğraflar: Osman Öndeş

OSMANLI İmparatorluğu'nun son meclisi, İngiliz birlikleri tarafından basılmış ve milletvekillerinden bir kısmı Malta adasına gönderilmek üzere vatanın bağrından sökülüp alınmışlardı. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun ebediyete intikal eden son mebusan meclisi idi. İngilizler bununla da kalmayıp, kendi emellerine karşı bildikleri devlet adamlarını ve gazetecileri, hattâ şâirleri yakalayıp Malta'ya sürdüler. Böylece Malta 115 Türk'e iki yıla yakın bir süre mekân oldu. Tarihimize «Malta Sürgünleri» diye geçen ve çoğu ebediyete intikal etmiş bulunan bu muhterem insanların çile doldurdukları yerleri gezdim. Polverista kışlasını, Verdala şatosunu, zindanı adım adım dolaşırken bir başka âlem benliğimi sardı. İşte Hüseyin Cahit Yalçın, şu köşedeki şömineli odada dalgın duran Zıyâ Gökalp; avluda çiçek yetiştirmekle avunmaya çalışan Çöl Kaplanı Fahreddin Paşa ve diğerleri ile beraber bu elemli günleri yeniden yaşamaya başladım...

Polverista kışlası 1929 yılında okul hâline getirilmiş ve St. Edwards Kolege denmiş. Okul Katolik kilisesinin bir vakfı olup, papazlar tarafından idare ediliyor. Ancak kilisenin kontrol ve malî desteğinde olan her okul gibi, St. Edward Koleji de son derece modern ve mükemmel bir hâlde. Öğretmen olarak görev yapmakta olan din adamlarının hemen hepsi branşları ile ilgili fakültelerden mezun olmuşlar.

Okul müdürü Rickett Bernard'a kendimi tanıttım ve:

— Biliyorsunuz, dedim, okulunuzda iki seneye yakın Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli devlet adamları, yazarları hapis hayatı yaşadılar, sürgün olarak kaldılar...

Müdür neşe ile güldü:

— Okulumuz hâlen de aynı göreve devam etmektedir. Yardımcım sizi alsın ve elimizde bulunan beş yüze yakın sürgünü göstersin.

Okul o kadar modern ve medenî görünüşte ki, müdürün sözlerini bir an bir İngiliz'in alayı sandım, fakat birden farkettim ki, okul yatılıdır ve yalnız erkek öğrencilere mahsustur.

Müdürün tayin ettiği Bay Henry Drago gayet nazik tavırlarla, eski Polverista kışlasını gezdirdi ve çok renkli bir sima ile, Malta sürgünlerini hatırlayan bir yaşlı Maltız ile beni karşı karşıya getirdi.

Polverista kışlası, Florence Nightingale teşebbüsü ile hastane olarak inşa edilmiş. Kırım Harbi sırasında bu muhterem hemşire, Istanbul'a götüreceği yardımcılarını bu hastaneden seçmiş...

Birinci Dünya Harbi sıralarında bu yer

artık bir İngiliz alayının iskân edildiği Polverista nâmı ile bilinen kışladır. 1919 yılı ortasından 1921 yılı sonlarına kadar da 115 Türk şahsiyetine zindan olarak kullanılmıştır. Bu günleri rahmetli Rauf Orbay'ın hâtıralarından parçalar alarak günümüze ulaştıralım; Rauf Orbay, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde cereyan eden olayları şöyle naklediyor:

— Meclis, bir matemgâha dönmüştü. İşgal faciasıyla beyinlerinden vurulmuşa dönen mebuslar, heyecan ve üzüntü içinde ne yapılması gerektiğini düşünerek dertleşiyorlardı. Bizim geldiğimizi görünce, padişahtan getirdiğimiz haberleri biran evvel almak merakına düştüler. Meclis Reisi Celâleddin Ârif Bey, hâlâ meydana çıkmadığından Abdülaziz Mecdi Efendi başkanlığında bir grup toplantısı yapılmasına karar verildi.

«Abdülaziz Mecdi Efendi kürsüye çıkarak, Vahideddin ile görüşmemizi olduğu gibi anlatmaya başladı. Mebuslar, hayal kırıklığı içinde hikâyenin sonunu beklerken, meclis muhafız kıtası kumandanı salona girerek; kapıya gelen bir İngiliz müfrezesinin benimle Kara Vâsıf Bey'i teslim almak istediklerini haber verdi.

Bunu duyan mebuslar bir anda feveran ettiler. «Teslim etmeyiz... Olamaz... Silâhla mukabele ederiz» sesleri ortalığı bir anda karmakarışık etmeye yetti.

«Sonunda davayı biran evvel halletmek maksadıyle Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'e; gidip kapıdaki İngiliz zabitleriyle görüşerek, kan dökülmesinin önüne geçmek için ancak beni müzakere salonundan teslim aldıklarına dair yazılı bir vesika verdikleri takdirde, teslim olacağımı bildirmesini söyledim. Ali Şükrü Bey gitti. Fakat meclisteki arkadaşlardan birçoğu hâlâ, ne suretle olursa olsun, teslim olmamam, kaçmam taraftarı idiler. Çünkü, niçin kaçmak istemediğimi bilmiyorlardı.

«Bir yalı olan Fındıklı Sarayı'nın rıhtımından, oracıkta duran sandal veya motorlardan birine binerek gözden kaybolmak imkânı bu kadar var iken, dış kapıya gelen İngilizler'e teslim olmak elbet de akıl kârı değildi. Lâkin, o anda ben; nefsimi, kendimi, kendi rahat ve huzurumu ve hürriyetimi dahi uğrunda hiçbir tereddüde düşmeden feda edebileceğim başka şeyler düşünüyordum.

«Ali Şükrü Bey İngilizler'le görüştükten sonra, teklifimi kabûl ettikleri cevabını getirince, artık salonda ses seda kesildi. Bunun üzerine, İngilizler'den istediğim vesikayı alıp, meclis riyasetine tevdi ettikten sonra, hâlâ şaşkınlıktan sıyrılamamış arkadaşlara veda ederek, kapıda bekleyen İngilizler'e teslim oldum.

Türk sürgünleri binanın zemin katındaki demir parmaklıklı odalarında kalmışlardı.

«Silâhlı İngilizler bizi meclis kapısından bindirdikleri askerî otomobille doğru Tophane'ye sevkle (şimdi Malûl Geziler Yurdu olan) tarihî köşke soktular ve oradan yine Tophane rıhtımından ufak, köhne ve pis bir gemi ile, açıkta demirli bulunan Benbow muhribine götürdüler ve en alt katta, assubaylara mahsus olan loş ve havasız bir yere tıktılar. Orada, bizden evvel yakalanmış Edirne mebusları Şeref ve Faik Beyler'le diğer bazı mebuslar da vardı.

«Çok geçmeden muhrip hareket etti. Daha önceleri cereyan etmiş olan hâdiselerden bizim Malta'ya götürülmekte olduğumuzu tahmin etmekte güçlük çekmiyorduk. Kimseyle ihtilât ettirilmeden, devam eden yolculuğumuz esnasında ömrümüz hep bu kapalı yerde geçiyor, ancak günde bir saat üst güverteye çıkarılıp hava almamıza müsaade ediliyordu. Yalnız geminin komutanı olan, ismini şimdi hatırlıyamadığım albay, arasıra gelir benimle konuşurdu.

«Malta'ya işte böyle gittik. Oraya varışta da, İngilizler'in centilmenliklerine hiç de yakışmayan bir şekilde mavnalarla muhripten alınıp, rıhtımda iki sıra vaziyet almış, süngülü askerler arasından geçirilip kamyonlara yüklendik. Bu da yetmiyormuş gibi, kamyonları sokaklarda dolaştırarak bizi halka teşhir etmekten de çekinmediler. Teşhir ede ede götürüp bizi Polverista kışlasına tıktılar. Burası evvelce İngiliz askerlerine mahsus bir kışla imiş. Bizden evvel getirilmiş vatandaşlarımızla dolu bulunuyordu».

«The Daily Malta Chronicle» gazetesinin bugünlere ait koleksiyonları Istanbul, İzmir, İskenderiye ile Malta arasında gidip gelen harp gemilerinin isimleri ile doludur. Âdeta yolcu vapurları gibi bir seyahat programını tatbik eder gibidirler:

— 16 mayıs; Speedy muhribi Constantinople'dan cuma günü Malta'ya döndü.

— 16 mayıs; Sikh muhribi İskenderiye'den cuma günü Constantinople'a müteveccihen ayrıldı.

— 27 mayıs; King George V kruvazörü 23 mayıs günü Constantinople'dan Malta'ya müteveccihen ayrıldı. Programı uyarınca Gelibolu ve Smyrna'ya da uğrayacaktır.

İngiliz için Istanbul daima Constantinople, İzmir ise Smyrna olarak kalmış ve asla değişmemiştir. Bugün dahi yayınladıkları eserlerde aynı kabalığı yapmakta ısrar etmektedirler.

Polverista kışlasına sevkedilen son Osmanlı Mebusan Meclisi çevresinde İttihad ve Terakki Partisi'nin ileri gelen kişileri de vardır. Bunların hikâyeleri de bir başka biçimdedir. Onların facialarını Said Halim Paşa'nın biyografisinden alalım:

İtilâf ve Hürriyet Cemiyeti'nin iktidara gelmesi, İttihad ve Terakki cemiyeti mensuplarının başına bir musibet gelmesini mucib olacağı anlaşılmakta idi.

«Said Halim Paşa ile esbak Şeyhulislâm Musa Kâzım Efendi, İbrahim, Halil, Ali Münif, Ahmed Nesimî, Meclis-i âyan Reisi Rif'at Beyler ve milletvekilleri ve mensupları olan bir hayli kimse evlerinden kaldırılıp tevkif edildiler.

«Tevfik Paşa'nın sadâretinin sonlarında birkaç zat daha tevkif edilmişti. İttihadcıların amansız düşmanı olan gazeteler, bunu kâfi görmeyerek tevkif işleminin genişletilmesini isteyen makaleler yayınlıyorlardı. Nihayet mevkuflar meşhur Bekir Ağa bölüğüne nakledildiler.

«Bir müddet sonra Said ve kardeşi Abbas Paşalar'la, vükelâdan ve İttihad ve Terakki umumî merkezi âzâsından bir kısmının muhakemesine karar verilerek, Ayasofya Camii civarında Adliye Nezâreti binasında ve Ferik Nâzım Paşa'nın başkanlığında teşkil olunan örfî idare harp dîvânına gönderilmeleri, başkan tarafından askerî hapishaneye yazıldı. Bu mahkeme Said Halim Paşa ve diğer beş zatı, cinayetle itham ederek suçladı.

«28 mayıs 1335 (1919) tarihinde İngiliz umumî karargâhından, Harbiye Nezâretine gönderilen bir İngiliz binbaşısı hapishanede tutuklu bulunanlardan verilen iki listede isimleri kayıtlı 67 kişinin teslimini umumî karargâh namına talep etti.

«Birkaç günden beri Fransız askeri ile beraber Bekir Ağa bölüğünün korunmasına memur olan İngiliz müfreze komutanı, tutukluların hemen hazırlanmalarını yayınladıktan sonra, beş İngiliz kamyonu hapishanenin kapısına getirildi. İki tarafa İngiliz ve Fransız askeri dizilerek Istanbul Muhafızı Seyyid Paşa da hazır bulunduğu halde tutuklular kamyonlara yük gibi doldurul dular. Süngülü İngiliz ve Fransız askerlerinin muhafazası altında Galata'da Arabyan hanına ve biraz sonra açıkta demirli duran Benbow isimli İngiliz muhribine götürüldüler. Benbow akşama doğru Malta Adası'na müteveccihen hareket etti».

Sürgün belâsına uğrayanların ve ailelerinin mâruz kaldıkları büyük ıstırabın pek tabiî izah ve düşüncenin üzerinde olduğunu söylemeye hacet yoktur. Ayrıca bu zavallıların bir çoğunun elbise, eşya ve para almaya vakit bulamıyarak perişan bir halde gemiye sokuldukları anlaşıldı.

Said Halim Paşa ile birlikte sürgün edi-

Malta sürgünlerinin kaldığı Polverista kalesi.

lenler arasında Abbas Hilmi Paşa, Canbulat, Fethi, Ali Münif, Saçlı Kemal, Şükrü, Ahmed Nesimî, Halil, Sahib Molla-zâde İbrahim, Hacı Âdil, Salâh Cimcoz, Ahmed Ağayef, Ubeydullah Efendi, Habib ve şâir Ziyâ Gökalp Beyler vardı. Aslında bu şahısların çoğu zaten memlekette kalsalardı Dîvân-ı harp mahkemesi kararı ile ağır cezalara, hattâ idamlarına karar verilecekti. Yurt dışına çıksalar, Ermeniler'in Taşnak Cemiyeti mensupları ergeç canlarını alacaktı. Malta'ya sürgün, bir bakıma bu siyaset alanı bahtsızları için iki yıllık hayata iade devresi oldu.

Nitekim dîvân-ı harp, firarîlerden Sadrâzam Tal'at Paşa ile Bahriye Nâzırı Cemal Paşa ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa, ayrıca Maliye Nâzırı Cavid Bey ile Maarif Nâzırı Doktor Nâzım Beyler'e idam ile on beş yıl kürek cezası gibi ağır cezalar verdi. Bunlardan yalnız Cavid Bey, Ziraat Nâzırı Mustafa Şeref Bey gibi on beş sene kürek cezasına mahkûm edilmişti. Ne acı tecellidir ki, yurt dışında his bunalımı içinde çabalayan Tal'at ve Cemal Paşalar'ın idam cezalarını Ermeni asıllı hainler yerine getirdi.

Malta adasında, her yeni gelen kafile ile sürgünlerin ve esirlerin sayısı kabardı, nihayet 115'i buldu. Gurbet ve yalnızlık çevrelerini sararken, birbirlerini bulan pek çok eski arkadaş da mevcut idi. Ben, muhtelif yayınlarda belirtilen bu muhterem vatan evlâtlarının adlarına yeniden tesbit ettiğim birkaç isim daha ilâve edeceğim. Evvelkiler ve benim ilâve ettiklerim ile hasıl olan adlar şöyledir:

«Tosyalı er Aziz oğlu Abdullah, Mekke Sağlık Dairesi memurlarından Istanbullu Mehmed Hayri Efendi, Istanbullu Şaban oğlu Ahmed Kerâmeddin, Tirebolulu Süleyman oğlu Mehmed, Selânikli Ali oğlu Yusuf, Selânikli Ferhat oğlu Hâfız Ali, Süvari Albayı Bekir Sıtkı ve bilinen meşhur devlet adamları ile sanat erbabı kişiler; Medine kahramanı Fahreddin Paşa, Doktor Profesör Es'ad ve Süleyman Numan Paşa, ordu kumandanlarından Yakup Şevki, Ali Said, Ahmed İhsan, Refet Paşalar, Ali Cenanî, Rauf Orbay Beyler, valilerden Muammer, Sabit, Mustafa Abdülhalik ve Tahsin Beyler, tanınmış yazarlardan Velid Ebüzziyâ, Hüseyin Cahid ve Ahmed Emin, Süleyman Nazif Beyler vesairleri vardı.

Sürgünler bir müddet Verdala şatosuna nakledildiler. Bu şato, Malta'nın yüksekçe bir tepesinde Rabat semtine giden ana yoldan sola sapılan tâlî bir asfaltın nihayetindedir. Etrafı yüksek duvarlarla çevrilmiş olup, geniş bir bahçenin ortasında yükselen taş bir binadır. Çevresi bunca

yıl geçtiği halde hâlâ ıssız olup, iskân mahalleri on dakika ötesindeki Balzan ve Attard gibi zengin kişilerin villaları ile meskûndur.

Verdala şatosu, Birinci Dünya Harbi'nden sonra muhtelif maksatlarla kullanılmış, Türk sürgünlerinin tahliyesini müteakip onarım ve tadilât görmüş ve Malta genel valisine tahsis edilerek «Yazlık Saray» adını almıştır.

Rauf Orbay Bey merhum, Verdala şatosundaki günlerini şöyle anlatmaktadır:

«Bu arada bazı gruplar arasında Istanbul'dan beri devam etmiş olan siyasî fikir ayrılıklarının tezahürleri şeklinde anlaşmazlıkların vuku bulduğu da görülüyordu. Verdala kışlasında bir örnek geçen günlerimizin birinde, 29 temmuz 1921'de gelen Reuter ajansı ve arkasından Istanbul gazetelerindeki Yunanlılar'a karşı kazandığımız başarı haberlerini okuyunca, kamp bir anda sevinç içinde çalkalanmaya ve hep bir ağızdan dualar edilmeye başlanıldı.

«Malta'da sık sık yortular olur, çarşı pazar kapanır, durmadan çanlar çalardı. (Bugün de kilise aynı azametine devam etmekte, hattâ şenliklerde kiliseler mahallî müdavimlerinden havaî fişek şenlikleri için külliyetli ianeler toplanmaktadır. Duyduğumuza göre yortu ve sair dinî gösteri maksadı ile kiliseler ışıklarla baştan başa süslenir, ışıklandırılır ve gece yarılarına kadar beher kilisenin sarfettiği maytaplar, rengârenk fişeklerin bedeli 500'er sterlingi yani 2.500 lirayı bulurmuş...) Bizim oradaki ilk sevinçli günümüz de işte, memleketten bu ilk müjdeyi aldığımız gündü. Malta'nın sıcağı da pek berbat...

«12 eylül 1921'de, Bekir Sami ve ilk defa olarak Cami Baykurt Beyler'den müştereken bir hususî vasıta ile mektup aldım. Ankara'dan, buradan kurtulmaya çalışmamı ve hiçbir mânevî kayda ehemmiyet vermememi ısrarla tavsiye ve rica ediyorlar. Fakat, benim mânevî kayda riayetsizlik, yani İngilizler'e kaçmıyacağıma dair vermiş olduğum söze riayetsizlik mümkün mü?»

Istanbul ile Malta arasında İngiliz donanmasına mensup gemilerin seferlerinin 1921 yılına kadar aralıksız devam ettiği mahallî gazetelerde sık sık görülüyor.

15 ekim 1921 tarihli The Daily Malta Chronicle'da şu mühim haber var:

«Türk siyasî mahkûmları Malta'dan firar ettiler.

Halkımızca bilinen yeminli Türk mahkûmlarından on altısının Malta'dan kaçtıkları kamu oyuna açıklanmış bulunmaktadır. Bunlardan ikisi I. Dünya Harbi'nde önemli görevler alan General Ali İhsan ve Mahmud Kâmil Paşalardır.

Kaçan mahkûmlar arasında en azılı iki Türk katili de bulunmaktadır. Bunlardan biri Trabzon'daki İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin cellâdı ki, 1915'te Ermeniler'i boğma harekâtının öncüsü idi. Kendisi henüz anne kucağında olan bebeklerin dahi denize atılmasına sebep olan şahıstır (?) Diğeri ise Enver Paşa'nın kayınbiraderi Cevat Paşa olup, Van'daki katliamı emreden ve Ermeni patriki tarafından Sıvas rahipliğine atanmış olan zatı katletmeden önce ayaklarına nal vurarak ata bağlayıp şehrin etrafında sürükleyerek öldüren kişidir ve Ermeni patriği tarafından suçlandırılmaktadır. Bu iki azılı da bir yelkenli ile diğerleri ile birlikte kaçmağa muvafak olmuştur (!)»

Rauf Orbay Bey'in hâtıratında ise bu kısım şöyledir:

«Akşam kampa döndükten sonra saat onda mutad yoklama yapılınca, firar meselesi anlaşıldı. Lâkin gidenler de çoktan karasuları dışına çıkmış olmalıydılar. İki gün sonra kaçanların başarı ile ayrıldıkları katiyetle anlaşıldı. Sersem muhafızlar bizi yeniden Polverista kışlasına naklet-mek istediler. Şiddetle reddettik ve yazılı protesto ile, kuvvet kullanılmadıkça bulunduğumuz yerden bir tarafa gitmeyeceğimizi bildirdik.»

18 eylül günü öğleden sonra mahkûmlar kamyonlara doldurulup yeniden Polverista kışlasına nakledildiler. Mahkûmlara bakılırsa, ümitsizlik, kısa ve dar görüşlü sınıflanma sevdası yaygındır. Nitekim Rauf Orbay Bey hâtıratında, şâir ve edip Süleyman Nazif Bey'in, Yakup Şevki Paşa'ya: «Paşam, ben Diyarbekirli'yim, sizin maskat-ı re'siniz de Harput'tur. Fırat ve Dicle nehirleriyle mahdut bölgeler dahilinde bulunduklarından Irak'a dahildir. Şu halde biz de Iraklı olarak Bağdad hükümetine iltihak etmeliyiz» dediğini buruk bir acı ile naklediyor.

Ali Çetinkaya ile, İleri gazetesi yazarı Celâl Bey tarafından istismarcı ve Garnizoncu denilen subaylar grubunun tutumu, millî anlayıştan mahrumiyeti gösteriyor. Zaten içimizde bölünmüşüz; düşmanın teşebbüsüne ne hacet!

Günler, haftalar olmuş, haftalar ayları kovalamıştır. Hayhuy içinde iki seneye ulaşan sürgün hayatı içinden ebediyete göç edenler, Malta Camii'nin mezarlığına defnedilmişlerdir. Geride kalanlara ait son haberler, 15 ve 20 ekim tarihli The Daily Malta Chronicle'de şöyle özetlenmiş:

Sürgünlerin yemekhanesinden bir görünüş.

— Malta'daki esirler Türkiye'deki İngiliz esirleri ile mübadele edilecek (Reuter Servisi)

Reuter Ajansının Türkiye'deki temsilcisinin tespit ettiğine göre, İngiliz hükümeti asgarî yirmi civarındaki İngiliz harb esiri ile Malta'daki Türkler'i değiştirmek üzere Ankara hükümeti ile anlaşmaya çalışmaktadır. Bunların arasında Kara Albayı Rawlinson, Deniz Albayı Ogden ve Albay Campbell, Yüzbaşı Parkin, Yüzbaşı Campling, Kıdemli Yüzbaşı Knox ve bir diğer subay vardır. Esirler Ankara'dan Karadeniz sahilindeki İnebolu limanına getirileceklerdir.

Esirler arasındaki bir kısım İngiliz tebalı olanların Türkiye'de kalmak istedikleri bildirilmiş olup, bunların Müslüman Hintliler olduğu öğrenilmiştir. —

Son haber ise şöyle:

— Türk siyasî tutuklularının 59 kişilik son gurubu 19 ekim günü Chrysanthemum ve R. F. A. Montenol vapurları ile İnebolu'ya mütevecihen hareket etmişlerdir. —

Uzun gurbet senelerinden sonra vatanlarına, yuvalarına dönmeleri artık ebedîyen müyesser olamıyacak şehitlerin adları, Türk mezarlığındaki Malta Sürgünleri âbidesi çevresine kazılmıştır:

— Yedek subay Mehmed Nâsır Efendi; Ölümü 1330

— Tosyalı er Aziz oğlu Abdullah; Ölümü 1334

— Cidde polis merkezinden Kerpeli Mehmed Hayri Efendi; Ölümü 1334

— Mekke Sağlık Dairesi memurlarından Istanbullu Mehmed Ali Efendi; Ölümü 1334

— Ordulu usta gemici Osman oğlu Ömer; Ölümü 1334

— Deniz eri Mehmed Naima oğlu Muhiddin; Ölümü 1335

— Giritli Afif oğlu İbrahim Edhem Efendi; Ölümü 1335

— Deniz eri Vehbi; Ölümü 1335

— Süvari Albayı Bekir Sıtkı; Ölümü 1331

— Tirebolulu deniz eri Süleyman oğlu Mehmed; Ölümü 1331

— Çeşmeli Bayram oğlu Mustafa

— Cidde memurlarından Arabgirli Şevket Efendi; Ölümü 1334

— Uyurken Halepli Süvari Albayı Ali İsâ tarafından boğularak öldürülen Istanbullu Saadeddin Efendi; Ölümü 1332

Bu isimlerin neşri, belki de Büyük Harp'te dedelerini, babalarını, akrabalarını bilinmez cephelerde kaybetmiş binlerce aileden birkaçının yarasına merhem olacaktır.

27 eylül 1908 tarihli «Le Perroquet = Papağan» mizah dergisinden alınan yukarıdaki karikatür, Genç Türk'ün ihtiyar Osmanlı'nın bindiği ağacı kesme-

sini gösteriyor. Türk imparatorluğunun Rumeli halkı, manzarayı memnuniyetle seyrediyorlar. Genç Türk'ü orduya dayanan İttihad ve Terakki temsil ediyor.

Kennedy'lerin Başkanlık Mücadelesi

1

Yazan: Özaydın Dokur

1963 YILININ 22 kasımı her zamanki gibi bir gündü; Teksas'ın büyük bir şehri olan Dallas'ta halk sokağa birikmiş, şehri ziyaret eden Başkan John Kennedy'yi alkışlıyordu. Halk tarafından sevilen bir başkandı Kennedy, ne zaman halk arasına girse, ne zaman bir şehri ziyaret etse, coşkun bir halk onu karşılar, bağrına basardı.

22 kasım her zamanki gibi bir gündü ama, patlayan birkaç el silâh, bir tüfeğin namlusundan çıkan birkaç kurşun, o günü, tarihe kara bir gün olarak yazdırmaya yetti. Amerikan halkının ve pek çok milletin içten sevdiği Başkan John Kennedy, kaderin çizgisine boyun eğdi; Dallas'ın geniş caddesinde halkın sevgi tezahürleri arasında geçerken atılan bir kurşunla öbür dünyaya göçtü.

John Kennedy'nin hayatı, her insan gibi mücadelelerle doludur. Yalnız, daha genç yaşındayken Amerikan siyasetinde sorumlu mevkilere gelmek için giriştiği mücadele, hele başkanlık mücadelesi başlıbaşına bir hikâyedir.

Kennedy ailesinin Amerikan siyasî hayatında, büyük etkileri olmuştur. Baba Kennedy, Roosevelt'in başkanlığı sırasında Amerika'nın Londra Büyükelçiliği'nde bulundu, Fransa'nın çöküşü, Nazi Almanyası'nın Avrupa'da kasırga gibi estiği devirlerde, Başkan Roosevelt'in müşavirliğini yaptı.

Baba Kennedy, ailesi üzerindeki büyük otoritesiyle, çocuklarını istediği gibi yetiştirerek her birini siyaset hayatında üstün bir değer hâline getirdi. Bugün Kennedy'lerin kaderi az rastlanır bir dram olarak insanın yüreğini burmaktadır ama, ölümü üzerinden 7 yıl geçmesine rağmen John Kennedy'nin büyük bir azim ve ustalıkla yürüttüğü başkanlık mücadelesi hâlâ hâfızalarda taptaze bir hâtıra olarak yaşamaktadır, yaşayacaktır.

HARVARD'DA BİR SİYASÎ

John Kennedy, henüz Harvard Üniversitesi'nde öğrenciyken, «Parliamentary Gazette» ile «London Times» koleksiyonlarını karıştırır, cumhurbaşkanlarının seçim konuşmalarını ve mücadelelerini incelerdi. Harvard'dan mezun olurken de «Askerî bakımdan kuvvetli bir Almanya karşısında İngiltere neden geriledi?» konulu bir tez hazırlayarak birçok profesörün dikkatini çekmişti.

John Kennedy'nin genç yaşta siyasetle ilgilenmesi, bir aile geleneğine dayanıyor-

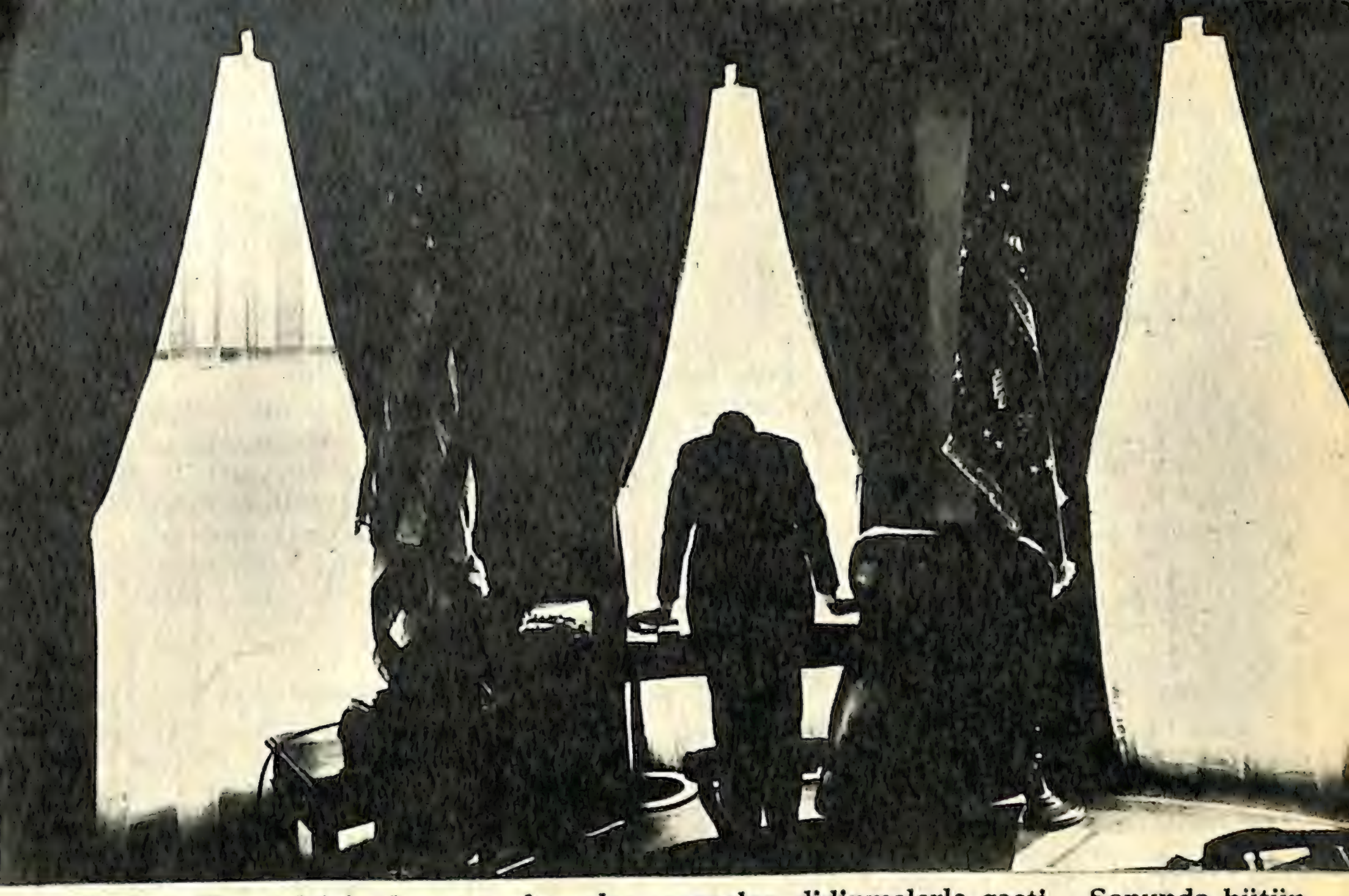

Başkan Kennedy'nin hayatı çalışmalar, savaşlar, didinmelerle geçti... Sonunda bütün mücadelelerine sırtını döndü.

du. Kennedyler'in 9 çocuğu vardı. En büyükleri Joseph Patrick, büyük bir ihtimamla yetiştirilmiş, ona geniş imkânlar sağlanmıştı. Çünkü baba Kennedy, en büyük oğlu Joseph Patrick Kennedy'yi cumhurbaşkanı seçtirmek arzusundaydı.

Bu niyetle yetiştirdiği Joseph Patrick; ilkin Dester School'a, oradan Choate School'a, oradan da Harvard Üniversitesi'ne gönderildi. İyi ve sağlam bir eğitim gördü; sporcuydu da; sınıfın parlak bir öğrencisiydi.

Baba Kennedy, oğlu Joseph'e kendi adını vermişti; bir gün rüyası gerçekleşir, Joseph Patrick başkan seçilirse; Beyaz Saray'da kendi adını taşıyan birinin bulunmasından büyük bir haz duyacaktı.

Kennedy ailesinin bütün üyeleri akşam yemeğinde biraraya gelir, baba Kennedy'nin yönetimi altında, günün ekonomik ve sosyal problemini tartışırdı. Bu da bir aile geleneği idi; maksat Joseph'i daha bilgili ve tecrübeli yetiştirmek ve günün problemleriyle yoğurmaktı.

John, ağabeyinden iki yıl sonra, 29 mayıs 1917'de dünyaya geldi, ağabeyi gibi iyi bir eğitim gördü. Harvard Üniversitesi'nde okudu. Zayıf, enerjik bir gençti, spora, bilhassa futbola meraklıydı.

Ailenin diğer fertleri gibi siyasetle yoğurulmuştu. Akşamları tartışma sofrasında o da bulunur, konuşmaları dikkatle dinlerdi. Ne var ki John, ikinci büyük çocuktur ve aile geleneğine göre, ağabeyi Joseph Patrick sağken, ona söz düşmemektedir.

II. Dünya Savaşı, kısa bir süre Londra İktisat Okulu'na devam ediş; Eski Dünya'nın belli başlı şehirlerine ziyaretler... Bütün bunlar, hazırlık ve müşahede dönemidir. John, görüp incelediklerini «Niçin İngiltere Uyudu?» adlı kitabında yayınlayınca, Batı dünyasında, âdeta fırtına esti.

Genç Kennedy'nin bu başarısı ailede dikkati çekmekle beraber, sıkı geleneği kıramadı; baba Kennedy, Josehp Patrick'i başkan seçtirmekte kararlıydı.

Ailedeki bu sıkı gelenek, John'un bir zaman ağabeyi Joseph'un gölgesinde yaşamasını gerektirdi. Daha doğrusu durum ve olaylar bu yolda gelişiyordu. Günlerden bir gün, acı bir olay Kennedy ailesinin kapısını çalınca, durum ansızın değişiverdi.

Joseph Patrick, savaş sırasında, bir görevle İngiltere'ye giderken, uçağı Almanlar tarafından düşürüldü, Joseph de kur-

tulamayarak öldü. Bu acı olay Kennedy ailesine inen ilk darbedir. Kennedyler savaş sonuna kadar bu acının etkisiyle çok üzüldülerse de, John Kennedy'nin Pasifik savaşlarında torpillenen hücumbotundan bir mucize olarak kurtulması yüreklerine su serpti.

GÖZLER, JOHN KENNEDY'YE ÇEVRİLİYOR

Savaş sona erip zafer kazanılınca, baba Kennedy bir akşam aile sofrasında John'u destekliyeceklerini açıkladı. Şimdi Kennedy ailesi genç John Kennedy'nin çevresinde toplanmıştır.

Ne var ki, John Kennedy'nin ağabeyi Joseph Patrick'in gölgesinde yaşadığı, gerek Jacqueline Kennedy, gerekse daha sonraki yıllarda Kennedy'nin basın sözcüsü olan Pierre Salinger tarafından reddedilmiştir.

Jacquline Kennedy, 1959 yılında yazdığı hâtıralarında bu konuya şöyle temas etmektedir: «Kocamın, gerek babası, gerekse ağabeyinin etkisiyle geri planda yaşadığını sanmıyorum. John, aile geleneği ne olursa olsun, azmettiği hedeften dönecek bir insan değildir. Dün neyse bugün de odur».

Pierre Salinger de, John Kennedy için yazdığı bir kitapta, «John Kennedy, enerjik ve bir gaye adamıdır. Hedefini seçtikten sonra, ne olursa olsun gerçekleştirmek için çalışır» demiştir.

Buna rağmen, genç John'un ağabeyinin yerini aldığı da bir gerçektir. 1946 yılında Amerika'da savaş sonrası ilk seçim yapılıyordu; genç John ağır bir sıtmadan yeni kalkmıştı, rengi sapsarıydı. Baba Kennedy, aileye direktifi verip, kesenin ağzını açınca, Kennedy, Temsilciler Meclisi'ne seçiliverdi. Parlamentoya girdiğinde henüz 29 yaşındaydı.

Bundan sonra iki dönem, 1948 ve 1950 yıllarında yeniden seçildi. Ne var ki Temsilciler Meclisi genç Kennedy'nin ihtirasına çok dar geliyordu.

KENNEDY SENATÖR ADAYI

1952, John Kennedy adının, milletvekili olarak seçildiği Massachusetts eyaleti sınırlarını aşarak yayıldığı bir yıldır. 3 dönem başarılı bir milletvekilliğinden sonra Massachusetts'ten senatör seçilmek için planlar yapmaya başlayan John Kennedy, an'anevî aile toplantısında, fikrini açıklayınca, ilkin annesi onu hararetle tebrik etti.

Aslında, savaştan yeni dönmüş genç John'un, ilk defa Temsilciler Meclisi'ne seçilmesi bile büyük bir başarı sayılmalıdır. 1946 yılında Boston'un 11. seçim bölgesinde Temsilciler Meclisi için adaylığını koyunca, seçim kampanyasında kendisine yardımcı olacak pek az kişi tanıyordu. O bölgenin milletvekili James Micheal Curley'nin, yaşlılık sebebiyle adaylığını koymaması, genç John'a yaradı. Doğma büyüme Bostonlu olan genç John, arkadaşlarının yardımıyla kolaylıkla Temsilciler Meclisi'ne seçildi.

Oysa, durum 1952 yılında çok değişikti. Bir defa, Truman adaylığını koymuyordu; Başkan Roosevelt'ten bu yana, Demokrat Partili bir başkan Beyaz Saray'da idi, her nekadar Kongre'de Demokratlar çoğunluktaysa da, Cumhuriyetçi Parti adayı Eisenhower'in başkanlığı alacağı muhakkaktı.

BÜYÜK BAŞARI

Amerikan anayasasına göre, Senato'nun üçte biri her iki senede bir yenilenir. Massachusetts, 1952'de yeni senatör seçecekti, eyalette Cumhuriyetçiler çoğunluktaydı ve genç Kennedy'nin rakibi Henry Cabot Lodge idi.

Henry Cabot Lodge da, genç Kennedy gibi köklü bir aileden geliyordu; parlamento tecrübesi Kennedy'den çok fazlaydı; Kennedy henüz üniversitede okurken, Henry Cabot senatör seçilmişti. Sonra Massachusetts, şimdiye kadar ancak iki Demokrat senatörü parlamentoya yollamıştı, hemen bütün seçimleri Cumhuriyetçiler kazanıyordu.

Bu kötü şartlar, yine Kennedy'nin azmini kırmadı; geniş bir seçim teşkilâtı kurarak kampanyaya girişti. İlerdeki mücadelesine ışık tutacak olan bu seçim kampanyasını, uzun yıllar yanında çalışan Ted Sorensen şöyle anlatır:

«Baba Kennedy, bir akşam Palm Beach'teki büyük malikânede, aile meclisine, 1952 seçimlerinin önemini uzun uzun anlattı ve genç John'un senatoya girmesinde büyük faydalar gördüğünü söyledi. Başta anne Kennedy ve bütün kardeşler onu dikkatle dinliyordu.

«Ben ve John Kennedy'nin birkaç yardımcısı bu sözleri şöyle yorumladık: Baba Kennedy, malî gücüyle oğlunu desteklemeye azimlidir. Hattâ günün birinde Joseph Patrick'i göndermek özlemiyle yandığı Beyaz Saray'a John Kennedy'yi yollamaya kararlıdır.

«Derken ertesi gün John Kennedy'nin seçim kampanyası başladı. İyi hazırlanmıştı doğrusu. Massachusetts'i bölgelere ayırmış, ekipler hâlinde çalışıyorduk.

«Belirli zamanlarda baba Kennedy'nin

Kennedy, Massachusetts senatörü iken

Senatör Kennedy, karısı Jacqueline ile beraber Senato'daki çalışma odasında.

lü ve ana problemlerine eğilmek fırsatını bulamıyacaktım. Oysa görüyorsun ki gerek iç, gerek dış problemlerde eskisinden daha tecrübeliyim».

Genç ve dinamik Kennedy, senatoya girdiği ilk yıldan itibaren sık sık kürsüye çıkar, ülkedeki sosyal ve ekonomik problemleri tartışırdı. Kennedy bir gün 40 yıldır senato üyesi olan Carl Hayden'e söz arasında:

— Siz Amerikan tarihini ve özellikle parlamento tarihimizi iyi bilirsiniz, dedi. Acaba eskiden de yeni seçilen senatörler sık sık kürsüye çıkıp konuşurlar mıydı?

Carl Heyden:

— Eski devirlerde yeni seçilen senatörler hemen hiç konuşmazlardı, diye cevap verdi.

Bununla beraber genç senatörün sık sık parlamento kürsüsünde tartışmaya girmesi, yıllanmış senatörleri kızdırmıyor, tersine pek çok senatör tarafından takdir ediliyordu. Hemen bütün siyasîler onun için «şuurlu, azimli ve çok enerjik» diyorlardı.

Genç Kennedy'nin apayrı siyasî eğilimleri taşıyan senatör dostları vardı. Demokratlar içinde muhafazakâr George Smathers onun iyi dostuydu. Hattâ Cumhuriyetçi Parti'nin liberal kanadına mensup John Sherman Cooper bile, Kennedy'nin soğukkanlılığına ve azmine hayran kalan senatörlerdendi.

«KENNEDY SAVAŞTAN NEFRET EDER»

6 yıllık bir politikacı olmasına rağmen Kennedy'nin öğreneceği pek çok şey vardı, senatörlüğünün ilk yıllarında gerek senato kürsüsündeki tartışmalar, gerek çeşitli kuruluşlarda yaptığı konuşmalarla kendisini yetiştirmesini bilmiştir.

Yakın yardımcılarından Ted Sorensen şöyle anlatır:

«Yanında bulunduğum 11 yıl içinde Kennedy'nin günde 10 sigaradan çok içtiğini görmedim. Yemeklerden sonra veya konferans sırasında puro içmeyi tercih ederdi. Yalnız Küba buhranından sonra, Havana purolarını içmekten vazgeçmiştir.

«Seçim kampanyası boyunca süt içmeyi tercih ediyordu. Bazen günde bir şişe bi-

Kennedy, II. Dünya Savaşı'nda.

ra içerdi. İstirahat anlarında da bir bardak viski veya domates suyu içerdi.

«Kennedy, senatoya yeni girdiği yıllardan beri resim çektirmekte bir hayli titizlik gösteriyordu. Arasıra «İyi ve yerinde çekilmiş bir fotoğraf, bir politikacı için hazine kadar değerlidir» derdi. Bilhassa gözlükle resim çıkartmaktan kaçınırdı. Daha sonraları başkan olunca yardımcılarından Ted Reardon'u bu işle görevlendirmiş, ondan basına dağılan resimlerin daha dikkatle seçilmesini istemiştir.

«Şuna da dikkat ettim: Kennedy pek çok bakımdan babasına benziyordu. Her iki Kennedy de sempatikti; her ikisinde de sıcak ve karşısındakinin gönlünü alacak İrlandalı gülüşü vardı. Baba Kennedy azıcık heyecanlıydı ve çabuk kızardı, buna karşılık genç Kennedy daha sakin ve soğukkanlıydı.

«Bir ortak yanları da şudur: Her iki Kennedy de savaştan nefret ediyordu. Yalnız baba Kennedy kuvvetli Amerika fikrini savunuyordu; buna karşılık John, Amerika'nın global bir hareket tarzı izlemesi fikrindeydi.

«1961 yılında felç geçirinceye kadar ailenin beyni ve çekirdeği hâlindeydi baba Kennedy; daima tenkid eder, iyi yapılanı beğenip takdir eder, zamanında emreder, zamanında tavsiyede bulunur, ama her zaman nazik ve sıcaktır.

«Ben, Robert Kennedy'yi ilk defa 1953 yılında gördüm. Fikirleri ve dünya görüşü henüz gelişmemişti, ama o da enerjik ve cesurdu. 1952 yılında senato seçim kampanyasını yaşından ve tecrübesinden umulmadık bir başarıyla yönetti».

KENNEDY EVLENİYOR

Senatör seçildikten bir yıl sonraydı. Genç Kennedy, Charles Bartletts'in evindeki toplantıda genç ve cazibeli bir kadınla tanıştı: Jacqueline Bouvier.

Jacqueline Bouvier bir zamanlar bir gazetede foto muhabirliği yapıyordu, zeki ve kültürlüydü; genç senatörü kısa zamanda etkisi altına almayı bildi. O yılın 12 eylülünde Newport'ta evlendiler.

Artık Kennedy, eskisi gibi serâzad hayata veda etmiştir; bir evi ve sorumluluğunu yüklendiği bir karısı vardır.

Ne yazık ki Kennedy evlendikten kısa bir süre sonra hastalandı, omurgasındaki ârıza nüksetti. Hastalığı sırasında gösterdiği iradeye birçok dostları hayran kalmıştır.

Genç Kennedy'nin senatör seçilmesi, baba Kennedy'yi bir hayli memnun etmişti; her ne kadar ölen oğlu Joseph Patrick'i unutmamıştı ama, genç John'un gösterdiği başarı, onu ümitlendirmiyor değildi.

Baba Kennedy'nin bu arzusu, bazı gazeteler tarafından hissedilmişti ve zaman zaman kamu oyuna duyuruluyordu. 1957 yılında «Saturday Evening Post» adlı ünlü Amerikan dergisi bir makale yayınlıyarak şöyle dedi:

«Kennedy taraftarları geleceğe ümitle bakmaktadırlar. Çok uzak olmayan bir zamanda Jack, Beyaz Saray'da oturacak, Bobby de — Robert Kennedy — hükümette adalet bakanı olarak görev alacaktır. Tabiî en küçük Kennedy Teddy'yi unutmamak lâzım. Teddy Kennedy de Massachusetts senatörü olacak».

Bu, bir kehânet sayılmamalıdır. Aslında genç Kennedy, senâtör olduğu gün kararını vermişti.

(Devamı var)

Sinemanın

75 Yılı

Yazan: Erman Şener

HER yıl aralık ayı sonunda dünyanın dört bir tarafına dağılan sinematekler, sinema kulüpleri, sinema dernekleri ve benzer kuruluşlar kendi çaplarında bir «kutlama töreni» düzenler ve sinemanın sene-i devriyesini kutlarlar.

Bu yıl, bu törenler her zamankinden daha parlak olacak. Bütün dünyada sinema sanatına gönül verenler, düzenlenen toplu gösterilerde sinemanın ilk yıllarını, bu yıllarda çevrilen ilk filimleri merak ve heyecanla seyredecekler. Çünkü, 29 aralık 1970'de sinemanın 75. yılını kutluyoruz.

SİNEMANIN BAŞLANGICI

Sinemanın başlangıcı olarak herkesçe kabûl edilen kesin bir tarih vermenin imkânı yok. Konuya eğilen sinema tarihçileri bu konuda başka başka fikirler ileri sürüyorlar. Kimine göre «fotoğraf», sinemaya ulaşmak için bir araçtır. İnsan önce resim yapmış, sonra resmi makine aracılığı ile elde etmiş, daha sonra da duran resme hareket vermeyi düşünmüştür. Bu iddiayı ileri sürenler, sinema fikrinin başlangıcını 20.000 yıl öncesine kadar uzatıyorlar ve İspanya'da, Altamira mağaralarında bulunan ilk resimleri delil olarak gösteriyorlar.

Sinemanın başlangıcı konusunda daha kabûl edilebilir görünüşte olan diğer iddia şudur: Sinemanın başlangıcı, insan gözündeki hususiyetlerden birinin keşfiyle çok yakından ilgilidir. Gözdeki retina tabakası, akseden bir görüntüyü, o görüntü kaybolduktan sonra da bir süre görmeye devam eder. Meselâ bir elektrik ampulü saniyenin yirmide biri kadar bir zaman içinde sönüp yanarsa biz bunun farkına varmayız. Çünkü ışın söndüğü anda retina tabakasında kalan ışık intibaı bu kısa süre içinde kaybolmaz. Yeniden yanan ışık bu tabakaya gelince göz ikisini otomatik olarak birleştirir. Hızla çevrilen bir sigaranın ateşinin gözde bir çizgi şeklinde gözükmesi de gözün bu hususiyetiyle ilgilidir.

Bu husus «keşfedildikten« sonra, iş mantığa kalmaktadır. Zaten göze birbirini izleyen birçok resim birden yollarsak ve retina tabakasında bunlardan biri tamamen silinmeden ikincisi gelirse, göz bunları otomatik olarak birleştirecektir. Yani «bardağı alan, suyu içen» adamın bu hareketlerini seri fotoğraflarla peşpeşe göze gönderirsek, göz bunların hepsini birleştirecek, resme hareket verilmiş olacaktır.

İşin enteresan tarafı, gözün bu hususi-

yetinin M.Ö. IV. yüzyılda bilinmesidir. Ünlü filozof Aristo «Rüyalara Dair» adlı eserinde bundan bahsetmiş, içlerinde Arap bilgini İbnü Haldûn'un da bulunduğu birçok ilim adamı, asırlar boyunca bu hususiyeti incelemişlerdir. Nihayet 1924 yılında İsviçre asıllı bir İngiliz olan Peter Mark Roget «retine intıbaları ile hareket eden cisimlerin alâkası»nı Royal Academy'ye bildirir.

1823 yılında, dünyanın ilk fotoğrafı Fransız Joseph Nicéphore Niepce tarafından çekildi. «Hazır sofra» adı verilen bu fotoğraf için 14 saat (bazı kaynaklara göre de 12 saat) poz verilmişti. Niepce, daha sonra Jacques Daguerre'le birleşti. Bu iki mucit Dagueréotypie'yi geliştirdiler (1838). Nihayet 1851 yılında «saniyede fotoğraf» elde etmek kabil oldu.

FOTOĞRAF İCAT EDİLİYOR

Bu dönemin en renkli sineması Etienne - Jules Marey adlı bir Fransız'dır. Bir fizyoloji bilgini olan Marey, atların hareketinin tahlili için birtakım resimler yaptırmıştı. Muybridge aynı şeyi daha bilimsel bir yoldan yapmanın çarelerini aradı. Californialı bir zenginin malî desteğini sağlayarak bir pist ve pistin kenarında 24 kulübe yaptırdı. Her kulübeye bir fotoğrafçı yerleştirdi, kendisi de kumanda mevkiine geçti. Böylece atların hareketine ait bir seri fotoğraf elde etti. Muybridge'nin bu çalışmaları Marey'e yeni bir fikir verdi. O da «çifte ile makineli tüfek» karışımı olan bir makine yaptı ve «fusil photographique» adını verdiği bu makineyle aynı cam plaka üzerine 12 resim almaya muvaffak oldu.

OYUNCAKLAR

XIX. yüzyıl sinemanın doğum sancılarının başladığı devirdir. Bu yüzyılda birçok oyuncak yapıldı. Bunların hepsinde de gözün — yukarıda belirtilen — hususiyetinden faydalanılıyor ve resme hareket veriliyordu. Meselâ, Jean - Antoine Nollet adlı bir Fransız rahibi, fizikçi Newton'un çarkından faydalanarak «göz kamaştıran topaç»ı yapmıştı. İngiliz doktoru John Ayrton çocuğunu eğlendirmek için «thaumatrope» adlı bir âlet imâl etti. Bu, bir tarafında kuş, diğer tarafında kafes resmi yapıştırılmış olan yuvarlak bir kartondan ibaretti ve karton hızla çevrilince insan, kuşu kafesin içinde görüyordu.

Bu tür oyuncakların en meşhuru 1834'de William George Horner'in meydana getirdiği «zootrope» dur. Horner, Belçikalı

Marey'in «Fotoğraf» Silâhı: E. J. Marey çifte ile makineli tüfek karışımı bir âlet yapmış ve bununla aynı cam plaka 12 fotoğraf üzerine almayı başarmıştı.

Retina tabakasının hususiyetinden faydalanılarak yapılan oyuncaklardan Aytron'un «Thaumatrope» u (solda), Edison'un «tek kişilik sineması» (sağda).

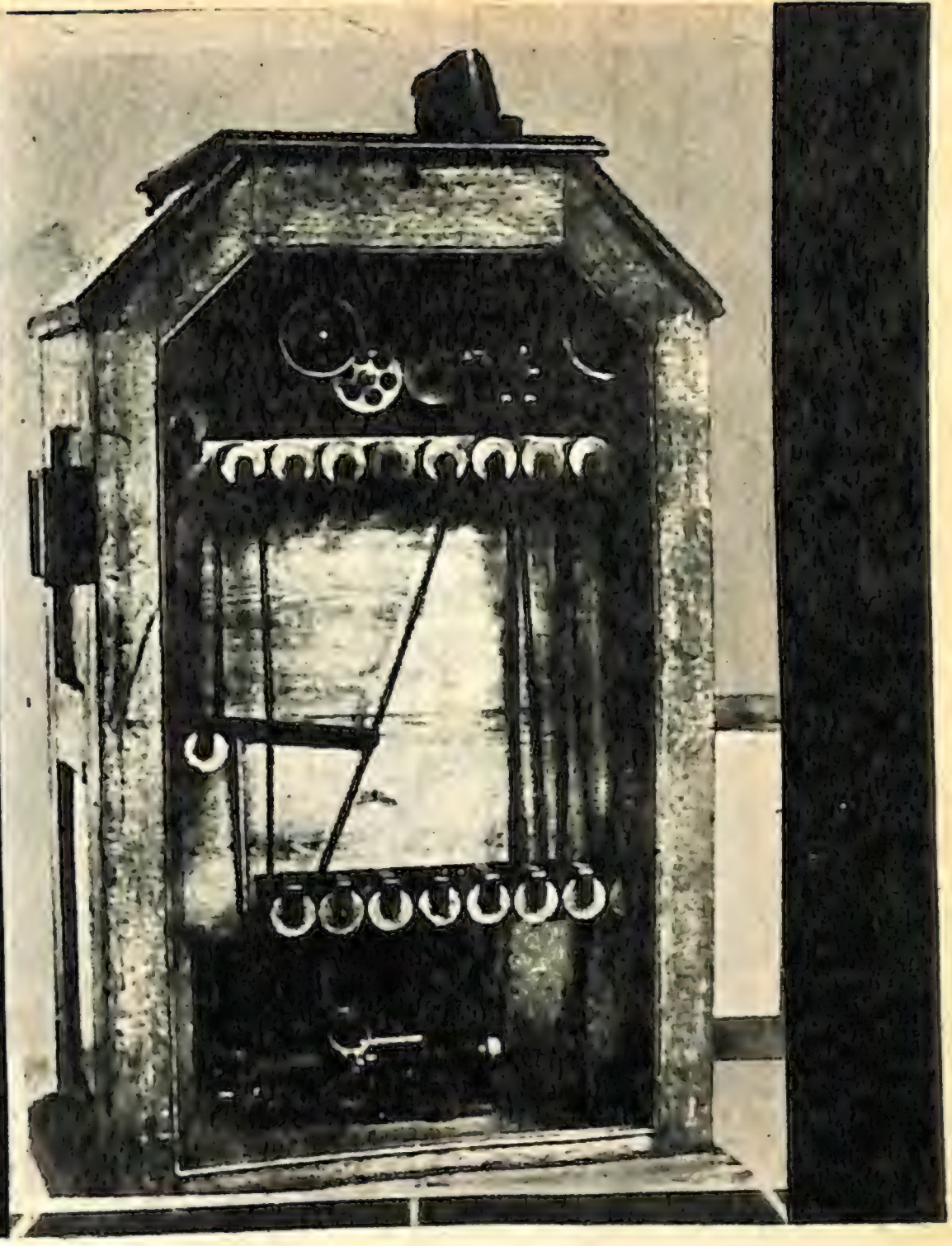

Plateu'nun «phénakistiscope» u ile Avusturyalı Prof. Stampfer'in «stroboscope» undan faydalanarak «zootrope» u meydana getirmişti. Zootrope'ta hareketi verebilmek için fotoğraf değil, elle yapılmış resimler kullanılıyordu.

Takvimler 1853 yılını gösterirken çok önemli bir şey oldu. Avusturyalı Franz Von Uchatius, firavunlar zamanından beri bilinen ve (lanterne magique) XVII. yüzyılda Alman Cizvitleri tarafından tekrar ortaya sürülen «büyülü fener»den yararlanarak elle yapılmış resimleri perdeye yansıttı.

SİNEMAYA DOĞRU

Fotoğraf icat edilmiş, resmin perdeye yansıtılması denenmişti. Bütün bunlar olurken, bir yandan da «filim» üzerindeki çalışmalar devam ediyordu. Muhtelif şahıslar, türlü filimler buldular, ama bugün dahi kullanılan 35 milimetrelik yanları delik standart filmi Thomas Alva Edison buldu.

Edison, filimden sonra bu defa «tek kişilik sinemayı» icat etti. Edison'un «kinetoscope» adını verdiği bu âlet ancak tek kişinin yararlanabildiği bir sinemaydı. Ünlü bulucu tek kişinin yararlandığı bu sinemayı geliştirmek ve daha çok kişinin seyredebileceği hâle getirmenin imkânlarını araştırma konusunda ise şöyle konuşuyordu: «Sinema filimlerini herkesin görebileceği şekilde oynatmak mı? Sanıyorum bu delilik olur. Böyle bir şeyin altın yumurtlayan tavuğu kesmekten farkı yoktur».

Aynı konu üzerinde çalışan başkaları ise, Edison'dan epey farklı düşünüyorlardı. Bunların arasında Lumière kardeşler de vardı. 5 şubat 1895'te New York'ta bazı kimselerin Kinesoscope esasından gerçekleştirdikleri «The Marvelous Cinematografh» deneyinin haberi Lyon'a gelince, Lumière'ler Kinetoscope üzerindeki çalışmalarına hız verdiler ve nihayet 1895 yılı mart ayında «cinématographe» adını verdikleri âleti meydana getirdiler.

1895 yılının mart ayından, yıl sonuna kadar olan devre, sinema tarihinin en hızlı devresidir. Yeni buluşlar, yeni makineler, yeni gösteriler birbiri peşisıra meydana çıktı. Nisan ayında New York'ta Latham Brothers'in «Panoptikon»u, eylülde Atlanta'da C. Jerkins'le T. Armat'ın «Phantascope»u, kasımda Berlin'de Max Skaladanowski'nin «Bioscope»u birbirini kovaladı. Nihayet gerçek anlamıyla dünyadaki ilk sinema gösterisi 28 aralık 1895'te Paris'de, Capucine bulvarındaki

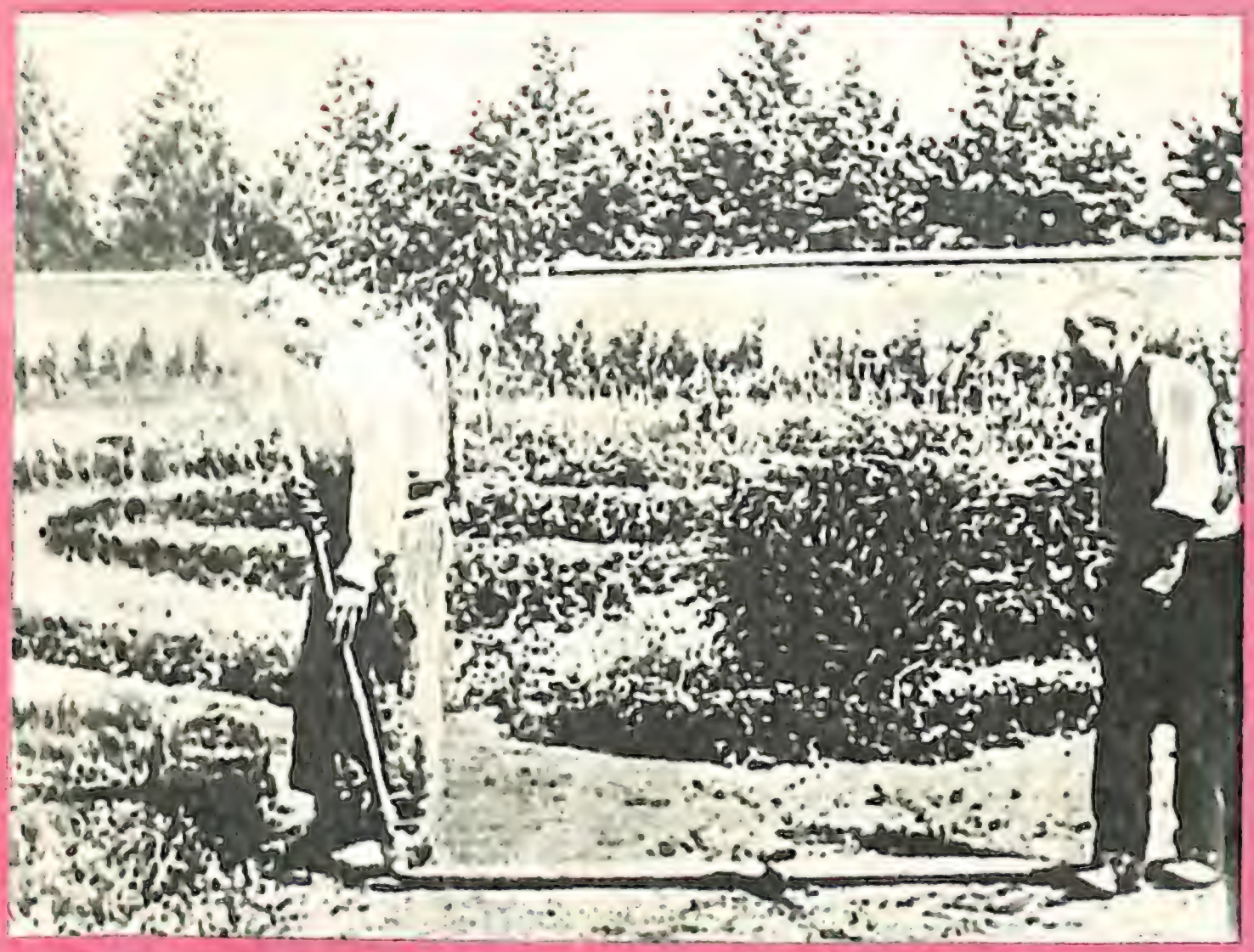

İlk komedi filmi: Lumière'lerin çevirdiği kısa filimlerden biri: «L'Arroseur arrosé» (1895).

Grand Café'de Louis Lumière ve kardeşi tarafından yapıldı.

İLK FİLİMLER

Lumière kardeşlerin sinematografı diğer âletlere nazaran bazı üstünlükler taşıyordu. Bunların en başta geleni makinenin hem alıcı, hem basıcı, hem de gösterici olarak kullanılışıydı. Bu âletle çekilen ve oynatılan ilk filim «La Sortie des Usines Lumière» (Lumière Fabrikalarından Çıkış) adlı dökümanter bir filim, Lumière kardeşlerin Lyon'daki fabrikalarından işçilerin çıkışı sırasında çekilmişti. Louis Lumière'nin çevirdiği filimlerin en önemlisi, «L'arroseur Arrosé (Sulanan Sulayıcı)» dır. Bu kısa filim önceden hazırlanan bir senaryo ile çevrilen ilk filimdi. Dünyanın ilk konulu filmi olan «L'arroseur Arrosé» aynı zamanda ilk komedi filmi özelliğini de taşıyordu.

SİNEMANIN SİHİRBAZI MELİES

Sinemanın ilk yılları dikkate alındığında Lumière kardeşlerin «öncü» oluşun dışında fazla önemli olmadıkları görülür. Bu dönemin asıl önemli adamı, yine bir Fransız olan Méliès'tir. Sonraları «Sinemanın Sihirbazı» olarak adlandırılacak olan Georges Méliès, Lumière kardeşlerden makine satın alamamış ve İngiliz Robert William Paul'den aldığı makineyle çalışmalara başlamıştı. Tâbir câizse, Méliès, sinemada sinemayı ilk deneyen sanatçıdır. Bugün bile kullanılan sinema hilelerinin çoğu Méliès tarafından bulunmuştur. Önceleri «Une Partie de Cartes» (Bir İskambil Partisi) gibi «basit» filimler yapan Méliès sonraki yıllarda sinemada şaşırtıcı şeyleri gerçekleştirdi, sinema hilelerinden yararlanarak Jules Verne'in «Aya Seyahat» adlı eserini bile beyazperdeye getirdi.

BİRKAÇ ENTERESAN NOT

28 aralık 1970'de ilk sinema gösterisinin 75'inci yılını kutlayacağız. Lumière ve Méliès'le başlayan yolculuk sırasında Griffith'ler, Bunuel'ler, Flaherty'ler, Bergman'lar, Lang'lar, Eisentsein'ler, Godard'lar yedinci sanatın şaheserlerini meydana getirdiler. Sinema çağımızın en yaygın ve en etkili sanatıdır. Hergün, dünyanın dört bir yanında birçok sinema salonu kapılarını açmakta, milyonlarca insan filim seyretmektedir. Bu sanatın gelişimi ve bir eğlence aracı olmaktan çıkıp bir sanat hâline gelişinin hikâyesi en azından sinemanın doğuşu kadar enteresandır. Birkaç enteresan not:

1896... «The May Irwin - John Rice Kiss» (May Irwin'le John Riss'in Öpüşmesi) adlı filimde ilk öpüşme sahnesi yer aldı.

1896... Sinemada ilk travelling'in (kameranın hareket etmesi) kullanılışı (Lumière kardeşlerin açtığı kursta yetişen operatörlerden Promio, Venedik'te gondolla gezerken, kamerasını çalıştırarak ilk travelling'i yaptı, aynı şeyi kısa bir süre sonra filim çekmek için geldiği Haliç'te tekrarladı. Böylece sinema tarihindeki ikinci travelling Istanbul'da yapılmış oldu).

1902... İlk kovboy filmi çevrildi.

1908... İlk canlı resim (Cartoon) filimleri çevrildi.

1910... «Yıldız oyuncular» (Star) modası başladı.

1922... Sinema üzerine laboratuar çalışmaları başladı, montaj alanında önemli adımlar atıldı.

1926... Sesli sinemanın başlaması.

1927... Geniş perde sistemleri deneyinin başlaması.

1935... İlk renkli filimler.

Türkiye'de Sinema

«TAM senesini söyliyemiyeceğim ama galiba 1896 - 97 sıralarında idi. Bir cumartesi günü ağabeyim Nejat'la beraber mektepten çıktık... Nehârî arkadaşlarımızdan biri yolumuzu kesti:

«— Haberiniz var mı? dedi. Şurada, Sponek'in salonunda bugün sinematograf göstereceklermiş. Pek meraklı birşey diyorlar. Yeni icad olunmuş... Fotoğrafın canlısı gibi birşeymiş».

Ercümend Ekrem Talu «halka açık» ilk sinema gösterisini 15 ekim 1943 tarihli (Perde - Sahne) mecmuasında yayınladığı anılarında böyle hikâye ediyor.

SİNEMANIN TÜRKİYE'YE GİRİŞİ

Sinema Türkiye'ye, Galatasaray'daki Sponeck birahanesinde yapılan (ve yukarıda Ercümend Ekrem'in anlattığı) bu gösteriyle girmiş değildir. Hemen bütün Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da sinema önce saraya girmiş, sinematograf ilk defa padişah huzurunda oynatılmıştır. Ayşe Osmanoğlu önce Hayat Mecmuası'nda yayınlanan, sonra kitap hâline getirilen «Babam Abdülhamid» adını verdiği anılarında bu ilk gösteriyi şöyle anlatıyor:

«Bernard taklit ve hokkabazlık yapar, her yıl babamdan izin isteyerek Fransa'ya gider, birtakım yeni şeyler öğrenip gelirdi. Saraya sinemayı bu getirmiştir. O zamanki sinemalar şimdiki gibi değildi. Perde büyük fırçalarla ıslatılır, (filim) küçük parçalar hâlinde gösterilirdi. Bu parçalar pek karanlık görülür, filim bir dakikada biterdi».

Yine bu yıllarda (yani 1896 - 97'de) Beyoğlu'nda fotoğrafçılık yapan Vafiadis'in dünyadaki ilk sinema gösterisi yapan Lumière kardeşlere bir mektup yazarak «sinematograf âletinden» istediğini biliyoruz. Lumière kardeşlerin ellerinde fazla makine olmadığı gerekçesiyle bu isteğe olumlu cevap veremedikleri ve açtıkları kursta yetişen Promio adlı bir sinemacının Türkiye'ye gelip «Istanbul, Yafa, Kudüs ve başka yerlerde» filim çektiği de ön bilgilerimiz arasındadır.

SİNEMA OKULA GİRİYOR

Galatasaray'daki Sponeck birahanesinde halka açık ilk sinema gösterisini düzenleyen, Sigmund Weinberg adlı «karışık» bir adamdır. Weinberg Leh asıllıdır ama, nedense Romen pasaportu taşımaktadır. O yıllarda Lumière kardeşlerle rekabet eden Pathé şirketinin Türkiye acentasıdır. Sinemanın geleceğine inanan Weinberg, Sponeck'te başlattığı gösterileri Beyoğlu'ndaki Concordia'da devam ettirir. Yine bu dönemde Matolon (Beyoğlu'nda, Lüksemburg apartmanında kiraladığı bir

Kamera başında: Uzkınay, Kurtuluş Savaşı sırasında çektiği belge filmini sonraki yıllarda «genişletmişti». Resimde, bu «genişletme» çalışmaları sırasında kamera başında görülüyor.

odada), Cambon (Beyoğlu'nda Variétès Tiyatrosu'nda) adlı kişiler de «sinematograf gösterileri» yaparlar. Ama içlerinde en ısrarlısı, bu işe en inanmışı Weinberg'dir. Sonunda Türkiye'nin ilk sinemasını açmak da ona nasip olur. Weinberg, Şehzâdebaşı'ndaki Fevziye Kıraathanesi'nde, Karagözcü Kâtip Salih'in «hayal perdesini» beyazperde yerine koyup yaptığı gösterilerde de büyük başarı kazanınca 1908'de Tepebaşı'nda «Pathé Sineması»nı açar. 1897 ve 1899 yıllarında yapılan bu iki gösteriden başka, 1900 yılında Beyoğlu Odeon Tiyatrosu'nda da bir filim gösterisinin yapıldığı bilinmektedir.

Bu sinemanın en «gedikli müşterisi» Fuad Efendi adında genç bir adamdır. Istanbul Sultânîsi'nde fizik laboratuarı memuru olan Fuad Efendi (1), gel-git derken, Weinberg'le ahbap olur ve ondan filimleri makine dairesinde seyretme iznini koparır. Böylece Fuad Efendi'nin «staj» devri başlar. Makine dairesinde filim yerine makinisti seyrederek «filmin nasıl gösterildiğini» öğrenmeye çalışır. İşi tamamen öğrendiğine kani olunca, hemen Istanbul Sultânîsi'nin o zamanki müdürü Ebulmuhsin Bey'e çıkar, ondan okulda öğrencilere filim gösterimi için izin ister.

Ebulmuhsin Bey, aydın fikirli, gönlü yeniliklere açık bir idare adamıdır. Fuad Efendi'nin teklifini kabûl eder ve filim seçimi işiyle okulun tarih öğretmeni Şâkir Bey'i (2), gösterim işiyle de Fuad Efendi'yi görevlendirir.

İLK TÜRK FİLMİ «AYASTEFANOS ÂBİDESİNİN YIKILIŞI»

(93 Harbi) olarak anılan 1877 - 78 Osmanlı - Rus savaşı sırasında, Rus ordulaı Yeşilköy (Yeşilköy'ün o zamanki adı Ayastefanos'du) önlerine kadar gelmişler ve burada bir kısmında savaşta ölen askerlerin kemikleri bulunan, bir kısmı ise rahip ve askerlerin ikametlerine tahsis edilen yarısı «anıt», yarısı «ikametgâh» bir garip bina kurmuşlardı. 14 kasım

---

(1) Fuat (Uzkınay) Efendi hakkında çıkan yazılar ve konuyla ilgili kitaplar onun «Istanbul Sultânîsi dahiliye şefi» olduğunu yazarlar. «Yeşilçam ve Türk Sineması» adlı kitabımızla ilgili olarak Ekim 1968'de konuştuğumuz Şakir Seden, Fuat Uzkınay'ın «fizik laboratuvarı memuru» olduğunu söylemiştir.

(2) Şakir Bey halen sağdır. İlk Türk özel yapımevi olarak 1922'de kurulan ve günümüzde de filim yapımına devam eden «Kemal Filim» şirketini kurmuştur.

1914'de düzenlenen miting sırasında bu bina da yıkılacaktı.

Olayın sinemamız açısından olduğu kadar, harp tarihi açısından da dikkati çeken tarafı şudur: O gün, Yeşilköy'de, Avusturya'daki «Sacha - Messter Film Gesellschaft» şirketinin elemanları da olayın filmini çekmek için hazırlık yapmışlardı. Bu durum, iki gerçeği bir defa daha meydana çıkarmaktadır. O gün filimciler de orada olduğuna göre bu miting, müretteptir.

Miting önceden hazırlanan programa göre devam eder ama, son dakikada işin rengi değişir. Mitinge katılan halk bu olayın mutlak filme alınması gerekliyse, bunu bir Türk'ün yapmasında ısrar ederler. Ama bu işi bilen bir Türk yoktur. Akla hemen Fuad Efendi gelir. Seferberliğin ilânıyla birlikte yedeksubay olarak orduya alınan Fuad Efendi bulunup getirilir, hemen orada Avusturya'lı filimcilerden birkaç saat ders aldıktan sonra, anıta 150 metre mesafeye konan kameranın başına geçer ve «Ayastefanos Âbidesinin Yıkılışı» adlı 150 metrelik ilk Türk filmini çeker.

SİNEMA ASKERE ALINIYOR

I. Dünya Savaşı sırasında Almanya'ya giden Enver Paşa, orada, o güne kadar yabancısı olduğu bir şeyle karşılaşır. Alman ordusunda bir «sinema kolu» vardır ve bu kol, vesika filimleri çekmekte, savaş propagandası yapmakta, acemi eratı yeni silâh ve muharebe usulleri hakkında eğitmektedir. Bu, Paşa'nın çok hoşuna gider. Ama ondan da çok hoşuna giden birşey vardır: Almanya'da kendi filmini seyretmesi.

ENVER PAŞA, ADINI KURŞUNLA YAZIYOR

Bu seyahat sırasında bir sabah Enver Paşa'yı bir poligona götürürler ve atış yapmak isteyip istemediğini sorarlar, Paşa kabûl edince, karşısına Alman ordusunun namlı nişancılarından bir subayı çıkarırlar. Enver Paşa önce rakibinin ateş etmesini ister. Alman subayı hedefe 6 kurşun sıkar, altısını da hedefe isabet ettirir. Paşa, yaverinin de atış yapmasını ister, yaver de 6 el ateş eder, altısında da hedefi bulur. Herkes merakla «Ne yapacak?» diye beklerken, Enver Paşa da, iki eline iki silâh alıp ateş etmeye başlar. Hayret! Kurşunlardan hiçbiri hedefe isabet etmemekte, hepsi dairenin üst yuvarlağının dışına gitmektedir. Eski Türkçe bilen bir Alman subayı, Paşa son kurşunu

İlk Türk sinemacısı: «Ayestafanos Âbidesinin Yıkılışı» adlı ilk filmini çeken Fuad Uzkınay kurtuluştan sonra uzun yıllar Ordu Film Çekme merkezinde çalışmış ve buradan emekli olmuştur. Yukarıdaki resimde Uzkınay (sağda) o yıllarda bir dinlenme anında görülüyor.

Orduda: Fuad Efendi Istanbul Sultânîsi'nde fizik laboratuarı memuru olarak çalışırken seferberliğin ilânı üzerine yedeksubay olarak askere alınmıştı.

sıkarken, dehşetle ayağa fırlar:

— «Enver Paşa... Enver Paşa... Paşa, kurşunla adını yazdı».

O günün gecesi Enver Paşa'yı karanlık bir odaya götürürler ve poligonda çekilen filmi gösterirler. Enver Paşa hemen orada yaverine not aldırır:

Osmanlı ordusunda da bir sinemacılık kolu kurulacaktır.

«MERKEZ ORDU SİNEMA DAİRESİ»

Enver Paşa'nın emriyle 1915 yılında kurulan «Merkez Ordu Sinema Dairesi» nin başına Sigmund Weinberg getirilir. Mazhar Yalay ve Cemal Filmer gibi elemanların da görev aldıkları dairede Fuad Uzkınay da Weinberg'in yardımcısıdır. Ancak, dairenin kuruluşu üzerinden iki yıl geçmeden bu işbölümünde mecburî bir değişiklik yapılır. Romanya'nın, imparatorluğa savaş ilân etmesiyle bir anda «düşman tebaası» oluveren Weinberg görevinden alınır, yerine Uzkınay getirilir.

Merkez Ordu Sinema Dairesi'nin 1915-1919 yılları arasınra dokümanter filimleri şunlardır: «Anafartalar Muharebesinde İtilâf Ordularının Püskürtülmesi», «Harbiye Nâzırı'nın Kıta Teftişi ve Batum Manzarası», «Çanakkale Muharebeleri», «General Thowsend», «General Thowsend ve Hindli Üsera», «Von der Goltz Paşa'nın Cenaze Merasimi», «Galiçya Harekâtı», «Esir İngiliz Generali», «Galiçya'da 19. Süvari Müfrezesi», «Alman İmparatorunun Dersaadete Gelişi», «Alman İmparatoru'nun Çanakkale'yi Ziyareti», «At Yarışları», «Abdülhamid'in Cenaze Merasimi», «Sultan Reşad'ın Cenaze Merasimi», «Vahideddin'in Biat Merasimi», «Vahideddin'in Kılıç Alayı».

FUAD UZKINAY KİMDİR?

Bu filimlerin hemen tamamında rejisör ve kameraman olarak çalışan Fuad Uzkınay, 1888 yılında Üsküdar'da doğmuştur. Savaştan sonra da sinema sahasında çalışan Uzkınay, Cumhuriyet'ten sonra ordu bünyesinde kurulan Filim Çekme Merkezi'nin laboratuar grup âmirliğine atanmış ve emekli olduğu 1953 yılına kadar bu görevde bulunmuştur. İlk Türk sinemacısı Uzkınay, birçok konulu filimde de görev almıştır ama, en büyük eseri Kurtuluş Savaşımız sırasında çekilen ve sonradan eklenen parçalarla meydana getirdiği «İstiklâl» adlı dokümanter filimdir. Uzkınay'ın gerek Türk filimciliğine ve gerekse Ordu Filim Çekme Merkezi'ne yaptığı hizmetler dikkate alınarak 1959 yılında yapılan bir dublaj salonuna onun adı verilmiştir.

Dokümanter filmi alanındaki çalışmaları, sadece Merkez Ordu Sinema Dairesinin yaptıklarından ibaret değildir. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti de 1916 yılında filim çalışmalarına katılmış, Istanbul işgal edilince, Merkez Ordu Sinema Dairesi'nin ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin elindeki sinema araçlarının düşmanın eline geçmemesi için Malûl Gaziler Cemiyeti'ne devredilerek sinema çalışmaları bu kurum eliyle yürütülmüştür.

Yine bu ilk yıllarda Weinberg'in başladığı «Leblebici Horhor» adlı konulu filim, baş oyunculardan birinin ölümü üzerine, «Himmet Ağa'nın İzdivacı» da seferberliğin ilânı üzerine artistlerden bir kısmının askere alınışıyla yarım kalmış; 1916 yılında Sedat Simavi, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti hesabına «Pençe» ve «Casus» adlı ilk Türk konulu filimlerini çevirmiştir.

Parlak bir gazetecilikten vatan hainliğine kadar düşerek linç edilen bir münevverin hayat hikâyesi

Ali Kemal

Yazan: Şemsettin Kutlu

3

BİRİNCİ Dünya Savaşı bütün şiddetiyle devam ediyordu. Osmanlı orduları gerçi şimdiye kadar hemen hiçbir cephede belirli bir mağlûbiyete uğramamıştı ama; ortalıkta öylesine ağır, öylesine sinsi bir hava esiyordu ki, her şeye rağmen yakında kötü günlerin geleceğini her hâliyle hissetiriyordu.

Bir zamanların afacan mahalle çocuğu, haylaz öğrencisi, çok genç yaşında Avrupa'ya kaçıp geri dönen acar Mülkiyeli, siyasî davranışlarından dolayı okulunu bitiremeden Haleb'e sürülen hürriyet dâvacısı Ali Kemal, artık yorgun bir Büyükada sürgünü idi. Savaş başladıktan kısa bir süre sonra, iktidarda bulunan İttihad ve Terakki Partisi, onun çıkardığı «Peyam» adlı gazeteyi kapatmış, kendisini ya memleketi terke, ya da Büyükada'da suya sabuna karışmadan oturmaya zorlamıştı. Kendini bildi bileli, zaman zaman yurt dışında yaşamak mecburiyetinde kalan Ali Kemal, yabancı ülkelerde sürtmektense, Büyükada'da menkûb kalmayı tercih etmişti. İşte yıllardır buradaydı ama, birkaç güne kadar artık Istanbul'a göç edecekti. Bir zamanlar, işleri için olsun, Istanbul'a inmesi binbir formalite ile engellenen eski yazara uygulanan kayıtlar ve şartlar alabildiğine gevşetilmişti. Bunun başlıca sebebi iktidardakilerin savaşın geleceğinden ümidi kesmeleri olmalıydı; yoksa can düşmanı bildikleri kimseler, kendisine bu lutfu aslâ bağışlamazlardı. Ali Kemal böyle düşünüyordu.

Serin, tatlı bir akşamdı. Artık yaşı elliyi bulmuş olan Ali Kemal, ertesi gün Istanbul'da tuttuğu eve taşınacağı için, o gün adada tek başına uzun bir gezinti yapmayı tasarlamış, Nizam yolunu takip ederek Dil'e kadar uzanmıştı. Dil'de, ötede beride tek tük aileler veya kendi başına gezinen kimseler vardı. O da tâ uca kadar gitmiş, buradan Marmara'nın batıya uzanan enginlerini uzun uzun seyretmişti. Duygulu ve alabildiğine hayal dolu bir günüydü. Halep'ten sonraki mazisi — âdeta inatla — gözlerinden ve gönlünden çağıl çağıl akıyordu. Ortalık kararıncaya kadar orada kaldı. Sonra bir arabayla evine döndü. Yemeğini yedi. Her akşam kulübe çıkıp biraz oyun oynamak en büyük zevkiydi. O akşam canı istemedi. Erkenden yatağına çekildi. Biraz bir şeyler okuduktan sonra ışığı söndürdü. Fakat uyuyamadı. Halep'ten sonra mazisi durmadan: «İlle beni yeniden yaşa!...» der gibi bir türlü zihninden ayrılmıyordu.

Yaşadı ve geçmiş günlere doğru dalıp gitti:

Hey gidi hey;nereden başlayıp nereye gelmişti? Bundan sonra da nereye kadar gidecekti. Bundan sonra nereye gideceği — şüphesiz — tam bir meçhuldü ama, ne-

reden başlayıp nereye geldiğini biliyordu. Fırtınalı başlayıp, kendisini Haleb'e kadar sürükleyen hayatı, Haleb'ten sonra daha da çalkantılı geçmişti. Suriye, Filistin yolundan Mısır'a kaçmayı düşünürken bir gün kendisini ansızın Istanbul'da bulmuştu. Bulmuştu ama, artık «sürgün» olarak mimlendiği için, ana kucağı olan bu büyük şehirde barınmak imkânını yine bulamamıştı. Yakalanıp yeniden Haleb'e yollanacağını sezince, bir yolunu bulup ikinci defa Paris'e kaçmıştı. Büyük şehri, bu ikinci gelişinde ilkinden çok daha alımlı bulduğu için olmalı ki, bu sefer de ciddî bir öğrenim yapma yoluna girememişti. Babasının hâli vakti hâlâ yerindeydi ve kendisine yeterince para geliyordu. Hele ki yaşı da yirmiyi çoktan aşmıştı. Bütün bu sebeplerle geziyor, tozuyor, eğleniyor; zaman zaman oradaki Jöntürkler'in toplantılarına da katılıyordu. Ne var ki onlarla aralarında bir fikir ayrılığı başlamıştı ve bu ayrılık gittikçe artıyordu. Ali Kemal onları, onlar Ali Kemal'i beğenmiyorlardı. Bu beğenmemenin temelleri ne olursa olsun, ortaya kendisi aleyhine kötü bir durum çıkıyor ve gün geçtikçe belirli bir hâl alıyordu: Karşılıklı birbirini çekememek ve karşılıklı birbirinden nefret...

Resmen kayıtlı bir öğrenci olarak değil, fakat serbest bir öğrenci olarak «Sorbonne» Üniversitesi'ne devam eden, özellikle «Sciences Politiques» de Albert Sorel'in, Albert Vandal'ın derslerini büyük bir zevk ve şevkle takip eden Ali Kemal, zaman zaman, Larroumet'nin derslerine de koşuyor ve muhakkak ki bu değerli hocalardan çok şeyler kazanıyordu.

Bir gün —biraz da Paris'teki öteki Türkler tarafından itilmiş olmanın verdiği iç ezikliği ile— kendi nefsinde iki önemli karara vardı; bu kararların biri pek güzel ve aydınlıktı. Onu gerçekleştirdiği takdirde bir taşla sadece iki değil, üç, dört kuş vuracaktı: Bu, Istanbul'daki gazetelerden birisine «Paris Mektupları» yazmaktı. Bunu başarabilirse hem arkadaşlarını enikonu kıskandıracak, hem Türk edebiyatında yeni bir tarz açıp şöhrete ulaşacak, hem de yazılarına karşılık gazeteden gelecek parayla geçimini daha da rahatlatacaktı. Bütün bunlardan önemlisi, kızdırmış olduğu Abdülhamid idaresini, Paris'te sadece edebiyat ve sanatla meşgul olduğuna inandırarak, kendisine karşı yumuşatacaktı.

Bu, iyiydi hoştu ama, gerçekleştirilebilmesi için öteki kararına da yön vermesi gerekiyordu. Bu karar —doğru doğru dosdoğru— öyle pek de şerefli bir şey değildi; ama Abdülhamid idaresini yumuşatması, kendisine inandırması ve birincisinin gerçekleştirilmesine yol açması bakımından şarttı. Paris'teki Türkler hakkında saraya zaman zaman bazı bilgiler göndermek...

Bu düşünceye saplandığı zaman, günlerce, nefsiyle mücadele etmişti. Acaba yaptığı şey pek çirkin, hattâ pek alçakça değil miydi? Ama o, her şeyden önce, pratik bir hayat adamıydı. Bu yüzden, çeşitli sebeplerle kendine isyan eden vicdanını kısa zamanda susturmuş, rahata kavuşturmuştu. «Adam sen de» diye düşünüyordu: «Göndereceğim raporlar —haydi daha açık söyliyeyim— jurnallar, buradakiler için herhangi bir tehlike teşkil etmez ki... Memlekette olsalar, sürgün gibi, hapis gibi cezalara çarptırılabilirler; oysa zaten buradalar ve bir çeşit sürgün hayatı yaşıyorlar ve padişah da onlara bir şey yapamaz; o halde?...»

Bu düşünceden sonra ferahlamış ve kısa zamanda iki kararını da iş hâline getirmişti. Gerçi, İkinci Meşrutiyet'ten sonra, saraya gönderdiği jurnallardan bazıları ele geçirilmiş, bazı gazete ve dergilerde klişeleri yayınlanmıştı; ama öyle korktuğu kadar bir tepki uyandırmamıştı. Öte yandan, bunların sayesinde, İkdam gazetesinde uzun zaman çıkan «Paris Mektupları» —umduğu gibi— kendisine hem sükse ve şöhret, hem de oldukça bir para kazandırmıştı. Istanbul'a döndükten sonra bu mektupları, aynı adla, kitap hâline de koymuştu.

Paris'te, arkadaşlarından kiminin gıptayla, hattâ kıskançlıkla, kiminin de öfke, hatta nefretle izlediği bu hayatı beş, altı yıl kadar sürmüştü. Fakat gün gelmiş, Istanbul'dan, babasından para gelmez olmuştu. Gazeteden gelen yazı ücreti ise, onun oldukça hovarda yaşayışını karşılamaktan hayli uzaktı. Bu yüzden, kötü kötü düşünürken, bir gün kendisini Mısır'da bulmuştu. Çok sonraları bu Mısır seyahatini «Suriye'den, Arabistan'dan başladıktı; Mısır'a, oradan Cezâyir'e, Fas'a kadar, hattâ Endülüs'ten geçerek İslâm dünyasının büyük bir kısmını görmek bize müyesser olmuştu...» şeklinde yazacaktı.

Hatırlıyordu: Mısır'daki hayatı da oldukça renkli ve hareketli geçmişti. Önceleri Ferik Ahmed Celâleddin Paşa ile, Mısır Fevkalâde Komiseri Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın oğlu Mahmud Paşa'nın hizmetlerine girmişti. İkincisinin doğrudan doğruya, birincisinin ise karısı Prenses İsmet Hanım'ın vekilharçlığını yapmıştı. Bu arada Hıdiv'in kitaplığında da çalışma fırsatı bulmuş; zengin ve nâdir kitaplar

Ali Kemal zamanındaki Maarif Nezâreti, bugün Eminönü Kaymakamlığı'dır.

arasında çok mutlu günler geçirmişti. Mısır'da kaldığı bir yıla yakın zaman içinde, sıcaklar hariç, belli bir şikâyeti yoktu. Çok kazanıyordu. İtibarı yerindeydi. Fakat iki olay, onun bu ülkede daha fazla kalmasını önlemiş, ayrılmasına, hattâ bir bakıma kaçmasına sebep olmuştu. Birincisi şuydu: Paris'ten saraya jurnallar göndermesine rağmen, tam yaranamadığı padişaha karşı bir jest olsun diye Kahire'de «Türk» isminde bir gazete çıkarmaya başlamıştı. Bu gazete, her şeyden önce, bir muhalefet havası taşımaktaydı. Bu yüzden Ahmed Muhtar Paşa, kendisini çağırıp kulağını bükmüş, hattâ biraz da azarlamıştı. Bu işten ağzının payını aldıktan sonra, elindeki hatırı sayılır para ile borsa oyunlarına katılmış, ilk zamanlar çok büyük denecek bir servet kazanmıştı. Ne var ki — tam zamanında dönmeyi bilmediği için — bir süre sonra bütün servetini yine borsa oyunlarında batırmış, iflâs etmişti. Bu sorumsuz davranışları yüzünden her iki paşanın vekilharçlığı görevinden de uzaklaştırılmış; bu ikinci darbe üzerine artık Mısır'da barınamıyarak, üçüncü defa, kapağı Paris'e atmıştı. Aslında buna «kaçmıştı» demek de mümkündür; çünkü Mısır mahkemelerinde bıraktığı dâvaların sayısını kendisi bile bilemiyordu. Kendisinin «Mısır'a, oradan Cezâyir'e, Fas'a kadar, hattâ Endülüs'ten geçerek...» diye söz ettiği yolculuk, işte bu Mısır kaçışını izleyen günlerdi.

Paris'e bu üçüncü gelişi, daha öncekilere hiç benzememişti. Elinde, avucunda bir şey yoktu ve gerçekten çok sıkıntılı aylar yaşamıştı. Bir zamanlar bol para harcayarak dolaştığı caddelerden, kahvelerden geçerken, yüreğinin elemlerle sızladığı çok olmuştu. Bereket versin ki, bir zaman sonra yine talihi imdadına yetişmişti. Mısır'daki efendisi Ahmed Celâleddin Paşa Paris'e gelmişti. Paşa'nın görevi Jöntürkler'den olabildiği kadarını ayartıp Istanbul'a çekmekti. Padişah onlara oldukça parlak mevkiler vaadediyordu. Ahmed Celâleddin Paşa, bu görevinde Ali Kemal'in büyük yardımlarını görmüştü. O, bu yardımının karşılığını görmüş, Brüksel Elçiliği Başkâtipliğine atanmıştı.

Bu sıralarda Rumeli'de saraya karşı kıpırdanmalar artmıştı. Belliydi ki Abdülhamid'in son günleri yaklaşmaktaydı. Tam o günlerde, artık kendisine güveni oldukça artan padişah onu Istanbul'a çağırmıştı. Hatırı sayılır bir göreve atanması muhakkak gibiydi.

علی کمال

رجال اختلال

مدخل — قوندوره — سن ژوست — دانتون —
روبسپی —

مطبعهٔ اقدام

۱۳۲۹

Ali Kemal'in bir dostuna ithaf ettiği Ricâl-i İhtilâl adlı eserinin giriş sayfası.

Tarihin ve Ali Kemal'in tuhaf bir tecellisi ve kaderidir ki; Istanbul'a gelip saraya gidip padişahın huzuruna kabûl edildiği gün ve saatte Rumeli'den Abdülhamid'e, hürriyeti ilân etmesi için, ültimatoma benzer bir telgraf gelmişti. Hattâ padişah ona: «Sizce yapılacak iş nedir?» diye sormuş, o da «Hepsine birer mevki ve rütbe veriniz, derhal itaate gelirler» gibilerden bir cevap vermişti. Bu, biraz da, herkesi kendi karakteri içinde görmesinin bir eseriydi. O gün padişahın yanından bir kese altınla ayrılmış; fakat beş, on gün sonra Abdülhamid'in yeni bir davetini ve gönderdiği bir kese altını reddetmişti.

5 aralık 1908'den sonra — on dört yıl sonra kendisini linç ettirecek — kaderinin ağları örülmeye başlamıştı. İkinci Meşrutiyet'ten hemen sonra, bir zamanlar «Paris Mektupları» yazdığı İkdam gazetesinin başyazarlığına geçmiş ve İttihad ve Terakki ile mücadeleye girişmişti. Aralık seçimlerinde aday olup da milletvekilliğini kazanamayınca, partiye olan hücumlarını enikonu artırmıştı. İttihad ve Terakki'ye gelince; o, muhaliflerini sadece kalemle değil, kurşunla susturmasını da biliyordu. Ali Kemal de 30 ocak 1909'da, ilk ve şiddetli tehdit mektubunu alınca, derhal ülkeyi terkedip Macaristan'a sığındı.

Bir süre sonra döndü ama, artık İttihadçılar'a kan kızıl düşmandı. İkdam'dan ayrılmıştı; Sabah'da yazıyordu. İttihadçılar'ın sözcüsü Hüseyin Cahit'le kıyasıya bir kalem savaşı sürdürüyordu.

Balkan Savaşı başlamıştı. O sırada iktidardan uzak bulunan İttihadçılar, bir gün, Bâbıâlî'yi basıp yeniden ve zorla iktidarı ele almışlardı. Yine tehlike başgöstermişti; yine yurtta kalması hayatına mal olabilirdi. Bu yüzden bu sefer de soluğu Viyana'da aldı; fakat Cemal Paşa'nın yatıştırıcı ve uzlaştırıcı mektubu üzerine yurda döndü.

Zaman nasıl da geçiyordu. Artık kendişini oldukça emniyette hissettiği için, başkalarının gazetelerinde çalışmak yerine — birkaç yakını ile birlikte — kendisi bir gazete çıkarmaya karar vermiş ve 14 ekim 1913'de «Peyâm»ın ilk sayısını yayınlamıştı. O gün ne kadar mutlu bir günüydü. Ön sözde:

Değil mi beklediğin ey garîb-i dâr ü diyâr
Peyâm-ı yâr, peyâm-ı vatan, nasîb-i visâl;
Okursan anlayacaksın ki bir hakîkattir
Bütün o neşveyi îsâr eder Peyâm-ı Kemâl.

mısrâlarıyla tamamladığı başyazısını

Ali Kemal zamanındaki Maarif Nezâreti, bugün Eminönü Kaymakamlığı'dır.

arasında çok mutlu günler geçirmişti. Mısır'da kaldığı bir yıla yakın zaman içinde, sıcaklar hariç, belli bir şikâyeti yoktu. Çok kazanıyordu. İtibarı yerindeydi. Fakat iki olay, onun bu ülkede daha fazla kalmasını önlemiş, ayrılmasına, hattâ bir bakıma kaçmasına sebep olmuştu. Birincisi şuydu: Paris'ten saraya jurnallar göndermesine rağmen, tam yaranamadığı padişaha karşı bir jest olsun diye Kahire'de «Türk» isminde bir gazete çıkarmaya başlamıştı. Bu gazete, her şeyden önce, bir muhalefet havası taşımaktaydı. Bu yüzden Ahmed Muhtar Paşa, kendisini çağırıp kulağını bükmüş, hattâ biraz da azarlamıştı. Bu işten ağzının payını aldıktan sonra, elindeki hatırı sayılır para ile borsa oyunlarına katılmış, ilk zamanlar çok büyük denecek bir servet kazanmıştı. Ne var ki — tam zamanında dönmeyi bilmediği için — bir süre sonra bütün servetini yine borsa oyunlarında batırmış, iflâs etmişti. Bu sorumsuz davranışları yüzünden her iki paşanın vekilharçlığı görevinden de uzaklaştırılmış; bu ikinci darbe üzerine artık Mısır'da barınamıyarak, üçüncü defa, kapağı Paris'e atmıştı. Aslında buna «kaçmıştı» demek de mümkündür; çünkü Mısır mahkemelerinde bıraktığı dâvaların sayısını kendisi bile bilemiyordu. Kendisinin «Mısır'a, oradan Cezâyir'e, Fas'a kadar, hattâ Endülüs'ten geçerek...» diye söz ettiği yolculuk, işte bu Mısır kaçışını izleyen günlerdi.

Paris'e bu üçüncü gelişi, daha öncekilere hiç benzememişti. Elinde, avucunda bir şey yoktu ve gerçekten çok sıkıntılı aylar yaşamıştı. Bir zamanlar bol para harcayarak dolaştığı caddelerden, kahvelerden geçerken, yüreğinin elemlerle sızladığı çok olmuştu. Bereket versin ki, bir zaman sonra yine talihi imdadına yetişmişti. Mısır'daki efendisi Ahmed Celâleddin Paşa Paris'e gelmişti. Paşa'nın görevi Jöntürkler'den olabildiği kadarını ayartıp Istanbul'a çekmekti. Padişah onlara oldukça parlak mevkiler vaadediyordu. Ahmed Celâleddin Paşa, bu görevinde Ali Kemal'in büyük yardımlarını görmüştü. O, bu yardımının karşılığını görmüş, Brüksel Elçiliği Başkâtipliğine atanmıştı.

Bu sıralarda Rumeli'de saraya karşı kıpırdanmalar artmıştı. Belliydi ki Abdülhamid'in son günleri yaklaşmaktaydı. Tam o günlerde, artık kendisine güveni oldukça artan padişah onu Istanbul'a çağırmıştı. Hatırı sayılır bir göreve atanması muhakkak gibiydi.

ümit ve mutluluk dolu bir hava ile süslemişti. «Peyâm», öteki gazetelerden farklıydı. Edebiyata ve sanata geniş yer ayırıyordu. Yahya Kemal ve sonradan — Mütareke yıllarında — amansız düşmanı olacak Yakup Kadri başlıca yazarları arasındaydı. Kısa bir süre sonra İttihadçılar'la yeniden çatışacak olan Ali Kemal, bu işe, onların yan baktıkları «İttihad-ı anâsır» açısından giriyordu: «... Evet biz Türkler, milliyet duygularını var kuvvetimizle uyandırmaya çalışmalıyız; fakat böyle bir sây-i meşkûru memleketimizdeki diğer milletlere taslîte kalkmak gibi bir zilletle rahnedâr etmemeliyiz... Filhakika Türk oğlu Türk'üm; Türklüğün kurtuluşunu, yükselişini öz emelim sayarım; fakat ekalliyetleri de ayırmamak lâzımdır...» diyordu.

O sıralarda Ziyâ Gökalp'ın yönettiği Türkçülük akımının tamamen karşısındaydı. Hele dilde Arapça ve Farsça kelimelerden kopmamıza aslâ razı değildi. Bir seferinde, İngiltere'de Türkoloji öğrenimi yapan bir İngiliz kızından gelen bir mektubu ve kızın yazdığı bir manzumeyi gazetesine koymuş, sonra fikrini belirtmişti. Genç kızın manzumesi ve Ali Kemal'in görüşleri — özetle — şuydu:

Peyam gazatasunun baş yazucusu Ali Kemal Bey'e.

Gören saçun arasında yakşı yüzün,
Sanur ki kara bulut arasından ay
doğmuş.

Kişinin karusu yarusu demektür,
Anünçün karu, erünün yâru demektür.

Çoban armağanı, çam sakızı;
Gönderan bunı İngiliz kızı.

«Şu İngiliz kızının mektubu beni sevindirdi; hiss-i millîmi kabarttı. Fakat niye kendimi aldatayım? Onun dili benim bugünkü dilim olamaz...»

Türk kelimesini inatla «vav»sız yazmakta direniyordu ama, Türklük konusunda köksüz oluşumuzdan da yakınıp duruyordu. Bir gün, Fransız okullarından birinin bir öğrencisini, sokakta kendi millî marşlarını pervâsızca ve yüksek sesle söylediğini duyup pek üzülmüş; ertesi gün gazetesinde «Hakikî felâketimiz, millî irfanımızın azlığındadır...» diye yanıp yakılmıştı. Ancak Türklük anlayışı, Osmanlılığın başlangıcından daha ilerilere varamıyordu. «Tarihimizi Daha Çok Bilmeliyiz» başlıklı bir makalesinde: «Milletler için en büyük hayat hakkı tarihleridir; Osmanlı tarihi ise Türkler için muhteşem bir definedir» demekteydi.

«Peyam» okuyucular tarafından tutulan, sevilen bir gazete olmuştu. Fikir, sanat ve edebiyata geniş yer ayıran gazete, ayrıca, haftada bir edebî ilâve yayınlıyordu. Ama İttihadçılar, bu gazeteyi bir türlü sevmiyorlardı; çünkü Ali Kemal, artık her fırsatta — hattâ bazan fırsat düşmediği zamanlar bile — onlara kıyasıya hücumlarda bulunuyordu. Kendisine diş bileyen İttihad ve Terakki Fırkası — Cemal Paşa'nın onun üzerine gerdiği kanada rağmen — muhakkak ki ilk fırsatta öcünü alacaktı.

Derken Birinci Dünya Savaşı koptu ve Osmanlı İmparatorluğu harbe girdi. Ali Kemal, İttihadçılar'ın devleti harbe sokması kararını çılgınlık olarak niteleyen çok sert yazılar yazmaya başlamıştı. Bu yazıların dozu kısa zamanda öylesine artmıştı ki, zaten kendisini susturmak için tetikte bekleyen muhaliflerine gün doğdu. Önce birkaç tehdit telefonundan sonra bir gün resmî bir yazı aldı. Bu yazıda, gazetesini kapatması ve sesini kısıp bir köşede oturması isteniyordu. Kurt gazeteci — çaresiz — denileni yaptı. «Peyâm»ı kapattı ve «oturacak köşe olarak da» kendisine Büyükada'yı seçti. Doğrusu istenirse bu, bir seçiş değil, bir emirdi. Büyükada'da oturması gerektiği ve olur olmaz zamanlarda Istanbul'a inmemesi, ona yarı resmî bir dille anlatılmıştı.

Ada güzel yerdi, hoş yerdi ama, böyle emirle ve bir çeşit sürgün şeklinde burada oturmak kendisine pek acı gelmişti. O, buna da razıydı; fakat düşmanları bununla da yetinmiyorlardı. Bir gün yeni bir yazı almıştı. Bu yazıda «şimdiye kadar askerliğini yapmamış olduğundan» söz ediliyor, bu kutsal görevi yerine getirmesi gerektiği bildiriliyordu. Etekleri tutuşmuştu. Yaşı kırk yedi idi. Bu yaştan sonra artık nasıl olur da askerlik yapabilirdi? Neyse ki — eşin dostun da aracılığı ile — bu işin ortalama bir çaresi bulunmuştu: Bedel vererek bu işten yakayı sıyırabilecekti.

Öyle de yapmıştı; yapmıştı ama artık içine adamakıllı kurt düşmüştü. Yarın da başka bir sebeple tedirgin edilmeyeceği ne belliydi. İyisi mi, şu harb bitene kadar, yine memleketi terketmeliydi. Ama bakalım İttihadçılar buna izin verirler miydi? Düşünüp taşınmıştı: Ada'daki komşularından Hüseyin Tosun Bey, Tal'at Paşa'nın yakınlarındandı. Onun aracılığı ile Tal'at Paşa'ya başvurup, ailesiyle birlikte, Almanya'ya gitmek için izin istemeliydi. Tosun Bey, bu aracılığı yapmış, Tal'at Pa-

şa'dan da «İster gitsin, ister kalsın; yeter ki rahat dursun...» gibilerden bir cevap getirmişti. Buna ne kadar sevinmişti. Yolculuk için bütün eşyalarını satmış, pasaportunu da çıkarmıştı. Tam ertesi gün yola çıkacaktı ki, o akşam polis müdürü Bedri Bey, kendisini telefonla aramış: «Meclis-i Vükelâ'nın kararı vardır, demişti. Ailenizi gönderebilirsiniz; fakat siz memleket dışına çıkamazsınız». Bu haber onu beyninden vurulmuşa döndürmüştü, ama elden ne gelirdi? Dişlerini — hem de iyice gıcırdatarak — sıkıp oturmuştu. İttihadçılar'dan tek güvendiği ve tek saydığı Cemal Paşa bile ondan yüz çevirmişti.

Büyükada'daki günleri, ilk zamanlar, çok sıkıntılı ve endişeli geçmişti ama, zamanla bu sıkıntılara alışmıştı. Endişeleri de azalmıştı. Çünkü kendisi tek durdukça, savaşın bin bir gailesiyle meşgul bulunan İttihadçılar'ın onunla uğraşmak akıllarına bile gelmiyordu. Artık Istanbul'a inişleri de fazla kayda, şarta bağlı tutulmadığından, sık sık şehre iniyor, kütüphanelerde ilmî araştırmalarla meşgul oluyor, pek yakın birkaç tanıdığına içini döktükten sonra Ada'sına dönüyordu. Bu arada, bir ara, Şehzâdebaşı'ndaki «Hadîka-i Meşveret» adlı okulda tarih ve edebiyat dersleri de okutmuştu...

Ve nihayet... Savaşın sonlara yaklaştığı, ama yazık ki kötü sonlara yaklaştığı şu günlerde «İstiyorsa Istanbul'da oturmasının bir sakıncası olmadığı» bildirilmişti. Mademki buna müsaade etmişlerdi, elbette bundan yararlanacaktı; çünkü her şeye rağmen şu «Büyükada sürgünlüğü» bile onu fazlasıyle bunaltmıştı.

Uzun bir mâziyi birkaç saat içinde — yeniden yaşarcasına — yattığı yerde gözlerinin önünden geçiren, bir sinema seyrediyormuş gibi, uzak, yakın geçmişin olaylarını hâfızasının ekranında seyreden Ali Kemal'in beyni, galiba, bu hâtıralardan yorulmuş olmalıydı. Kendi kendine: «Yarınlara Allah kerîmdir» diye mırıldandıktan birkaç dakika sonra derin bir uykuya daldı...

●

Istanbul'da Arnavutköyü'nde yerleşmişti. Hovarda ve kumar düşkünü bir kimse olduğu için, babasından kalan büyük mirası çoktan tüketmişti. Oturduğu bu ev, o mirasın son kalıntısıydı. Ama burada rahat edemedi. Şimdi de adayı ve oradaki büyük köşkü özlüyordu. Bu köşk, ikinci karısının babası Zeki Paşa'ya aitti ve Zeki Paşa onu, kızının üstüne yapmıştı. Değil mi ki artık Ada'da oturmak sürgün mahiyetinde değildi; şimdi yeniden oraya dönmek zevkli olacaktı. Böyle yaptı ve yeniden oraya döndü.

Aradan çok zaman geçmedi. Kader, memleket için hazırladığı ağların örülmesini tamamlamıştı. Olaylar hızla gelişti. Bu gelişen olayları ve onların karşısında Ali Kemal'in tutumunu — çok yıllar sonra — yakın arkadaşı Yahya Kemal şöyle anlatacaktı:

«... O güzel sonbahar günlerinde Bulgar cephesi çözülmüş, Istanbul semasını ve denizini âteşîn bir endişe sarmıştı. Düşman tayyareleri, güpegündüz nümayiş ediyorlar ve bomba atıyorlardı. Birbirini velyeden safhaları müteakıp Mondros Mütarekesi aktedildi. Istanbul matbuatının ağzı çözülmeye başlamıştı. Ali Kemal henüz kenarda idi.

«O günlerde bir gün, Zeki Paşa'nın köşkünün taraçasında konuşuyorduk. Ali Kemal'e, tekrar gazetecilik edip etmeyeceğini sordum. Alaylı bir kahkahayla: 'Yok mîrim, neme lâzım, ne kaldı ki?.. Herşey bitti. Başımı, durup durduğum yerde belâya sokmam. Ne olacağını uzaktan seyredeceğim' dedi. Kendisine aynen bu sözleri söyledim: 'Ben zannediyorum ki, şimdi samimî olduğun bu niyetinde uzun zaman durmayacaksın. Maamafih, sana bir şey söyliyeyim: Büyük bir adam olmak için fırsat ayağına gelmiştir. Devleti yıkılmış, himaye edecek kimsesi kalmamış olan Türklüğü müdafaa etmek için ortaya atılırsan, dost ve düşman gözünde muazzam bir şahsiyet olursun. İttihad ve Terakki'ye yine dilediğin gibi söv; lâkin milletin civanmerd bir dâvacısı ol. Etrafında büyük bir ekseriyet bulacaksın. Kendine yepyeni bir ufuk aç. İtilâfçı unsurlarından hayır görmedin; yine de görmeyeceksin. Onlarla görüşmemeye şimdiden dikkat et. Türklüğün sevk-i tabîisi hâlinde âteşîn bir milliyetperverliğin başlaması zarurîdir; sen, gazetende bu cereyanın alemdârı ol...' »

«Bu sözler Ali Kemal'e tesir etti. Beni o günlerde çok seviyordu. Dedi ki: 'Gazetecilik etmeyeceğim, edersem sen beni sansür et, harfiyyen seni dinleyeceğime söz veriyorum.'

«Zannettiğim çıktı. Aradan birkaç gün geçmemişti ki, Ali Kemal, Sabah gazetesinin başmuharrirliğini uhdesine aldı. Tal'at, Enver ve Cemal Paşalar'la arkadaşlarının kaçtıkları güne kadar ihtiyatlı yazılar yazdı. Lâkin kaçışlarından sonra birden taştı ve coştu. Yazılarını takip ediyordum. O günlerin en zehirli suçlaması «İttihadçı» suçlaması idi. Ortalığı daha fazla suçlamak için İttihadçı sıfatını herkese yapıştırıyordu. Hattâ bir satırında

Ali Kemal'le kıyasıya bir kalem savaşına giren Hüseyin Cahit.

'Türk milleti İttihadçı'dır' bile diyordu».

Evet, İttihadçılar'ın amansız düşmanı idi; bu düşmanlık yüzünden, arkadaşı Yahya Kemal'e verdiği sözü pek çabuk unutmuştu. Şimdi yazıları, eskisinden çok daha ağır ve şiddetliydi. Bu sırada yurttan kaçan, bir yolunu bulup bir tarafa gizlenen veya kendisini unutturmaya çalışan İttihatçılar yavaş yavaş sahneden çekilmişler, iktidar — geçici bir süre için — belli bir partiyi temsil etmeyen kimselerin elinde kalmıştı. Ne var ki bu durum, İttihadçılar'ın tasfiye etmiş oldukları Hürriyet ve İtilâfçılar'ı tatmin etmiyordu. Nihayet Dâmad Ferid Paşa'nın öncülüğünde yeniden teşkilâtlanan Hürriyet ve İtilâfçılar — padişah Sultan Vahideddin'in de yardımıyla — iktidara el attılar. Dâmad Ferid, sadrâzam olarak kurduğu ilk kabinede Ali Kemal'i Maarif Nâzırlığı'na getirdi.

Doğrusunu söylemek gerekirse, Hürriyet ve Îtilâf'ın ve Dâmad Ferid Paşa'nın Maarif Nâzırı Ali Kemal — özellikle ilk zamanlarda — hiç de iyi bir Îtilâfçı olmamıştı. Samimî bir memleket aydını olarak kendini var gücüyle maarif işlerine vermişti. Maarif teşkilâtında, okullarda, özellikle Dârü'l - fünûn — üniversite — da ıslahat yapmak için çalışıyordu. Bütün bunlar için gerçek yurt ve milletseverlerle işbirliği yapmaktan çekinmedi. Ali Kemal'in, Maarif Nâzırlığı sırasındaki bu tutumunu arkadaşı Yahya Kemal şu satırlarla özetlemişti:

«... Maarif Nâzırı olur olmaz düşünüşünü ve hareketini birdenbire değiştirdi. Îtilâfçılar'a dirsek çevirdi. İttihadçı olmayan Türkçüler'i ve milliyetperverleri aramaya başladı. Giriştiği dârü'l - fünûn tasfiyesinde bu fikri gözetti. Kendisine bir talepte bulunmaya gelen «Nigehbân Zabitleri» nin hepsini şâyân-ı hayret bir köpürüşle makamından kovdu. Îtilâf ve Hürriyet merkezinin gönderdiği tavsiyenâmeleri, maarif erkânı karşısında, söverek, sayarak pervâsızca yırttı... Ali Kemal'in böyle birdenbire değişmesinin sebepleri neydi bilmiyorum; lâkin zannederim ki Sadık Bey ve Gümülcineli İsmail Bey'in, İttihad ve Terakki'yi taklid ederek, yeni bir iktidar tekkesi açma teşebbüsleri idi. Sonra da Ali Kemal, yetişebilecek mütefekkir unsurları Türkçülüğün ve milliyetçiliğin içinde görüyordu. Eski Dârü'l - fünûn Emîni (rektör) İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) Bey'i bu devrede sevmiş ve yüksek öğretimin başına geçirmiş-

Kral Abdullah'ın Hâtıraları: 7

Ürdün Kralı Oluyorum

Çeviren: Özcan Erektiren

BABAM duruma çok kızıyordu. Ne yapalım ki, Şerif Hammad üzerine gönderdiği kuvvetler daima yeniliyordu. Durumu bize bildirdiler, ben de kardeşim Ali ile meseleyi gözden geçirdik.

Hemen Medine'de hazırlıklara başlamaya karar verdik.

— Yalnız bir durum var, diye itiraz ettim. Birliklerimiz uzun bir savaştan çıkmışlardır, yorgundurlar. Yeniden bir çarpışmayı göze alamayız. Sonra biliyorsunuz, kuvvetlerimizin büyük bir kısmı paralı askerlerdir, savaş sırasında iyi para yaptılar, artık savaşmak istemiyorlar.

Kardeşim Ali de benim düşüncemi kısmen paylaşmaktaydı.

— Sonra bir şey var, dedi. Vahabîler'e karşı savaşmak Türkler'e karşı savaşmaktan farklıdır. Ne de olsa onlar da Arap.

Vahabîler ile savaşın çok çetin geçeceğini hissediyordum. Vahabîler'de bir inanç vardır, ölenin doğrudan cennete gittiğine inanırlar. Sonra hepsi de savaşçıdırlar.

Durumu babama anlatmaya karar verdik. Ben Tâif'e gidecek, babamın elini öptükten sonra, Vahabîler'e karşı çarpışmaya girişmemesi için onu iknaya çalışacaktım, hattâ gerekirse İngilizler'den de bu hususta yardım alacaktım.

Vahabî harekâtı babamın canını sıkmaya başlamış olacak ki bir gün hemen harekete geçmemi isteyen bir mektup aldım. Babam mektubunda durumun ciddîleştiğini, vakit kaybetmeden Vahabîler'e haddini bildirmemi emrediyordu.

Hemen müşavirlerimi topladım, durumu onlara anlattım. Etraflı bir plan hazırladık ve Turaba şehrine hücuma geçtik. Aynı zamanda başka bir birlik de Turaba'nın kalesi olan Ramadan'a saldırdı.

Çok geçmeden şehri ele geçirmiştik. İşte tam bu sırada Emîr Abdül'aziz-es-Suûd'dan bir mektup aldım. Harekâta son vermemi istiyordu. Bir hayli kızdım mektuba, sert bir cevap yazarak, Mekke'de krala başvurmasını, benim ise sadece emirleri yerine getirdiğimi bildirdim.

Bundan birkaç gün sonraydı. Vahabîler yeniden taarruza geçtiler, ama başaramayıp yenildiler. Üç gün sonra da daha büyük bir kuvvet toplayarak yeniden saldırdılar.

Bizim kuvvetlerimiz 500 kişilik talimli bir birlikle, 850 kişilik Hicaz kuvvetlerinden ibaretti. Çok şiddetli bir çarpışmaya tutuştuk. Vahabîler sahabın erken saatlerinde Harma'ya saldırdılar.

Bizim cephane ve silâhlarımız boldu

ama, sayıca onlardan çok azdık.

Düzenli birliklerimizde 3 subay sağ kalmıştı, Arap Hicaz birliğinde de kurtulanlar 150 kişi kadardı. Buna karşılık Vahabîler arkalarında 7 bine yakın ölü ve kayıp vererek çekilmek zorunda kaldılar. Bu savaşta nasıl sağ kaldım hâlâ şaşarım.

Vahabî harekâtından Mekke'ye dönünce babamı hasta hâlde buldum; ateşi vardı ve oldukça huzursuz ve sinirliydi. Durumu kısaca anlattım:

— Zorlu bir savaş çıkardık, çok kayıp verdik ama, Vahabîler de artık kolay kolay bellerini doğultamazlar.

— Bazı kabilelere yaptığımız yardımı tekrar gözden geçirmekte fayda vardır, diye ikaz etti.

— Yani kabilelere yapılan yardımı bir silâh olarak mı kullanalım diyorsunuz?

Babam buna cevap vermedi, yalnız hafiften başını salladı. Zaten hastalığı onu bir hayli sarsmıştı, güçlükle konuşuyordu.

— Hastalığınızdan endişe duyuyorum, dedim. Yalnız şunu da ilâve edeyim. Bu şekilde davranışımız bazı bedevîler üzerinde menfî tesir yapabilir. Bedevîler için devenin önemini bilirsiniz, bakımsızlıktan develere bir şey olması, bize karşı duygularını değiştirebilir.

Bu konuşmamızdan bir gün sonra babam beni yanına çağırdı, elmas kakmalı bir kılıç hediye etti ve dedi ki:

— En kısa zamanda kuvvetlerini toplayıp Vahabîler üzerine yürüyeceksin. Kardeşin Ali de sana yardım edecek. Ona da gerekli emri verdim.

Bir an düşündüm. Bundan önceki savaş aklıma geldi. Vahabîler'in ne zorlu olduklarını biliyordum. Yavaşça:

— İzin verirseniz ben bu harekâta katılmayayım, dedim.

Babam hafifçe gözlerini kısarak beni bir zaman süzdü:

— Neden?

— Tahminime göre İbnü's-Suûd, tekrar Hicaz'a taarruz ederse, İngilizler ona karşı bir harekette bulunmayacaklardır. Ben bundan önceki çarpışmada birliklerimin Vahabîler karşısında nasıl eridiklerini gördüm. Bu bakımdan şu anlarda gereksiz bir çatışmaya girmekten kaçınmak fikrindeyim.

Babam bu sözlerime çok kızdı, ben de daha fazla yanında kalmadım.

Ertesi gün babamdan bir emir aldım. Ali'nin yalnız Tâif'e gideceğini, benim de birliğimi toplayıp Harman üzerine yürümemi bildiriyordu. Hemen bir mektup yazarak özür diledim:

«Eğer beni ölüme göndermekte ısrar ederseniz, Harman'a bir nefer olarak gideceğim. Yoksa bu birliğin kumanda sorumluluğunu üzerime alamam».

Babam bu mektuba müthiş kızdı ama bana bir cevap vermedi. Bundan kısa bir zaman sonra kardeşim Ali Mekke'ye çağırıldı, ben de Tâif'te kaldım.

Tâif'te kaldığım süre, istihkâmları düzelttim, bazı onarım işlerine giriştim. 1919 yılının kasımıydı. Lord Allenby, Cidde'ye resmî bir ziyaret yaptı, babamla konuştu. Bu münasebetle düzenlenen toplantıya beni çağırmadılar.

Bundan birkaç gün sonra Mekke'ye gittiğim zaman babamın yüzünde hâlâ kızgınlık izleri okunuyordu. Bana üstünkörü şöyle dedi:

— Lord Allenby ile siyasî durumu konuştuk. Suriye, Filistin ve Irak'ta olup bitenleri gözden geçirdik.

— Peki, Lord Allenby sizden en istiyormuş?

— İngilizler buradan çekilirlerse bize birkaç batarya bırakmalarını söyledim. Suriye'de neler olacağı kestirilemez.

İngilizler bir ay içinde bize 4 sahra bataryası, birkaç dağ topu yolladılar.

Bu olaydan birkaç gün sonraydı. Cidde'deki Fransız yüksek komiseri beni ziyaret etti, hâlinden endişeli görünüyordu:

— Durumu kısaca anlatayım. Birkaç bataryayı Şam'a yollamışsınız. Buna neden lüzum gördünüz?

İlkin şaşırdım:

— Emin olunuz ki bundan haberim yok, dedim. Ama muhtemel durum şu olabilir: İngilizler yakında çekilecekler. Türkler'le biz karşı karşıya kalacağız. Bir ihtiyat tedbiri olarak bataryalar yollanmıştır.

— Suriye'de Fransızlar olduğu sürece hiç endişe etmeyin, diye gülümsedi.

Ertesi sabah kardeşim Ali'yi görüp Şam'a yollanan bataryaları sordum, evet diyerek tasdik etti. Sonra:

— Fransız komiserini ikna edin, dedi. Hâşimî hükümetiyle dost olan herkesle dostuz.

Kardeşim Ali'nin bu sözlerini Fransız komiserine ilettim. Üzerinde fazla durmadı. Yalnız bu meseleden şunu anladım ki, Fransızlar'ın hemen her önemli noktada ajanları vardır, yaptığımız gizli işler hakkında bile hemen haber alabilmektedirler.

Bu olaydan pek az bir zaman geçmişti, babam benim Mısır'a gitmemi, Lord Allenby'nin ziyaretini iade etmemi istedi. Ben de hazırlıklarımı tamamlayıp Kahire'ye gittim.

Kahire'de Lord Allenby ile özel bir görüşmemiz oldu, ona sulh konferansına

Ürdün'de bir bedevî çadırı.

katılacak Arap delegasyonunun başı sıfatıyle, babamın yazdığı mektubu verdim.

Lord Allenby mektubu okuduktan sonra:

— Ben delegasyon başı olarak Emîr Faysal'ın bulunacağını sanmıştım, dedi.

— Emîr Faysal, şimdi Suriye kralıdır, dedim.

— Müttefikler henüz onu resmen tanımadılar.

— Bizim hükümet onu tanımıştır. Bundan dolayıdır ki ben de delegasyonun reisiyim.

Bu sert çıkışıma azıcık bozuldu, yerinde dikleşerek:

— Müttefikler bunu kabûl etmiyeceklerdir, dedi.

— İyi ama bu bir iç meseledir, müttefiklerin karışmaması gerekir.

Lord Allenby'nin yanından ayrıldıktan sonra durumu Mekke'ye bir telgrafla bildirdim. Sonra da Hicaz'a döndüm. Yalnız, döner dönmez de dışişleri bakanlığından istifa ettim.

Tam bu sıralarda da Suriye buhranı patlak verdi. 1920 yılının temmuzuydu. Fransızlar verdikleri sözü bozarak Suriye'ye saldırıp Faysal'ı oradan sürdüler. Ben, bu olaylar çıktığı zaman resmî bir görevde değildim. Hemen babama başvurarak beni göndermesini istedim, o da beni yetkili olarak Maan'a yolladı.

Tren yolu bir hayli harap olmuştu, bu yüzden Maan'a ancak bir ayda varabildik. Bizi şehirde dostça karşıladılar, civar şeyhleri gelip hoş geldiniz dediler.

5 aralık 1920'de bir beyanname yayınladım:

«Suriyeli kardeşler,

Fransız işgalinden dolayı bütün Araplar büyük bir üzüntü duymuşlardır. Buna Arap âlemi müsaade etmiyecektir. Ben, düşmana karşı savunmanıza katıldığım için kendimi bahtiyar saymaktayım. Hiçbir Arap, Suriye'nin bir Fransız müstemlekesi olmasına rıza göstermez.

Ben, ülkenin monarşiye dönmesini ve Kral Faysal'ın yeniden tahta geçmesini istiyorum; hepinizi birleşmeye ve yurdunuzu savunmaya çağırıyorum».

Bundan sonra ülkenin hemen bütün bölgelerine birer telgraf çektirip durumu onlara da bildirdim ve kendimi kral naibi ilân ettiğimi söyledim.

Maan'da Kâmil Bey el - Budayrî, benden 80 bin İngiliz lirası istedi, bu parayla bir propaganda bürosu kuracakmış. Başka bir Habih el - Adhma da benden 120 bin lira istedi. Bu kadar param yoktu, malî durumum da iyi değildi.

Sonra durumu müşavirlerimle konuştum, benim fikrime göre, bizim hareketi destekleyen devletler, bize paraca da yardım etmeliydi.

O yıl kış çok soğuk geçiyordu, ben de sık sık hastalanıyordum. İlk defa da o yıl telsiz âletleri getirtip kullandık.

ÜRDÜN'DE ZAFER

1921 yılının 1 martında, Maan'dan Amman'a hareket ettim. Amman'da kalabalık bir şeyh grubu beni karşıladı. Birkaç günden beri beni heyecanla bekliyorlarmış. Selâmlaştıktan sonra kısaca şunları söyledim:

— Milliyetçiliğinizi bütün dünya takdir etmiştir. Çünkü haklarınızı almak için mücadele ediyorsunuz. Eğer kuvvete başvurmak gerekirse korkmadan savaşa katılacağınızdan eminim.

Otele inip azıcık dinlendik, derken babamdan bir telgraf geldi. Müstemlekeler Bakanı Churchill'in Kudüs'te olduğunu ve benimle görüşmek arzusunda olduğunu bildiriyordu. Ben de bir cevap yollayarak memnunlukla görüşmek istediğimi söyledim.

Bu haberleşme üzerine Kudüs'teki İngiliz yüksek komiseri Sir Herbert Samuel'den bir davetiye aldım. Beni Kudüs'e çağırıyordu. Sevinçle davetini kabûl edeceğimi bildirdim.

Mayısın 26'sında Kudüs'e hareket ettik. İngilizler'e ait askerî bir otomobille gidiyorduk, yanımda Yüzbaşı Lawrence ile kraliyet hava kuvvetlerinden bir subay vardı.

Zeytindağı'ndaki hükümet binasına indik. Bir bando ve şeref kıtası avluda bekliyordu, selâmlıyarak binaya girdik, kapıda Sir Herbert Samuel bizi karşıladı. Kısa bir süre konuştuktan sonra dinlenmeye çekildim.

Yemekte Churchill ile son siyasî gelişmeleri konuştuk. Churchill bir ara:

— Şecere'de bazı olaylar çıktığını öğrendik. Ne dersiniz? Diye sordu.

Şecere, Ürdün'ün kuzeyinde küçük bir kasabaydı ve bir süre önce Fransız polisiyle aramızda bir çatışma geçmişti.

— Bu olay hakkında pek birşey bilmiyorum, dedim. Sonra Galib Bey eş-Şâlân'a baktım. Galib Bey, ayağa kalkıp esas duruş aldı ve:

— Bu, basit bir soygun olayıdır, dedi. Sonra bana dönerek, 'Emirlerinizi bekliyoruz,' diye ekledi.

Gülümseyerek oturmasını işaret ettim. Yemekte bundan sonra bu konu hiç açılmadı, başka olaylardan söz ettik. Ertesi gün resmî görüşmeler başladı. İngiliz heyetinde, Churchill, Sir Herbert Samuel, Kudüs İşleri Birinci Sekreteri Deedes ve Albay Lawrence bulunuyordu. Arap heyetinde benimle birlikte Avni Abdülhâdi vardı.

Konuşmayı Albay Lawrence açtı ve Fransızlar ile Araplar arasında bir çatışmanın olmamasını temenni etti ve dedi ki:

— Emîr Faysal Suriye'yi bırakmalı ve Irak tahtı için aday olmalıdır. Çünkü Fransızlar onunla hiçbir zaman teşriki mesai yapmıyacaklardır. Zaten siz de biliyorsunuz, Irak tahtına İbnü's-Suûd ve Haz'al Han da adaydır.

Bir an düşündükten sonra dedim ki:

— Eğer Emîr Faysal'ı Irak tahtı için uygun görüyorsanız sizi desteklerim ve babamı kararınız için ikna etmeye çalışırım. Ama doğrudan Irak halkıyla nasıl temas edebilirim?

— Ne yapıp yapıp bunu başarmalısınız. Çünkü İbnü's-Suûd sizden önce davranabilir.

— Peki bir şey sorabilir miyim? İngiltere'nin nazarında İbnü's-Suûd kimdir? Kral mı, bir sultan mı, bir kabile şeyhi mi? Nedir yani?

Bir süre hiç kimse konuşmadı. Sonra Churchill ağır ağır:

— Bunu şimdi cevaplıyamam, dedi. Ancak hükümetimle konuşmam gerekir.

Derken, ertesi gün tekrar toplanarak bazı teferruat üzerinde konuştuk ve Filistin yüksek komiserinin Amman'ı ziyaret ederek, yeni hükümetin kuruluş hazırlıklarında bulunmasına karar verdik.

1921 yılının nisanında ilk hükümet kuruldu ve Sir Herbert Samuel bir konuşma yaptı.

SİYASÎ GELİŞMELER

Ürdün'de hükümet kurulduktan kısa bir süre sonra Avrupa'ya gittim. Dönüşümde bazı değişiklikler oldu. Buna göre, Mazhar Paşa hükümeti istifa etti. Sebebi de şu: 5 eylülde Idwair'de bir ayaklanma olmuştu, hükümet de oldukça güç bir duruma düşmüştü.

Mazhar Paşa'nın yerine Hassan Halid Paşa hükümeti kurdu. Ülkedeki siyasî ve ekonomik gelişmeler için de bazı önemli kararlar aldı.

1924 yılının 18 ocağında, Kral Hüseyin Amman'ı ziyaret etti ve bir beyanname yayınlıyarak, Ankara hükümetinin hilâfeti ilga etmesi üzerine halifeliği kabûl edeceğini bildirdi.

Siyasî olaylar bu yolda gelişedursun, o yılın haziranında kısa bir süre için Hicaz'a gittim. Dönüşte Vahabîler'in Ürdün'ün kuzeyinde harekâta giriştiklerini öğrendim. Ama şiddetli çarpışmalar sonunda 500'den fazla yaralı ve ölü vererek çekilmişler.

1916'da Sînâ çarpışmasını canlandıran bir tablo.

Gerek Ürdün'de, gerek Hicaz'da durum oldukça karışık görünüyordu. Eylül içinde Vahabîler bir defa da Tâif'e saldırdılar ve büyük bir kıyâma giriştiler.

Bu olaydan kısa bir zaman sonra Kral Hüseyin tahttan feragat ederek yerine oğlu Ali'yi getirdi. Sonra da Akaba'daki sarayına çekildi.

Bundan sonraki aylar bir hayli yüklü geçti. 1926 yılının haziranında Hassan Halid Paşa, ikinci hükümetini kurdu, Sir Alec Kirkbride de malî danışmanı oldu.

Yalnız, Sir Alec Kirkbride, uzun süre bu görevde kalamadı. İngiliz hükümeti bazı sebeplerden dolayı malî müşavirlikten onun çekilmesini istedi, bunun üzerine Sir Kirkbirde istifa etti, yerine Edib Vehbe getirildi.

Bu olayların yanısıra hükümet yeni seçim kanunu üzerine çalışıyordu. 1928 yılının şubatında Ürdün ile İngiltere arasında bir antlaşma imzalandı. Antlaşmayı İngiltere adına Lord Plumer, Ürdün adına da Hassan Halid Paşa imzaladılar.

Bundan bir yıl kadar sonra da 1929 yılının nisanında yasama meclisi ilk defa toplanarak antlaşmayı müzakere etti. Hassan Halid Paşa'nın hükümeti beş yıl kadar görevde kaldıktan sonra çekilerek yerine Şeyh Abdullah Efendi yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. Şeyh Abdullah Efendi, yeni kabinede, adalet, içişleri ve maliye bakanlıklarını da yüklenmişti.

Bu arada şunu söylemek isterim. Ürdün bir iç gelişme içindeydi ve doğan bazı buhranları göğüslemek zorundaydı. Bu yüzden sık sık hükümet değişikliği oluyordu.

1933 yılının kasımında Şeyh Abdullah Efendi'nin yerine İbrahim Paşa Haşim, yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. Bu münasebetle bir akşam beni ziyarete gelen İbrahim Paşa Haşim, kurulacak hükümetin programı üzerinde yaptığı planları anlattı.

Ben program taslaklarını dinledikten sonra dedim ki:

— Dikkatle üstünde durmamız gereken husus şudur: Ekonomik gelişmeler aksamamalıdır. Yakın bir gelecekte İngiltere ile yaptığımız antlaşmayı tekrar gözden geçirmek istiyoruz.

İbrahim Paşa:

— Biz, yeni hükümet olarak her şeyden önce bu hususu nazara alacağız, dedi.

1934 yılının haziranında İngiltere'ye gittim. Maksadım, İngiltere ile olan antlaşmamızın bazı hususlarını gözden geçirmekti. Bir ay kadar bazı hususlar üzerinde görüştük, sonra 1928 antlaşmasına ek olarak yeni bir zeyl yayınlandı.

SON

Rauf Orbay İle Bir Konuşma

Yazan: Ayhan Hünalp

«HAMİDİYE»NİN unutulmaz kahramanı Rauf Orbay, o gün Aksaray'da Bulvar Palas'ın üst katındaki bir odadan Marmara denizinde pruva hattında seyir yapan 3 muhribimiz ile iki denizaltımıza bakıyordu... 1959'un eylül ayındaydık. Ameliyattan yeni kalkmıştı. Kendisini biraz huzursuz hissediyordu. O zamanlar çalıştığım «Tercüman» gazetesi adına kendisinden bir röportaj için iznini isteyip, foto muhabirimizi getirip getiremeyeceğimi sorduğumda kızıvermiş, «Ben şimdiye kadar hiç beyanat verdim mi? Olmaz efendim, olmaz!» demişti.

Israrım ve ricam üzerine, genç neslin, çilekeş ve bahtsız bir nesli araması şeklindeki nezaket ziyaretimi kabûl etmiş, oturup konuşmak üzere anlaşmıştık. O günden bu yana, en normal bir gazetecilik anlayışı ile sözümü tutarak konuştuklarımızı yazmamıştım. Mesleğimde 25 yılımı tamamlayarak köşeme çekilmek üzere olduğum bu yıllarda da anlaşmamızı bozmayacağım. Ancak yazılmasında mahzur olmayan, günümüzün neslinin de bilmesini istediğim bazı sözleri var. Sesi hâlâ kulağımdadır. «Siz daha çocuksunuz, hayatın mektebi yoktur!» demiş ve o günkü notlarıma göre şunları söylemişti:

«Kırıla kırıla öğreneceksiniz her şeyi. Böyle herhangi bir insanın tavsiyesi olmadan çıkıp gelmişsiniz. İyi ama evlâdım, ben sizi tanımıyorum ki. Sizin benim hakkımda neler yazacağınızı nereden bileyim ben? Öyle değil mi evlâdım? Evet, bir gazeteci olarak haklısınız. Fakat ben de hususiyetlerini, mahremiyetini kendisine saklamak isteyen, gizlemek isteyen bir vatandaş olursam? Köşesine çekilmiş bir insanı nasıl olur da efkâr-ı umumiye önünde yirmi beş kuruşa teşhir edebilirsiniz? Değil mi evlâdım? Mahremiyetim benimdir, sizin de ona hürmet etmeniz gerekmez mi? Hem siz ikide birde bana «Hamidiye Kahramanı» filân deyip duruyorsunuz. Ne kahramanı evlâdım? Vazifemdi benim o. Bir kumandan, bir asker başka ne yapardı yani? Haydi evlâdım, güle, güle. Yooook öyle el öpme. Buna alışmamalı gençler. Hem el öpenlerin çoğu, sonradan o öptükleri eli ısırırlar. Haydi güle güle evlâdım.»

Afrika Hâtıraları: 7

Istanbul'a Dönüş

Yazan: İhsan Aksoley
Em. Gn. Müh. Dr.

1911 TARİHİNDEKİ Osmanlı - İtalyan harbinde Rodos kalesi kumandanı olan ve İtalyanlar'a esir düşen Binbaşı Abdullah Bey de İskiya adasında ikamete memur edildi. Sekiz yıl İtalya'da esaret hayatı yaşayan Abdullah Bey'in sinirleri biraz bozulmuştu. Bu müddet zarfında çok güzel İtalyanca öğrenen ve vaktini boş geçirmeyip kültürünü de arttıran Abdullah Bey, beni tanıştığı bir İtalyan'ın evine götürdü. Pek eski olan bu evin oturma odasında yağlı boya bir tablo vardı. Bu tabloyu açıklayayım:

Bir oda... Bir tarafında büyük bir sedir. Sedirin üstünde; sarı saçlı, sarı bıyıklı ve sarı sakallı Barbaros bütün haşmeti ve azameti ile oturuyor. İki tarafında iki cengâver levent. Odanın kapısı açık. İçeri bir papaz girmiş ve yerlere kadar eğilmiş bir durumda. Papazın sağında ve solunda iki güzel çıplak kız.

Adada anlatılan efsane şöyledir:

Barbaros, İskiya adasına taarruz ve adayı işgal etmeye başlamış. Barbaros korkusundan, kendisine adanın iki güzel kızı hediye edilmiş. Barbaros, İskiya adasının işgalinden sarfınazar etmiş ve çekilmiş.

Şehzâde Osman Fuad Efendi hakkında saraydan gelen bir yazıda İtalyanlar'a fahrî ferik olan Şehzâde Osman Efendi'nin Afrika'daki vazifesinin sona erdiği, esas rütbesinin binbaşı olduğu, kendisine binbaşı muamelesi yapılması ve binbaşı tahsisatı verilmesi için saraydan bildirilmiş. O ay Şehzâde Osman Efendi'nin aldığı büyük tahsisat derhal azaltıldı ve binbaşı maaşı almaya başladı.

OSMAN FUAD EFENDİ'NİN MAAŞI

Ben, tercümanımız Selânikli ve Türksever Modyano'nun aracılığı ile Istanbul'a kaçmaya karar verdim. Fakat bu sefer bu fikrimi Abdurrahman Nafiz Bey'e açmadım. «Olmaz öyle şey» diyeceği muhakkaktı.

Padişahın üçüncü fermanındaki tehdîde artık tahammülleri kalmayan ve ellerindeki paraları azalan Gıryan'daki arkadaşlarımız; Trablusgarblı mücahidleri ikna etmiş ve 1 eylül 1919'da İtalyan bölgesine geçmişlerdi. Bu hâdise üzerine İtalyanlar bize Istanbul'a dönmek müsaadesini verdi, benim de kaçmama lüzum kalmadı.

Yeni bir bölüme geçmeden ufak bir hâtıramı anlatayım:

1931'de vazifeli olarak İngiltere'ye giderken, vapurun Napoli'ye uğramasından faydalandım ve tanıdığım İtalyan ailelerini ziyaret ettim. Bunlardan birinde kapıyı açan genç kız beni görünce bana «Mülâzım İhsan» diye hitab etti. Beni

nasil tanıdığını sordum. Resimlerinizden dedi ve:

— Annem sizi çok severdi, sizi hiç unutmadı, sağ olsaydı şimdi çok bahtiyar olurdu. 12 sene önce 6 yaşında olan Jozefin, gelinlik bir kız olmuştu. Diğer dostlarımı da ziyaret ettim. 12 yıl sonra yine aynı şekilde karşılandım.

Brendizi'den bir İtalyan vapuruna bindim. Enver Paşa'ya verdiğim sözü tutmuştum. Adriyatik körfezini geçerken; iki yıl önce Otranto Boğazı'nda İngiliz ve İtalyan harp gemilerinin taarruzuna uğradığım ve saatlerce suyun altında kaldığım günün heyecanını yaşadım.

Malta civarında, denizin derinliklerinde yatan Alman denizaltı gemisinde, ebedî hayata kavuşan kahraman ve centilmen kaptan Weidemann'ı saygı ile andım.

Bir sonbahar akşamı, kızıl bir güneşin kahraman ve şehitler yeri olan Çanakkale'den geçtim. Şehitlerimizin manevî huzurunda, Çanakkale'yi gözümden kaybedinceye kadar, saygı duruşunda kaldım.

ISTANBUL'A DÖNÜŞ

Bir sonbahar sabahı Çamlıca'dan yükselen ve güzel Marmara'nın sakin sularını penbeleştiren güneşin, aydınlatmaya uğraştığı karanlık Istanbul'a döndüm. Gemi; şirin Boğaz'ı kaplayan ve çeşitli renkte bayrakları sallanan düşman zırhlı sürüsünün arkasında demirledi.

Güneşle birlikte, yeni bir mücadele arzusu yükseldi yüreğimde. Istanbul'da Yüzbaşı Neş'et Bey ile birlikte kurduğumuz ve sonradan Felah Grubu adını alan gizli teşkilâtta çalışmaya başladım.

İkinci İnönü muharebeleri sırasında Anadolu'ya geçtim. Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı ile birlikte Sakarya cephesine gittim.

Şimdi bu hâtıralarımı yazdığım Boğaz'daki yalımda:

Hergün karşımda bütün heybeti ile görünen mukaddes Kuleli'ye saygı ile bakıyorum. Beni yetiştiren subaylarımı, hocalarımı ve sevgili annemi şükranla anıyorum.

Boğaz'da geçen denizaltı gemilerimizi ve Boğaz üzerinde uçan tayyarelerimizi heyecanla takip ediyorum. U 73 Alman denizaltı gemisinde ve Hava Kuvvetlerindeki hâtıralarımı tazeliyorum.

Afrika'daki hizmetim dolayısıyle bana verilen Harp, İftihar, Kılıç Gümüş Liyakat ve Alman Demir Salip madalyaları ile Millî Mücadele'de Istanbul'daki çalışmalarım dolayısıyle bana verilen ve beratının altında Aziz Atatürk'ün imzaları bulunan İstiklâl madalyama baktıkça Tanrı'ma şükrediyorum.

AFRİKA GRUPLARI KUMANDANLIĞI'NDA ÇALIŞANLAR

Benim tanıdığım personelin isimlerini ve haklarında bildiklerimi aşağıda yazıyorum. Benim tanımak imkânını bulamadığım takriben 11 arkadaşımızın mevcut olduğunu duymuştum.

1 — Afrika Grupları K. Nuri Paşa (Fahrî olarak rütbesi paşalığa yükseltilmiştir. Esas rütbesi Piyade - Makineli-tüfek binbaşısıdır), Enver Paşa'nın kardeşidir. 1917 yılında denizaltı gemisiyle Istanbul'a dönmüş ve Kafkasya'da İslâm orduları kumandanı olmuştur. Haliç'teki fabrikasında çıkan yangına atılarak ölmüştür.

2 — Afrika Grupları Komutanı, Ferik Şehzâde Osman Fuad Efendi (Fahrî olarak rütbesi ferikliğe yükseltilmiştir. Esas rütbesi binbaşıdır). Şehzâde Salahaddin Efendi'nin oğlu ve Sultan Murad'ın torunudur. 1918'de denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gelmiştir. Mondros mütarekesinin ilânından sonra 26 mart 1919'da, önce Tunus'ta, sonra da İtalya'da enterne edilmiştir. Eylül 1919'da memlekete dönmüştür. Halen Mısır'dadır.

3 — Kurmay Başkanı Yarbay Abdurrahman Nafiz Bey (Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman). 1918'de kurmay başkanı olarak denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gelmiştir. Mondros mütarekesinin ilânından sonra 26 mart 1919'da önce Tunus'ta, sonra da İtalya'da enterne olmuştur. Eylül 1919'da memlekete dönmüştür. İstiklâl Harbi'ne katılmıştır.

4 — Kurmay başkanı ve bir ara K. vekili Kurmay Yüzbaşı Neş'et Bey (Süvari Kurmay Albay Neş'et Bora - Çopur Neş'et). Nuri Paşa'nın Istanbul'a dönmesinden sonra K. vekili olmuştur. 1917 yılında denizaltı gemisiyle Istanbul'a dönmüştür. Istanbul'da sonradan Felâh Grubu adını alan gizli teşkilâtı kurmuş ve 1920'de İstiklâl Harbi'ne katılmıştır.

5 — Telsiz Telgraf Teğmeni İhsan Efendi (Bu hâtıratın yazarı). 1917'de denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gitmiştir. Mondros mütarekesinin ilânından sonra 26 mart 1919'da önce Tunus'ta, sonra da İtalya'da enterne edilmiş, eylül 1919'da memlekete dönmüştür.

Istanbul'da, sonradan Felâh Grubu adını alan gizli teşkilâtı kurmuş ve 1921'de Anadolu'ya geçmiştir. Berlin'de Teknik Üniversite'de mühendislik tahsili ve doktora yapmış, asistanlık etmiş, sonra da as-

Trablusgarp limanında esirlerin kaldığı İtalyan gemisi.

kerî talebe müfettişi olmuştur.

(Dr. Mühendis E. General İhsan Aksoley 332 - 25 Paşalimanı Cad. 129 Kuzguncuk - Istanbul).

6 — Piyade teğmeni Halid Efendi (Üsteğmen İsmail Halid Uras - Beşiktaş). Kumandanlık karargâhında çalışmış ve 1917'-de denizaltı gemisiyle Istanbul'a dönmüştür. İstiklâl Harbi'ne katılmıştır.

7 — Piyade üsteğmeni Muharrem Veli Efendi (Manastırlı Muharrem Veli Dağlı). Önce Garp Cephesi'nde, sonra kumandanlık karargâhında çalışmıştır. Mondros mütarekesinden sonra eylül 1919'da İtalya'ya geçmiştir. Istanbul'a döndükten sonra İstiklâl Harbi'ne katılmış, uzun müddet Millî Emniyet'te çalışmıştır.

8 — Topçu teğmeni Hayreddin Efendi (Tunus). Kumandanlık karargâhında çalışmıştır. Mondros mütarekesinden sonra eylül 1919'da İtalya'ya geçmiştir. Istanbul'a döndükten sonra İstiklâl Harbi'ne katılmıştır.

9 — Piyade teğmeni Ekrem Remzi Efendi. Kumandanlık muhafız bölük kumandanlığını yapmıştır. Mondros mütarekesinden sonra eylül 1919'da İtalya'ya geçmiştir. Istanbul'a döndükten sonra Anadolu'ya geçmiş ve Sakarya muharebesinde şehit olmuştur.

10 — Levâzım yüzbaşısı Vasfi Efendi. Kumandanlık İkmal Şubesi müdürlüğünü yapmıştır. Mondros mütarekesinden sonra eylül 1919'da İtalya'ya geçmiştir. Istanbul'a döndükten sonra Felâh Grubu'nda çalışmıştır.

11 — Süvari yüzbaşısı yaver Şerafeddin Efendi. Şehzâde Osman Fuad Efendi'nin yaveri idi. Mondros mütarekesinden sonra 26 mart 1919'da önce Tunus'ta, sonra da İtalya'da enterne olmuştur. Istanbul'a döndükten sonra İstiklâl Harbi'ne katılmıştır ve İzmir'e ilk giren subaydır.

12 — Kurmay (Mümtaz) Yüzbaşı Mehmed Rif'at Efendi. Önce Garp Cephesi kurmay başkanlığını yapmış, sonra Şehzâde Osman Fuad Efendi'nin yaveri olmuştur. Mondros mütarekesinden sonra 26 mart 1919'da önce Tunus'ta sonra da İtalya'da enterne olmuştur. Eylül 1919'da Istanbul'a dönmüş ve İstiklâl Harbi'ne katılmıştır.

13 — Piyade Üsteğmeni Salim Efendi (Albay Salim Değer). Şark Cephesi'nde Mısır'a karşı yapılan taarruza iştirak etmiştir. Milâs civarındaki bir koydan bindiği bir denizaltı gemisi ile Sellum'a gelmiş olan Salim Efendi, sonra Garp Cep-

hesi'ne bağlı Tacura cephe kumandanlığını yapmıştır. Mondros mütarekesinden sonra eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve Istanbul'a döndükten sonra İstiklâl Harbi'ne katılmıştır. Sakarya muharebesinde kolundan yaralanmıştır.

14 — Yedek Teğmen Vahideddin Efendi. Kumandanlık İtalyanca tercümanı idi. Mondros mütarekesinden sonra eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve Istanbul'a döndükten sonra İstiklâl Harbi'ne katılmıştır.

15 — Piyade Yüzbaşısı Haydar Efendi. Abdülkadir Paşa'nın yaveri idi. Mondros mütarekesinden sonra eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş, sonra Istanbul'a dönmüştür.

16 — Hesap memuru Mustafa Zihni Efendi. Kumandanlık ikmal şubesinde çalışmıştır. Mondros mütarekesinden sonra eylül 1919'da İtalya'ya geçmiştir. Istanbul'a dönmüştür.

17 — Kâtip Nuri Efendi. Kumandanlık ikmal şubesinde çalışmıştır. Giritli'dir. Trablusgarb'ta kalmıştır.

18 — Yüzbaşı Bilâl Efendi. Kumandanlık karargâh kumandanıydı. Kuzey Afrikalı'dır. Trablusgarb'ta kalmıştır.

19 — Binbaşı Doktor Muhiddin Hayri Bey. 1918'de denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gelmiştir. Mondros mütarekesinden sonra 26 mart 1919'da önce Tunus'ta, sonra da İtalya'da enterne edilmiş, eylül 1919'da Istanbul'a dönmüştür.

20 — Doktor Binbaşı Osman Bey. 1911 Türk - İtalyan harbine katılmış, sonra Kuzey Afrika'da gönüllü olarak kalmıştır. 1918'de hastalanarak ölmüştür.

21 — Doktor Yüzbaşı Beşir Fuad Efendi. Suriyeli'dir. 1911 Osmanlı - İtalyan harbine katılmıştır. Sonra, gönüllü olarak — zannediyorum — Kuzey Afrika'da kalmıştır. Âkıbetini bilmiyorum.

22 — Abdülkadir Paşa (fahrî olarak paşalığa yükseltilmiştir. Rütbesi istihkâm yarbayıdır). Kuzey Afrikalı'dır. Şehzâde Osman Fuad Efendi, kumandanlık görevini kendisine devretmiştir. Anlaşarak İtalyanlar'a teslim olmuştur. İşittiğime göre intihar etmiştir.

23 — İshak Paşa (Rütbesi fahrî olarak paşalığa yükseltilmiştir. Aslında süvari binbaşısıdır). Trablusgarb cephesi kumandanı idi. Mondros mütarekesinden sonra eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve Istanbul'a dönmüştür.

24 — Piyade Binbaşısı Galip Bey. Önce nerelerde çalıştığını bilmiyorum. Son zamanlarda Terhune'de kumandandı. Mondros mütarekesinden sonra eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve Istanbul'a dönmüştür. İstiklâl Harbi'ne katılmıştır.

25 — Piyade Binbaşısı Emin Bey. Önce nerede çalıştığını bilmiyorum. Son zamanlarda Garp Cephesi'ndeydi. Mondros mütarekesinden sonra eylül 1919'da İtalya'ya geçmiştir. Istanbul'a döndükten sonra İstiklâl Harbi'ne katılmıştır.

26 — Binbaşı Sakıp Bey. Fizan bölgesi kumandanıydı. Mondros mütarekesinden sonra eylül 1919'da İtalya'ya geçmiştir. Istanbul'a dönmüştür.

27 — Binbaşı Sadık Bey. Bingazi bölgesinde önce Seyyid Ahmed Es - Sünûsî, sonra da Seyyid İdris es - Sünûsî'nın yanında bulunmuştur. Mısrata'ya gelirken şehit edilmiştir.

28 — Piyade Teğmeni Ömer Efendi. Tunuslu'dur. Garp Cephesi'ne bağlı Nalut bölgesi kumandanıydı. Hastalanarak ölmüştür.

29 — Piyade Yedek Teğmeni İlhami Efendi. Garp Cephesi'nde görevliydi. Mondros mütarekesinden sonra eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve Istanbul'a dönmüştür. İstiklâl Harbi'ne katılmıştır.

30 — Topçu Yüzbaşısı Seyyid Hasan Efendi. Hums cephesi kumandanıydı. Mondros mütarekesinden sonra eylül 1919'da İtalya'ya geçmiştir. Istanbul'a dönmüş ve zannederim, İstiklâl Harbi'ne katılmıştır.

31 — Eczacı Yüzbaşı Kâmil Efendi. 1918'de denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gelmiştir. Mondros mütarekesinden sonra eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve Istanbul'a dönmüştür.

32 — Piyade Üsteğmen Ahmed Hamdi Efendi. 1918'de denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gelmiştir. Mondros mütarekesinden sonra eylül 1919'da İtalya'ya geçmiştir. Istanbul'a dönmüştür.

33 — Kâşif Efendi. Fişek imalâthanesi müdürü idi. Mondros mütarekesinden sonra eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş, Istanbul'a dönmüş ve İstiklâl Harbi'ne katılmıştır.

34 — Ahmed Efendi. Silâh Tamirhanesi müdürü idi. Eylül 1919'da Mondros mütarekesinden sonra İtalya'ya geçmiş, Istanbul'a dönmüş ve İstiklâl Harbi'ne katılmıştır.

35 — Kamacı İbrahim Efendi. Garp Cephesi'nde çalışmıştır. Mondros mütarekesinden sonra İtalya'ya geçmiş, Istanbul'a dönmüş ve İstiklâl Harbi'ne katılmıştır.

36 — Kamacı Halis Efendi. 1917'de denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gelmiş, silâh tamirhanesinde çalışmıştır. Mondros mütarekesinden sonra eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş, Istanbul'a dönmüş ve İstiklâl Harbi'ne katılmıştır.

Libya'daki son kumandanımız Abdülkadir Paşa ve maiyeti.

37 — Ömer veya Süleyman Efendi. Urfelle'de Barut İmalâthanesi müdürü idi. Mondros mütarekesinden sonra eylül 1919 da İtalya'ya geçmiş ve Istanbul'a dönmüştür.

38 — Telsiz Başçavuşu Mahmud Nedim Efendi. 1917'de denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gelmiştir. Urfelle telsiz istasyonunda çalışmıştır. Mondros mütarekesinden sonra eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş, Istanbul'a dönmüş ve İstiklâl Harbi'ne katılmıştır.

39 — Telsiz Çavuşu Sıtkı Efendi. Giritli'dir. 1918'de denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gelmiştir. Mondros mütarekesinden sonra gönüllü olarak Trablusgarb'ta kalmıştır.

40 — Motorcu Çavuş Şevki Efendi. Uluborlu'dur. Urfelle telsiz istasyonunda çalışmıştır. 1917'de denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gelmiştir. Mondros mütarekesinden sonra eylül 1919'da İtalya'ya geçmiştir. Istanbul'a döndükten sonra İstiklâl Harbi'ne katılmıştır.

41 — Piyade Veli Çavuş. Ankaralı'dır. Karargâh makineli tüfek takım kumandanıydı. Mondros mütarekesinden sonra eylül 1919'da İtalya'ya geçmiş ve Istanbul'a dönmüştür.

42 — Çavuş Bayram Efendi. Fizan'a gönderilecek kafilenin kumandanıydı. Eylül 1919'da ve Mondros mütarekesinden sonra İtalya'ya geçmiş, sonra Istanbul'a dönmüştür.

43 — Topçu Çavuşu İbrahim Efendi. Bingazi cephesinde Sellum muharebesine katılmıştır. Tedavi edilmek üzere denizaltı gemisiyle Avusturya'ya gönderilmiştir.

44 — Süvari Çavuşu Hüseyin Efendi. Şehzâde Osman Fuad Efendi'nin emir çavuşu idi. Denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gelmiştir. Mondros mütarekesinden sonra 26 mart 1919'da önce Tunus'ta, sonra İtalya'da enterne edilmiş, eylül 1919'da Istanbul'a dönmüştür.

45 — Osman Fuad Efendi'nin aşçı eri. Denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gelmiştir. Mondros mütarekesinden sonra 26 mart 1919'da önce Tunus'ta sonra İtalya'da enterne edilmiş, eylül 1919'da Istanbul'a dönmüştür.

46 — Alman Stetter. Osman Fuad Efendi'nin özel hizmetlerini yapardı. Denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gelmiştir. Mondros mütarekesinden sonra 26 mart 1919'da önce Tunus'ta, sonra İtalya'da enterne edilmiş, eylül 1919'da Istanbul'a dönmüştür.

SON

SS Teşkilâtı ve Himmler

4

Yazan: Heinrich Fraenkel
Çeviren: Özaydın Dokur

1943 YILINDA Bormann, Hitler'in özel sekreteri olunca, bazı SS şefleri memnuniyetsizliklerini açıkça belirtmeye başladılar. Bormann gün geçtikçe Hitler üze inde büyük bir nüfuz sahibi oluyordu ve bu da Himmler'in hoşuna gitmiyordu.

Bir gün yakın yardımcılarından Schellenberg'e bu konudaki endişesini şöyle belirtti:

— Führer gün geçtikçe Bormann'ın düşünüş ve taktiklerini benimsemektedir. Bormann'ın da onun üstündeki etkisi gittikçe kuvvetleniyor.

Schellenberg de aynı fikirdeydi:

— Görüşünüş doğrudur. Yalnız ne yapıp edip Ribbentrop'dan da kurtulmalıyız.

— Meselenin en zor yanı şudur: Bormann, Führer'e verdiği her bilgiden sorumludur. Bir taktikle bu durumu Führer'e duyurmak en doğru bir yol olacaktır.

Schellenberg bu konuşmadan sonra bir zaman daha Ribbentrop'u gizlice takip etti. Maksat, en müsait bir zamanı kollayıp, Hitler ile arasının açılmasını sağlamaktı. Gerek Himmler, gerek Schellenberg bu fırsatı beklerken, başka bir olay Nazi liderlerini karıştırıverdi. Ne var ki bu olaydan Himmler kazançlı çıkmasını bildi.

1944 yılının ilk aylarında SS teşkilâtının gizli servis bazı entelektüellerin de katıldığı bir mukavemet hareketinin gittikçe yayılmakta olduğunu istihbar etti. Durumu gözden geçiren Himmler, eskiden de bilinen bazı anti - nazi fikirli kimseleri sıkı bir göz hapsine aldı.

Bunlar arasında, bir iddiaya göre, Alman istihbarat teşkilâtının başı olan Amiral Canaris de bulunuyordu. Canaris, uzun yıllar dış ülkelerdeki askerî haberalma servisini yönetmekle şöhret bulmuştu.

Almanya'nın eski Japonya sefiri olan Dr. Wilhelm Solf'un karısı Hanna Solf, çevresine bir kısım anti-nazi fikirli kişileri toplamış, mağlûbiyetin eşiğine gelmiş Almanya'nın kurtarılması için harekete geçmek fırsatını arıyordu.

HABERALMA SERVİSİ BİRLEŞİYOR

Eski diplomat Dr. Wilhelm Solf cesur bir insandı ve Hitler ile nazizme karşı açıkça konuşmaktan çekinmezdi. 1936 yılında öldükten sonra başlattığı harekete karısı devam etti.

Amiral Canaris'in haberalma teşkilâtına mensup bazı ajanlar, savaşın sonlarına doğru ikili oynamaya başlamışlardı. Bun-

ların bir kısmını Himmler'in Gestapo'su takip ediyordu.

Hanna Solf bir gün evinde düzenlediği toplantıya Dr. Reckse adında birini getirdi ve arkadaşlarına anti - nazi fikirli bir insan olarak tanıttı. Dr. Reckse, birkaç ay Hanna Solf'un evinde düzenlenen çay partilerine devam etti. Aslında bu toplantılara gelenlerin hemen hepsi, gizli mukavemet teşkilâtı üyeleriydi.

Derken bir gün Gestapo, Hanna Solf ve arkadaşlarını ansızın tutukladı. Sonradan Dr. Reckse'nin bir Gestapo ajanı olduğu anlaşıldı.

Bu arada Amiral Canaris'in ve bazı ajanlarının da adı bu olaya karıştı; ne var ki Hitler 18 şubat 1944'te çeşitli teşkilâtlara bağlı istihbarat servislerini birleştirerek hepsini Gestapo'nun idaresine verdi. Bunda tabiî Himmler'in büyük rolü olmuştur.

Amiral Canaris de görevinden uzaklaştırıldı, ticarî ve ekonomik bir sektörün istihbaratını yönetmeye memur edildi. Aslında bu geri bir hizmet sayılırdı, nedense Hitler, Amiral Canaris'i tamamiyle geri plana itmek istememişti.

Ama Himmler boş durmuyor, Amiral Canaris hakkında dosya kabartıyordu. Buna sebep de Schellenberg olmuştu. Schellenberg bir gün Himmler'e:

— Amiral Canaris'e dikkat ediniz, dedi. Sizin hakkınızda bazı teşebbüsleri olduğunu istihbar ettim.

Himmler altın çerçeveli gözlüğünden bir zaman Schellenberg'i süzdükten sonra kısık bir sesle:

— Ne gibi teşebbüsler acaba? Diye sordu.

Schellenberg:

— Bir zamanlar idare ettiği istihbarat teşkilâtının Gestapo'ya bağlanmasını sizden biliyor. Bu yüzden sizin için bazı komplolara hazırlanıyor.

Himmler, olanların farkındaydı, sakin bir şekilde:

— İstihbarat kaynaklarımız onun hakkında bazı ipuçları verdiler, dedi. Zamanı gelince hepsini kullanacağız.

Himmler'in münasip dediği zaman az sonra geldi; temmuz ortalarında Hitler'e yapılan bir suikast dolayısıyle birçok kişi tevkif edildi, Amiral Canaris detutuklananlar arasındaydı.

Hitler'e yapılan suikast, nazi liderlerinin birkaç gruba ayırmasına sebep olmuştu; bir kısmı, bir iddiaya göre İngiliz gizli servisiyle haberleşmekteydi. Bazı nazi ileri gelenleri de Ruslar'a kur yapıyordu.

Himmler, işte tam bu sırada, temizlemek istediği rakiplerini kolayca alaşağı ediverdi, birçok general ve anti-nazi fikir-

Hitler, 1944 yılında kendisine yapılan suikastten kurtulmuştu.

Suikaste adı karışanlardan ve ölüme mahkûm edilen Mareşal von Witzleben.

leri taşıyan entelektüeller yakalandı.

Goebbels hâtıralarında şöyle yazar:

«Bir gün Himmler bana gelerek, Ribbentrop'un dış siyasetinden bahsetti ve:

— Seyyal bir siyasetten çok, donuk ve hareketsiz bir dış politika izliyor, dedi.

Ben de:

— Görüşünüzde kısmen haklısınız, diye cevap verdim.

— Sonra bir de şu var: Bazı mukavemet teşkilâtı mensupları, Führer'in canına kastetmektedirler. Hattâ bir kısım generallerimiz bile İngiltere ile temas hâlindedirler.

Kendisine uzun uzun bu gibi kimselerden memleketin fazla zarar görmiyeceğini anlattım. Sonra da çalışmalarından dolayı kendisine teşekkür ettim».

İKİNCİ CEPHE AÇILIYOR

1944 yılının 6 haziran sabahı müttefik askerleri Normandiya sahillerine çıktılar. Haber bir bomba gibi patladı. Nazi liderleri âdeta şaşkına döndüler.

Hitler o gün, Berchtesgaden'de idi. Holanda, Belçika ve Kuzey Fransa'daki Alman orduları grubu komutanı olan Rommel de o sırada Ulm'da evindeydi.

Göring de Veldenstein'daki küçük sarayına çekilmiş dinleniyordu. Haberi von Brauchitsch'den aldı.

Hitler hemen acele bir savaş konseyi topladı. Durumu tartıştılar. Toplantıda Ribbentrop, Himmler ve Göring bulunuyordu. Bundan 10 gün kadar sonra da 17 haziranda Hitler generallerle bir toplantı yaptı. Bu toplantıda da Rundstedt ile Rommel vardı.

Toplantıya katılan General Speidel sonradan verdiği ifadede, Hitler'in çok sinirli, yorgun ve soluk olduğunu söylemiş; hattâ yemek sırasında bir ara tabağı düşürdüğünü, hap yerine pirinç tanelerini yuttuğunu ifade etmiştir.

Haziran sonlarında Rundtsted azledildi; yerine von Kluge getirildi. Mareşal Rommel de bu sıralarda Hitler'e bir mektup yazarak askerî durumun çok nazik

olduğunu, Fransa'da savaşın kaybedildiğini belirtti.

Aslında durum, Fransa'da olduğu kadar doğu cephesinde de kötü gidiyordu. Ruslar büyük bir taarruza geçmişler ve Polonya sınırını aşmışlardı.

Müttefiklerin Fransa çıkarmasından hemen iki ay sonraydı. Bazı subaylar Hitler'e suikast hazırlıyorlardı. 20 temmuzda Hitler, bir savaş konferansı toplamıştı. Konferansın yapıldığı odaya bir saatli bomba kondu, bombayı koyan da albay Kont von Stauffenberg idi.

Konferansın en hararetli ânında bomba patladı, saat 12,32 idi. Ne var ki Hitler suikastten mucize kabilinden kurtuldu. Toplantıda zaten Himmler, Göring ve Ribbentrop yoktu.

Haberi öğrenen Himmler hemen Rastenburg'a geldi, duruma el koydu. Berlin'e telefon edip acele güvendiği Gestapo şeflerinin Rastenburg'a gelmelerini emretti.

O sırada Albay von Stauffenberg uçağa binmiş Berlin'e gidiyordu. Bombanın tam ânında patladığından ve Hitler'in sağ kurtulmadığından emindi. Berlin'de genç subaylar onu bekliyorlardı. Von Stauffenberg gelir gelmez hemen bir hükümet darbesi yapacaklardı.

Himmler, Berlin ile temas kurarak, oradaki SS şefine von Stauffenberg, Berlin'e gelince tevkif etmesini emretti. Sonra Goebbels'i bularak, Berlin hakkında bilgi aldı. Goebbels, zaten olayı öğrenir öğrenmez hemen harekete geçmiş ve sert tedbirler almıştı.

HİMMLER KUMANDAYI ELE ALIYOR

Hitler, suikastten sonra kendisini toparlar toparlamaz Himmler'i çağırdı:

— Hainlerin en kısa zamanda yakalanmasını istiyorum, dedi.

Himmler bir, iki cümleyle durumu anlattıktan sonra:

— Berlin ile konuştum, duruma hâkimiz, hainleri yakalayacaklar, dedi.

Hitler, kolundan yaralanmıştı, yalnız sinirleri pek bozuktu, kesik kesik konuşuyordu; birden Himmler'e dönerek:

— Hemen Berlin'e git, dedi. İhtiyat ordusu kumandanı General Formm'un da bu işe dahil olduğunu biliyorum. Onun yerine kumandayı al.

Bu, uzun zamandır Himmler'in istediği bir mevki idi; sevincini belli etmemeye çalışarak:

— Aziz Führerim, dedi. Herşeyi bana bırakabilirsiniz. Emin olunuz ki hâdiseler çok müsbet gelişecektir.

Bundan sonra Himmler uçakla Berlin'e uçtu. Ne var ki, Berlin'de durum sandığı gibi değildi. Goebbels'in sert tedbirleri ve SS şeflerinin harekâtı, suikastı tertipleyenleri sindirmişti.

SS subayı Skorzeny, Himmler Berlin'e gelince hemen görüştü, küçük bir SS komando birliğini hazırlıyarak, suikaste katılanları yakaladı. Bunlar arasında, Beck, Olbricht ve von Stauffenberg de vardı.

Himmler, Hermann Göring, Strasse'deki Goebbels'in makamında özel bir tahkik heyeti meydana getirdi; olaya adı karışanlar teker teker sorguya çekildi; sorgu saatlerce aralıksız sürdü. Yalnız Hitler radyoda konuşurken, sorguya ara verildi.

Hitler, konuşmasında hainlere çok şiddetle çattı, hemen suç ortaklarının da ağır şekilde cezalandırılmasını istedi. Artık haklarında hüküm verilmişti, hiçbiri için kurtuluş yoktu.

FECİ ÖLÜM

Himmler, sorgu ve tahkik heyetinin başına Kaltenbrunner'i getirmişti. Kaltenbrunner de hiç merhamet tanımayan bir insandı. Duruşmalara 7 ağustosta, Halk Mahkemesinde başlandı.

Sanıklar, sakalları uzamış, yorgun bitkin bir hâlde duruşma salonuna alındılar; iddia makamı sanıklar için ölüm cezası istedi.

Aslında bazı sanıklar ve bu arada Olbricht ve Stauffenberg, zaten ya intihara zorlanmış yahut öldürülmüştü.

Hitler duruşmayı özel bir odadan izliyordu, aynı zamanda duruşma filme alınmaktaydı. Feld Mareşal von Witzleben, General Hoepner, General Stieff, von Stauffenberg'in kuzeni Peter York von Wartenburg en başta olmak üzere birbirlerine ince çelik telle bağlı sanıklar ayakta iddianameyi dinlediler.

Söylemeye lüzum yok ki, hemen hepsi de ölüme mahkûm edildi. Hüküm Platzensee hapishanesindeki özel bir hücrede infaz edildi. Hükümlüler teker teker hücreye sokuldular, büyücek bir et çengeline asılmış kalın piyano telleri, hükümlülerin boğazına geçirildi ve yavaş yavaş boğuldular. Aynı zamanda infazlar filme alındı.

O akşam, filim, Hitler'in başbakanlıktaki odasında nazi liderlerine gösterildi. Suikast hükümlülerine infaz sırasında yapılan işkence öylesine feci idi ki, kalpsiz olarak tanınan Goebbels bile, bazan, başını çevirmek zoruda kaldı.

Suikastin elebaşıları böylece öldürüldükten sonra, SS'ler olayla ilgili ne kadar kişi varsa hepsini tutukladılar. Yakalanan-

ların kaç kişi olduğu kesinlikle bilinmemektedir. 8 eylülde von Hassel asıldı, 12 ekimde Langbehen idam edildi, sonra sırayla Popitz ve SS şefi Nebe öldürüldü. Bir zamanlar Hitler'in gözde generali olan Rommel intihar ettirildi. 1945 yılının ilk aylarında da Dietrich Bonhoeffer ve Amiral Canaris idam edildi.

1944 yılı Himmler'in büyük bir nüfuz kazandığı bir yıldır. Bununla birlikte temerküz kamplarının da bir hayli kalabalıklaştığı, idaresinin de çok güçleştiği bir dönemdir. Yetişmiş birliklerin cepheye sevki, temerküz kamplarının korunmasını oldukça zorlaştırıyordu.

Himmler bu durum karşısında bazı tedbirler almanın gerektiğini hissetti, zaten tam bu sırada temerküz kamplarındaki 700 bin Macar Yahudisi için bazı görüşmeler olmaktaydı. Yoel Brand adında biri, 700 bin Macar Yahudisi'nin serbest bırakılması için para teklif ediyordu. Eichmann, 20 milyon İsviçre frankı istedi, para Selânik'teki bir bankaya yatırılacaktı.

Himmler, 1944 - 45 yılı kışında İsviçre Cumhurbaşkanı Jean - Marie Musi ile görüşerek , serbest bırakılacak Yahudiler karşılığında ilâç ve savaş için önemli maddeler ve araçlar istedi. İsviçre Cumhurbaşkanı da Himmler'e ancak para verebileceğini söyledi.

Sonunda şöyle bir anlaşmaya vardılar: Her on beş günde bir, özel bir tren İsviçre'ye 1.200 Yahudi getirecekti, karşılığında verilecek para da Jean - Marie Musi tarafından deruhte edilecekti.

Himmler ve Schellenberg tam işi ayarlamışlardı ki, Kaltenbrunner olayı Hitler'e ihbar etti. Hitler bu habere çok kızdı, hemen bir emir yayınlıyarak, Yahudi, İngiliz ve Amerikan esirlerinin kaçmalarını kolaylaştıran herkesin idam edileceğini bildirdi.

1945 yılının başlarında Kızılordu, Macaristan'a girdi, bu tarihten sonra da Himmler, temerküz kamplarında her türlü kıyıma son verilmesini istedi.

HİMMLER'İN SONU

Müttefik kuvvetleri artık Alman topraklarına girmişti, doğudan da Ruslar hızla Berlin'e doğru ilerliyorlardı. Nazi Almanyası savaşı kaybetmişti.

Himmler, Schellenberg'i İsveçli Kont Bernadotte ile temasa göndermiş, ondan haber bekliyordu. Hitler, başbakanlıktaki sığınağa çekilmiş, savaşı idare ile uğraşıyordu.

23 nisanda Bernadotte ile Himmler, Lübeck'teki İsveç konsolosluğunda gizlice buluştular; elektrik cereyanı olmadığı için mum ışığında konuşuyorlardı.

Himmler, soğukkanlılığını muhafazaya çalışarak:

— Şu anlarda sanırım ki Hitler ölmüştür. Artık serbestiz. Ben, Almanya'nın

Gestapo'nun binlerce insan öldürdüğü Buchenwold kampından bir görünüş.

Halk Mahkemesi, sanıklara kararı tefhim ediyor.

Ruslar tarafından işgal edilmemesi için Batılı müttefiklere elimi uzatıyorum.

Bernadotte:

— Batılı müttefiklerle barış yapıp, doğu sınırında çarpışmak imkânsızdır. İngiltere ve Amerika'nın Ruslar'dan ayrı bir anlaşma yapacağını sanmam.

— Ama ben de, milyonlarca Alman'ı Ruslar'ın elinden kurtarmak istiyorum.

— Ya teklifiniz kabûl edilmezse?

— O zaman komutayı ele alarak doğu cephesine gideceğim ve çarpışma sırasında öleceğim.

24 ve 26 nisan beklemekle geçti. 30 nisanda Hitler'in intihar ettiğini öğrenen Himmler, kuzeydeki karargâhta hareket planını tasarladı. Aslında o anda Bormann bir emir yayınlıyarak bütün hainlerin öldürülmesini istemişti. Hain dediği kimseler içinde Himmler de bulunuyordu.

4 mayısta Almanya'nın kayıtsız şartsız teslimi konuşulmaya başlandı. O sıralarda Himmler ve muhafızları Flensburg'da bulunuyordu. 21 mayıs sabahı kılık değiştirerek Bavyera'ya doğru yola çıktı. Cebinde Heinrich Hitzinger'e ait bir nüfus kâğıdı vardı. Yolda bir İngiliz devriyesi tarafından durduruldular ve sorguya çekilmek üzere kampa yollandılar.

Yüzbaşı Tom Selvester onları önce sorguya çekti ama, nedense durumları şüphesini çekmişti. Bir süre daha soruşturmayı ilerletmek için Himmler ve adamlarını bir yere kapattı ve Mareşal Montgomery'den bir istihbarat subayı istedi.

Albay Murphy, kampa gelince Himmler'i bir daha sorguya çekti, zaten hemen görünce tanımıştı. Birden:

— Şöyle ışığa doğru yaklaş, dedi.

Himmler bir adım ilerledi. O anda Albay:

— Tanıdım, sen Himler'sin dedi. Hemen soyun.

Odada albaydan başka iki de doktor bulunuyordu. Birden doktorlardan biri:

— Aç ağzını, diye Himmler'in çenesine yapıştı. Ama çok geç kalmıştı. Himmler, altın dişinin içine sakladığı siyanür kapsülünü kırmış ve zehiri yutmuştu.

Himmler'in midesini yıkadılarsa da kurtulamadı; iki gün sonra çavuş Austin'in kazdığı mezara Himmler'in cesedini atıverdiler.

SON

Ülkeler ve İnsanlar

Büyük Sahrâ

Afrika'nın kuzeyini baştan başa kaplayan Büyük Sahrâ, dünyanın en büyük çölüdür (9.000.00 km.²). Bu muazzam çöldeki bütün vâhaların yüzölçümü ancak 200.000 km.² tutar. Büyük Sahrâ'da Berberîler yaşar, bunların batı kesiminde yaşayan boylarına «Tuareg»ler denir.

Bir küçük Tuareg, devesiyle oynaşıyor.

Sahrâ'nın güney kesimindeki Bilma'da tuz kuyuları. Kervanlar, buradan aldıkları tuzları Batı'ya taşırlar.

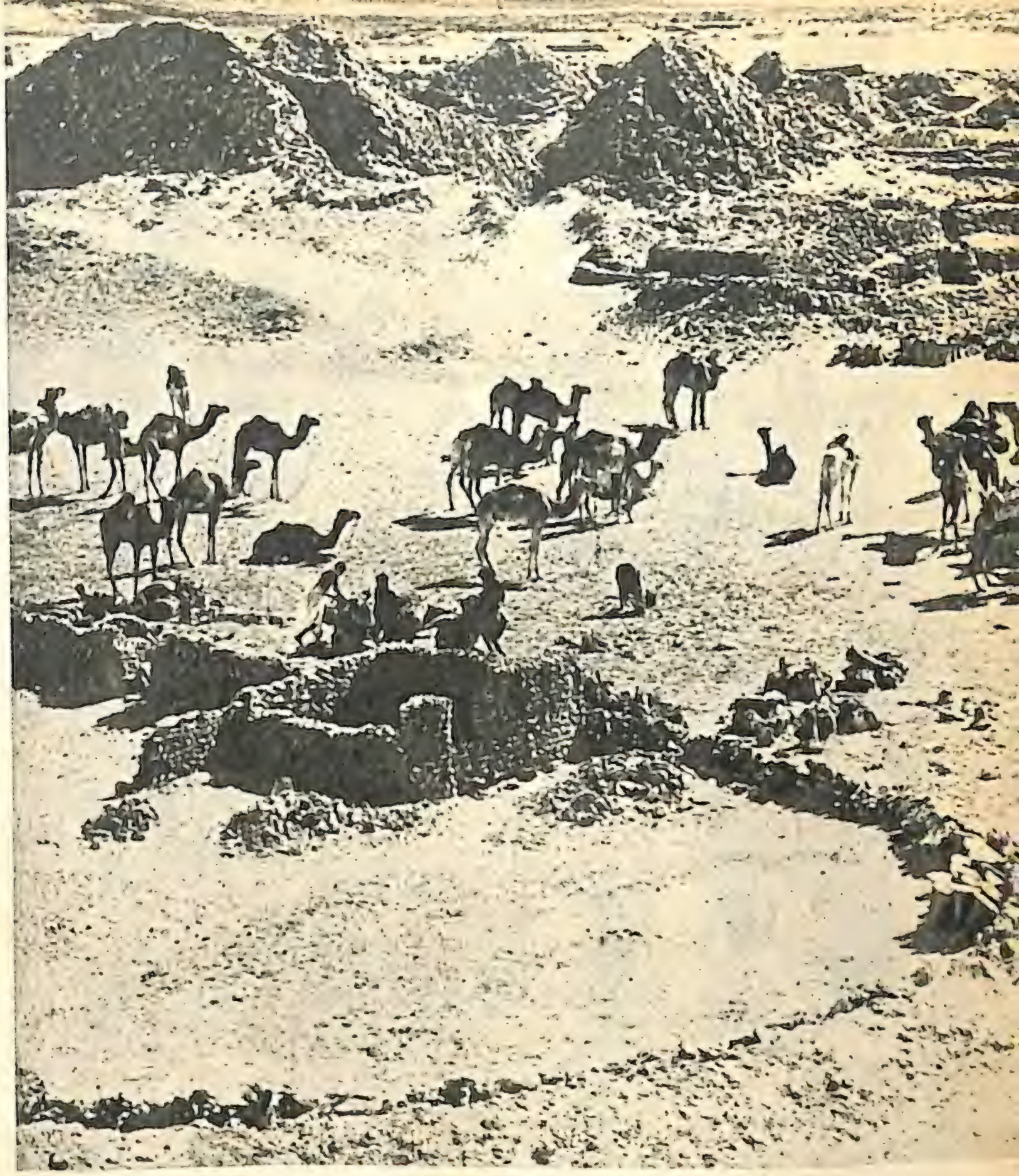

Çölde, önce develer su içer. İşinin ehli bir Tuareg, kumlarda, tasla kazdığı bir çukurdan çıkan suyu devesine içiriyor.

Bir Tuareg hanımı, hizmetçisi ve çocuklarıyla birlikte yeni bir vâhaya göçüyor (yukarıda). Çocuklarıyla beraber çadırında dinlenen zengin bir Tuareg hanımı.

TARİHE AKAN BİR AY

Ekim 1970

1 EKİM

Başkan Nâsır'ın cenazesi, onbinlerce kişinin katıldığı bir törenle toprağa verildi. Törende birçok yabancı devlet başkanı ve temsilcisi de bulundu.

3 EKİM

Başbakan Süleyman Demirel, İskenderun'da 3. Demir - Çelik fabrikasının temelini attı ve bir konuşma yaparak, «Milletin itimadı devam ettikçe, hizmetinizde olacağız» dedi.

5 EKİM

Başbakan Demirel, beraberindeki 37 kişilik bir heyetle beraber, 5 günlük resmî bir ziyaret yapmak üzere Bulgaristan'ın başkenti Sofya'ya gitti ve Başbakan Todor Jivkof tarafından karşılandı.

12 EKİM

Millet Meclisi Başkanı Ferruh Bozbeyli, Cumhurbaşkanı Sunay ile görüştükten sonra, bir basın toplantısı düzenledi ve Millet Meclisi başkanlığından istifa ettiğini bildirdi.

● Istanbul'da Sağmalcılar ve Eyüp semtlerinde başgösteren ve teşhis konamayan bir hastalıktan dolayı 100'e yakın hasta, çeşitli hastanelere kaldırıldı. Doktorlar, koleradan şüphe ediyor.

15 EKİM

Alınan ilk laboratuvar tahlillerine göre, Istanbul'da gecekondu bölgelerinde hızla yayılan hastalığın kolera olduğu anlaşıldı. Bu arada ölü sayısının 14, hastaneye kaldırılan hasta sayısının 500 olduğu bildiriliyor.

● Bir Rus yolcu uçağı Trabzon'a kaçırıldı. Hostesi öldüren baba - oğul, 2 pilotla telsizciyi de yaraladı.

16 EKİM

Kolera hızla yayılıyor. İl Sağlık Komisyonu, Valinin başkanlığında bir toplantı yaparak alınacak tedbirleri görüştü.

17 EKİM

Kolera sebebiyle İl Sağlık Kurulu'nca alınan yasak kararlar tatbik edilmeye başlandı. Ekipler gecekondu bölgelerinde ev ev dolaşarak aşı yapıyorlar.

19 EKİM

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, beraberindeki heyetle, Federal Almanya'ya 5 günlük resmî bir ziyarette bulunmak üzere uçakla Köln'e geldi ve Alman Cumhurbaşkanı Dr. Güstav Heinmann tarafından törenle karşılandı.

22 EKİM

Bir süredir izi bulunamıyan bir Amerikan askerî uçağının Rusya'nın Gümrü (Leninakan) şehrine indiği anlaşıldı. Uçakta iki Amerikalı generalle, bir Türk albayı bulunuyordu.

● 21 ekim çarşamba günü başlayan AP. 5. Büyük Kongresi çalışmalarına devam ediyor. Çeşitli hatipler parti içi ve dışı meseleler üzerinde konuştular.

23 EKİM

AP Büyük Kongresi sona erdi, yapılan seçimlerde Başbakan Süleyman Demirel 1425 oyla, yine AP Genel Başkanlığına seçildi. Hayri Domaniç 28 oy, Aydın Yalçın da 15 oy aldılar.

25 EKİM

Genel nüfus sayımı yapıldı. Türkiye'nin 35 milyonu bulduğu tahmin ediliyor.

27 EKİM

Bir Rus yolcu uçağı daha Sinop'a kaçırıldı. Uçaktaki bazı öğrenciler Türkiye'den sığınma hakkı istediler.

29 EKİM

Cumhuriyetin kuruluşunun 47. yıldönümü bütün yurtta törenlerle kutlandı. Parti liderleri çeşitli mesajlar yayınladılar.

30 EKİM

İlgililerin ve vatandaşın gösterdiği büyük hassasiyet sayesinde kolera salgını durdu. Hastanelerdeki hastalar azalmaya başladı. Salgın sırasında ölenlerin sayısı: 52.

31 EKİM

Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanı bir açıklama yaparak nüfusumuzun 35 milyon 666.549 olduğunu bildirdi. Son sayımda Istanbul nüfusunun 2.999.191'e yükseldiği anlaşıldı.

Muhsin İlyas Subaşı (Kayseri)

II. Abdülhamid'e hâlâ şurada burada «Kızıl Sultan» denmesi doğru mu?

Doğru değil. Doğu Anadolu'da bir Ermeni yurdu kurulması hakkındaki 1878 Berlin Muahedesi'nin meş'um maddesini tatbik etmediği için pek mutaassıp bir Hıristiyan olan Fransız Akademisi'nden meşhur tarihçi Kont Albert Vandal'ın taktığı bu isim, bu padişahın pek amansız ve gözü kapalı düşmanlarınca da kullanılmıştır. II. Abdülhamid'i kusurları ve meziyetleriyle tarafsız gösteren bir kitap, Hayat müessesesinin yayınladığı *Türkiye Tarihi*'nin 12. cildidir. İltifatlarınıza teşekkür ederiz.

M. Niyazi Baysan (İzmir)

Acaba son asırlık Türkiye tarihinden daha çok bahsedemez misiniz?

Mevzularımızı en çok son asır Türkiye tarihinden alıyoruz. Bu nisbeti biraz daha arttırmamız, diğer tarih mevzuları ile ilgilenen okuyucularımızı memnun etmez kanaatindeyiz.

R. H. Uzunoğlu (Cihangir - Istanbul)

Ekim 1970 nüshanızda «Hulin Dağı» diye yayınladığınız resim, Hulin Dağı değildir.

Evet, öyle. Fakat zaten Hulin Dağı, bir Uygur destânında geçen muhayyel bir dağ. O yazı, herhangi bir dağ resmiyle, senbolik olarak süslenmişti.

Alâeddin Günal (Erzincan)

Sultan Abdülaziz'in ölümü meselesi, çeşitli kitaplarda, biribirine zıt şekilde ele alınıyor. Bu hususta bizi aydınlatır mısınız?

Hayat müessesesinin yayınladığı *Türkiye Tarihi*'nin XII. cildinde bu mesele, etraflı şekilde ele alınmıştır. Okursanız tatminkâr bulacağınızı ümid ediyoruz.

Sedat Yenigün (Fatih - Istanbul)

Büyük Taarruz'un planlarını kim hazırladı? II. Abdülhamid devrine ait bazı vesikaların yok edildiği doğru mu?

Büyük Taarruz'un planlarını, o sırada genelkurmay başkanı olan Fevzi Paşa (Çakmak) hazırlattı; Başkumandan Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) tarafından tasvîb edildi. — II. Abdülhamid devrine ait binlerce vesika, maalesef Enver Paşa tarafından Beyazıt Meydanı'nda yaktırılmıştı. İhmal ve kasit yüzünden imha edilen başka vesikalar da vardır.

Tarih Postası

OKUYUCULARIMIZIN TARİHLE İLGİLİ SORULARI, BU SAYFALARDA CEVAPLANDIRILMAKTADIR.

Rıfkı Kaymaz (Atatürk Üniversitesi - Erzurum)

Millî Mücadele'de Özbekler Tekkesi, Anadolu'ya silâh kaçırılmasında hizmet ettiği halde neden kapatıldı?

Bütün tekkeler bir kanunla kapatılmıştır. Şu veya bu sebeple istisna yapılamıyacağını takdir edersiniz.

Nermin Özipek (Maraş)

Fâtih'in annesi Dulkadıroğulları'ndan mı? Haçlılar, kaç defa Anadolu'ya ayak bastılar?

Fâtih'in annesi Hümâ Hatun, Dulkadıroğulları'ndan değil, İsfendiyâroğulları (Candaroğulları)'ndandır. — İlk 3 Haçlı seferinde Haçlılar, Anadolu yani Selçuklu Türkiyesi topraklarını çiğnediler. İlk Haçlı seferi 1096 - 99'da, ikincisi 1147 - 49'da, üçüncüsü de 1189 - 92'dedir.

Celâl Ferah (Yenimahalle - Ankara)

Profesör Muhammed Hamîdullah kimdir? Mârifet-Nâme ilmî bir eser midir?

Muhammed Hamîdullah, Hindistan Müslümanları'ndan değerli bir tarih profesörüdür. İlk İslâm çağı üzerinde otoriterdir. Hayattadır ve Istanbul Üniversitesi'nde de çalışmıştır. — Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Mârifet-Nâme'si ilmî bir eser değildir. Çok değer verilmiş bir tasavvuf ve fikir kitabıdır.

Bahattin Akolu (Çamlıca - Istanbul)

Türk destanlarının geniş metinlerini nerede bulabilirim? Kırklareli'ndeki Kırklar Tepesi'nde yatan 40 şehidin adları nedir?

Türk destanlarının geniş metinleri, Millî Eğitim Bakanlığı'nca neşredilen *1000 Temel Eser*'de birkaç kitap hâlinde verilecektir; bazıları yayınlanmıştır. — Kırklareli'ndeki âbidede «Saltık Bey, Balaban Bey, Kılıç-Arslan Bey, Satılmış Bey, Demirhan Bey, Yahşi Bey, Akçahan Bey, Durmuş Bey, Kayahan Bey, Sungur Bey, Karacakaya Bey» gibi birtakım isimler vardır. Bunlar tarihî isimler değildir. Kırklareli'nin I. Sultan Murad zamanındaki fethinde şehit düştüğüne inanılan isimlerdir.

Ayhan Güldeste (Konya)

Bizans çağında Istanbul'da cami var mıydı?

Vardı. Abbâsîler, Selçuklular, Osmanlılar çağında Istanbul'da cami mevcuttu. Arada bir Bizans imparatorları tarafından yok ediliyor, İslâm baskısı ile yeniden ihdâs ediliyordu. Cami, Galata'da idi. Bu hususta rivayetler karışıktır ve belirli tarih ve isimler vermiye müsait değildir. *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki *Istanbul* maddesinde bazı tafsilât ve bilhassa bibliyografya bulabilirsiniz. Bu eserleri incelerseniz, bazı bilgiler edinmek mümkün olur. İltifatlarınız bizi minnetdâr etmiştir.

Ünal Türkeş (Istanbul Üniversitesi)

İmparatorluk devrinde Manisa medreseleri müftü, kadı ve müderris yetiştirir miydi? Batı Anadolu Türkmen uç beyliklerinde dinî kültürü sağlam din adamları var mıydı? 16 - 18. asırlarda Konya çevresinden Batı Anadolu'ya yapılan Türk göçleri, Batı Anadolu'nun Türk'leşip İslâm'laşmasına yardımcı olmuş mudur?

Her üç sorunuzun cevabı da müsbettir. — İstediğiniz mevzularda yazı koymayı düşüneceğiz.

Serim Yurt (İçcebeci - Ankara)

Kendi kendime Arapça öğrenebilir miyim?

Hocasız pek zor olmakla beraber, kendi kendine dil öğrenenleri tanıyoruz. Bu hususta plaklar ve pratik kitaplar vardır.

Ayşe Kaymaz (Refahiye - Erzincan)

Kâzım Karabekir'in hâtıraları şimdi serbestçe satılıyor mu?

Kâzım Karabekir'in «İstiklâl Harbimiz» adlı hâtıraları, 1960 ihtilâlinde toplatılıp yasaklanmıştı. Şimdi serbestçe satılıyor. Kitapçılardan temin edebilirsiniz.

Gülden Akba (Kavaklıdere - Ankara)

Ankara'da Kızılay meydanına ait 40 yıllık bir fotoğraf gönderiyorum. Yayınlar mısınız?

Gönderdiğiniz resmi bir vesileyle yayınlıyabiliriz.

Hüseyin Ergüç (Tavşanlı - Kütahya)

Yavuz Sultan Selim küpe takmış mıdır?

Bazı eski tablolarda küpeli Yavuz'lar görülüyor. Gerçekte takıp takmadığı söylenemez. Takıyorsa, bir moda eseridir. Günümüze kadar mihrâceler de küpe takarlardı. Erkeklerin küpe takmasını tasavvufî mânâda yorumlıyanlar da vardır.

Mehmet Sami Akgül (Sıvas)

Birinci Cihan Savaşı'nda Filistin cephesindeki Türk ordularından birinin kumandanının General Allenby ile gizlice anlaştığı doğru mu?

Doğru değildir.

Turgay Cahit (Lefkoşe - Kıbrıs)

Orhun Âbideleri hangi tarihte dikilmiştir? Hayat Tarih Mecmuası'nın eksik sayılarını nasıl temin edebilirim?

Orhun âbideleri'nden Tonyukuk âbidesi 720 - 25 arasında, Kül Tigin âbidesi 732'de, Bilge Kağan âbidesi ise 735 yılında dikilmişlerdir. Tarihlerde bir iki yılık bir yanılma payı olabilir. Âbidelerin vücude getirilmesinde Türk ve Çinli san'atkârlar ortaklaşa çalışmışlardır. — Kıbrıs'ta olduğunuza göre, Hayat Tarih Mecmuası'nın eksik sayılarını, oradaki bir Türk kitapçı veya bâyiinden istetiniz. BATEŞ Bâyilik Teşkilâtı (Cağaloğlu - Istanbul) vasıtasıyle getirtirler.

Tarih Bilmecesi

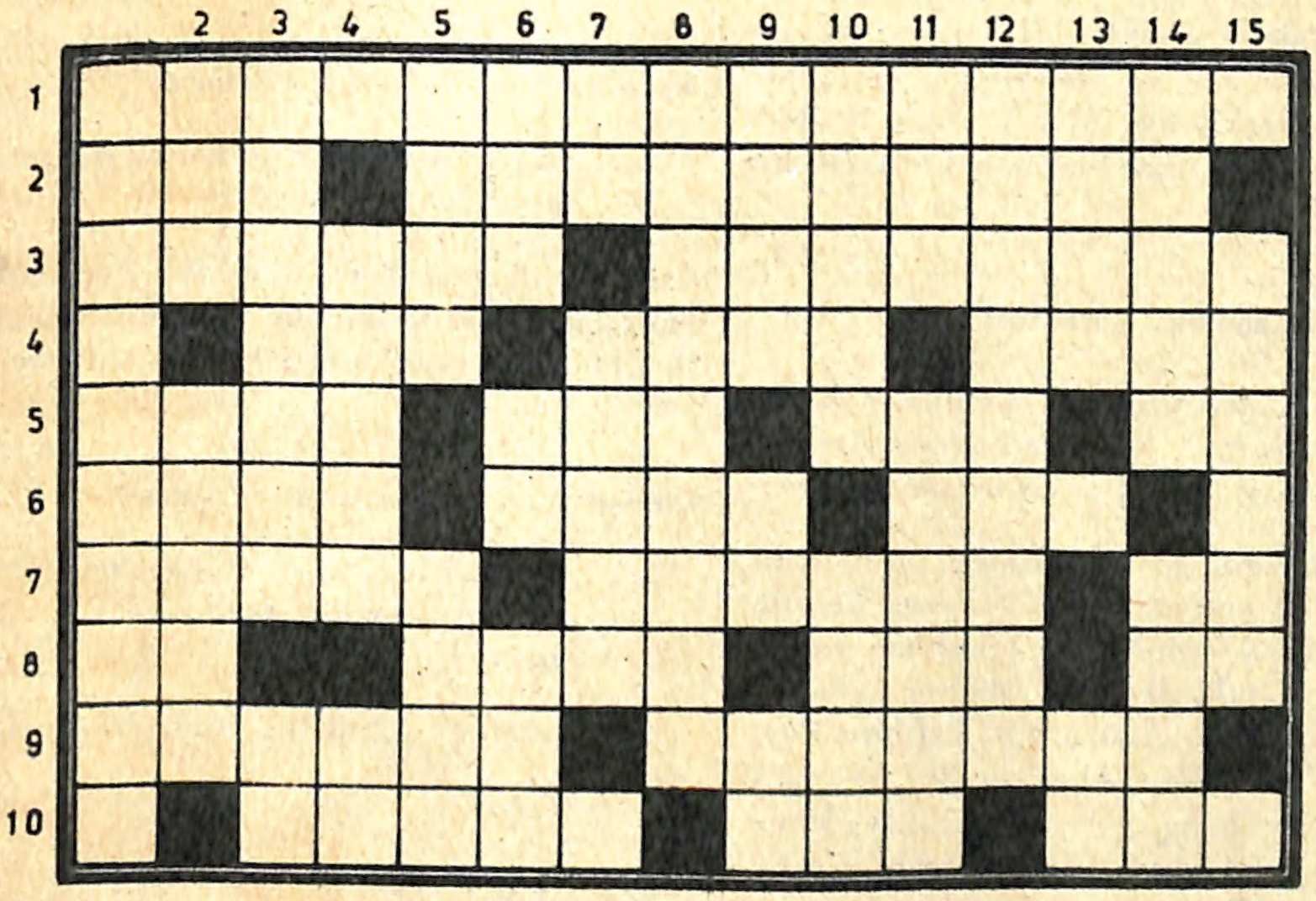

SOLDAN SAĞA: 1 — Bir tarikatın kurucusu olan ünlü bir Türk mutasavvıfı. 2 — İyi; Gökkuşağı. 3 — Eskiden dayak atmada kullanılan bir âlet; 18 yaşında taht'a geçen, uzun hükümdarlık yıllarından sonraki kendi arzusu ile tahtı 12 yaşındaki oğluna bırakarak Manisa sarayına çekilen, bunu fırsat bilen düşmanın Osmanlılar aleyhine Haçlı seferi düzenlemesi üzerine tekrar tahta geçerek Varna'da düşman ordusunu perişan eden padişahın adı ve ismen kaçıncı olduğu. 4 — Bir sayı; İki veya üç telli tambura; Sadık bir hayvanın yavrusu. 5 — 188'de ölen ve «Diyâr-ı küfrü gezdim, beldeler kâşâneler gördüm» diye başlayan gazelin şairinin ilk adı; Candan dost; Tavla âleti; Bir nefiy edatı. 6 — Paralı misafirhane; Ev halkı; Tarihten önce yaşamış olan mamutun torunu. 7 — (Çat) manasına bir emir; Birinci Dünya Savaşı'nda bir hava silâhı olarak tecrübe edilen, uçağın hızla gelişmesi üzerine önemini kaybeden bir hava taşıtı; Bir harfin okunuşu. 8 — Su; Bir şeyi ileriye götürmek için baskı yapan; Tersi yanlış olarak «Hitit» yerine kullanılmıştı; Eski savaşların kahraman hayvanı. 9 — Hun Türkleri'nin en ünlü hükümdarı olan cihangirin adı; İnceleme ve araştırma yaparak neticede bir şeyin üzerinde dur mânâsına gelen bir emir. 10 — Geri değil; Kapı; Çeşitli ilimlerin toplu adı.

YUKARIDAN AŞAĞIYA: 1 — Eski yazı sanatında bir çığır açmış olan ve el yazması kur'anları ile islâm âleminde büyük bir ün kazanan eski bir hattatımız. 2 — Bir renk; Söz dinleme. 3 — Yapmacık (Eski söz); Boru sesi. 4 — Bir pamuk cinsi; Vilâyet. 5 — 1600'de ölen Türk Edebiyatının en büyük şairlerinden biri; Istanbul'a bağlı bir sahil ilçemiz. 6 — Bir göz rengi; Bir ünlem; Karanlık (Eski söz). 7 — Bir harfin okunuşu; Eskiden şairlerin kasîdelerle övdükleri kimseler tarafından kendilerine verilen bahşişe denirdi. 8 — 1402'de Yıldırım Bâyezid'in ordusu ile Çubuk Ovası'nda karşılaşan Türk cihangirinin adı. 9 — Uzak Doğu'nun en önemli nehirlerinden biri; Tersi bir harfin okunuşu; Su. 10 — İran'da bulunan Türk tarihinin en önemli şehirlerinden biri; Son zamanlarda değeri düşürülen. 11 — Bir peygamber adı; Güneş (Eski deyim). 12 — Baytar. 13 — Bir erkek adı; Suçu bağışlama. 14 — Fakat; Eski çağlarda şehirleri savunmak için asker konulan sağlam yapı. 15 — Uyar mânâsına gelen bi remir.

Geçen sayının halli:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	Y	I	L	D	I	R	I	M	B	A	Y	E	Z	I	T
2	A	R	A	■	R	A	Ş	E	■	H	A	L	I	F	E
3	V	A	L	Â	■	Y	I	L	D	I	Z	■	L	A	R
4	U	K	A	L	A	■	K	I	■	R	A	■	E	D	A
5	Z	■	L	Â	L	E	■	K	I	■	R	E	■	E	M
6	S	A	A	T	■	R	E	Ş	A	T	■	N	A	■	I
7	E	■	R	■	B	I	R	A	D	E	R	■	F	E	S
8	L	I	■	T	A	Ş	■	H	E	L	E	N	A	■	I
9	I	K	E	■	L	E	B	■	L	E	■	A	K	A	N
10	M	I	R	T	■	N	A	H	I	F	■	L	I	R	■

YILMAZ ÖZTUNA'nın HAYAT müessesesi tarafından yayınlanan son kitapları:

● Türkiye Tarihi

Başlangıcından Zamanımıza Kadar

12 cilt, 3.666 sayfa, yüzlerce harita, liste ve Tifdruk baskı resim. Renkli karton kapak içinde her cilt: 7,5 TL. 12 cildi bir arada satılan ciltli ve lüks kâğıda basılmış takımı: 180 TL.

Resimlerle Türkiye Tarihi

Bir cilt içinde başlangıcından zamanımıza kadar Türkiye Tarihi. Tifdruk baskı, 10 TL.

● Osmanlı padişahlarının Hayat Hikâyeleri

Büyük boy renkli Tifdruk baskı, 10 TL.

● Resimlerle 93 Harbi

1877-78 Türk Rus Savaşı

Büyük boy Tifdruk baskı, lüks kâğıt: 5 TL.

● Türk Bestecileri Ansiklopedisi

135 bestekârımızın biyografileri ve eserlerinden seçmeler. Tifdruk baskı, 10 TL.

Dağıtım: BATEŞ Bayilik Teşkilâtı, Cağaloğlu-Istanbul

YİRMİSEKİZ MEHMET ÇELEBİ'NİN FRANSA SEYAHATNAMESİ

(Sefaretnamei Mehmet Çelebi)

Günümüzden tam iki yüz elli yıl önce, Üçüncü Ahmet devrinde Fransa'ya ilk defa Türk Elçisi olarak gelen Yirmisekiz Mehmet Çelebî'nin orada saygı ile karşılanışını, nehirler üzerinden Paris'e gidişini, o zaman henüz çocuk olan Fransa Kralı Louis XV.'e itimatnâmesini takdim edişini, bu arada Paris'te gezdiği sarayları, bahçeleri ve başta Opera olmak üzere, gördüğü yeni şeyleri pek tatlı bir üslûpla anlatan bu ünlü eser, Türk harfleriyle ilk defa, Paris'ten getirilmiş resimlerle süslenerek kitap halinde yayınlanmış, eserin dili Şevket Rado tarafından sadeleştirilmiştir.

Genel dağıtım: Bateş — Fiyatı: 25 liradır.